

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Nemis va fransuz tillari kafedrası

Abdullajanov Akmalhon

JAHON ADABIYOTI
(Ma`ruza matni)

Bakalavriatning 5120110 - filologiya (ingliz, nemis, Fransuz va ispan
tillari) fakul'teti ta`lim yo`nalishi uchun

Bilim sohasi:	200000 - GUMANITAR FANLAR VA SAN`AT
Ta`lim sohasi	220000- GUMANITAR FANLAR
Bakalavriat yo`nalishi:	5120110- Filologiya tillarni o`qitish

NAMANGAN-2015

Namangan davlat universiteti Kengashining 20__ yil " __ " _____dagi
yeqilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan. Bayonnoma № _____

Taqrizchilar:

f.f.n., dotsent O'.Nurmatov

f.f.n., dotsent F.Karimova

Annotatsiya

"Jahon adabiyoti" o'z ichiga antik davrdan XX asrgacha bo'lgan katta davrni hamrab olgan.

Antik adabiyot mifologiya asosida yuzaga kelib, o'ziga hos rivojlanish bosqichlarini bosib o'tdi. Mifologiya afsona va ertak lardan iborat. Mifologiya hali kishilar ongi unchalik rivojlanmagan paytda yuzaga kelgan. Ular tabiat oldida ojiz bo'lganlar va yuz berayotgan tabiat hodisalarini tushunib yetmaganlar. Natijada ularning o'zlari turli tuman hudolar yaratganlar. Bu adabiyotda qabila tuzumining yemirilishi, qulchilik tuzumi, qullarning og'ir ahvoli aks etadi. Qadimgi yunon yozma adabiyotining bizga qadar yetib kelgan yakkayu-yagona yozma namunalari "Iliada" va "Odissey" dostonlaridir.

Antik dunyo adabiyoti hozirgi adabiy janrlarning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. Satira, tragediya, komediya, epos, lirika so'zlari qadimiy terminlardir.

Bu adabiyot haqidagi ma'lumotlar bo'lg'usi chet tili fani mutaxassislarini tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu ma'ruza matnini tayyorlashda adabiyotshunos olimlarimizning tajribalariga suyanan holda, asosan, A.Alimuhammedov tomonidan yaratilgan "Antik adabiyot tarixi", O.Qayumovning "Jahon adabiyoti tarixi", Q.Azizov va O.Qayumovlarning "Chet el adabiyoti tarixi" darsliklaridan, M.O. Sharafutdinovanning 2006 yil va Yu.F.Bobog'ulov hamda U.Q.Qo'chimovlarning 2013 yil Jahon adabiyotidan tayyorlagan ma'ruza matnlaridan keng foydalanildi.

Ma'ruza matnida antik adabiyot tarixi, yunon adabiyotining Attika davri, rim adabiyoti, o'rta asrlar adabiyoti, uyg'onish davri adabiyoti, XVII asr g'arbiy Yevropa adabiyoti, XVIII asr ma'rifatchilik adabiyoti, XIX asr romantizm va realizm adabiyoti, XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti va XX asr Yevropa va Amerika adabiyotidan ilmiy-nazariy ma'lumotlar berilgan.

"Jahon adabiyoti" fanidan ma'ruza matni oliy o'quv yurtlarining 5120110 - Filologiya tillarni o'qitish bakalavriat yo'nalishidagi talabalarga mo'ljallangan. Ma'ruza matni "Jahon adabiyoti" ishchi-dasturi asosida (Bakalavriyat yo'nalishi : 5120110 - filologiya tillarni o'qitish ta'lim yo'nalishi uchun mo'ljallangan) tayyorlangan.

Antik dunyo adabiyoti

1. Antik adabiyot.
2. Yunon adabiyoti.
3. Gomer asarlari.
4. Turkum dostonlari.
5. Gomer madhiyalari.
6. Gesiod ijodi va faoliyati.
7. Yunon lirikasining turlari.

Tayanch soʻz va iboralar.

Antik adabiyot. Mifologiya. Yunon adabiyoti. Fol'klor. Satira. Epos. Lirika. Tragediya. Komediya. Nasr.

Lotin tilidagi antik soʻzining lugʻaviy maʼnosi "qadimgi" degan maʼnoni anglatadi. Antik adabiyot qulchilik jamiyatida yuzaga kelgan boʻlib, Yunon yaʼni grek adabiyoti, hamda Rim halqi adabiyotini oʻz ichiga oladi. Bu eramizdan avvalgi IV-V asrlarga togʻri keladi. Bu adabiyotda qabila tuzumining emirilishi, qulchilik tuzumi, qullarning ogʻir ahvoli aks etadi.

Antik dunyo adabiyoti hozirgi adabiy janrlarning boshlangʻich nuqtasi hisoblanadi. Satira soʻzi rimcha, tragediya, komediya, epos, lirika soʻzlari esa grekcha boʻlib, bular qadimiy terminlardir.

Taxminan bundan 2700-2800 yillar muqaddam, Yevropada joylashgan Yunoniston (Gretsiya)da yozma badiiy ijodning dastlabki namunalari paydo boʻla boshladi. Yunonistonda paydo boʻlib, keyinchalik oʻzining yugʻori bosqichiga yerishgan bu adabiyot eramizdan avvalgi III asrda Rim madaniyatining yaratilishi, tarkib topishida va rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatgan.

Shu ikki grek va rim halqi yaratgan madaniyat, sanʼat va adabiyot antik madaniyat, antik adabiyot deb ataladi. Antik madaniyat va adabiyot oʻzidan keyingi jamiyat madaniyatiga va uygʻonish davr adabiyotiga oʻrnak boʻldi. Yunon-Rim jamiyati, sanʼati va adabiyotiga nisbatan qoʻllanilib kelinayotgan "antik" soʻzini asosan Yevropaga nisbatan tushunganlar, chunki Yevropa halqlari oʻzlarining madaniy taraqqiyotlari yoʻlida faqat Yunon-Rim madaniyati bilan alOqador boʻlganliklari uchun, shu xalqlar yaratgan maʼnaviy boyliklarni eng qadimiy deb bilganlar. Haqiqatdan, hozirgi zamon adabiyoti olamida mavjud boʻlgan badiiy shakllarning koʻpchiligi, uslub vositalari shu halqning kashfiyotidir.

Lekin dastlabki adabiyot yodgorliklari oldin madaniyatning asl beshigi boʻlgan Shʼarq mamlakatlari: Misr, Eron, Hitoy, Hindiston, Bobil, (Vovilon) kabi mamlakatlarda yaratilgan.

Demak "antik" soʻzi atamasini Yunon-Rim adabiyotlarigagina tadbiq etilishi unchalik togʻri emas.

Manbalarda yozilishicha Oʻrta Osiyo bilan Yunoniston oʻrtasidagi iqtisodiy-madaniy alOqalar juda qadim zamonlardan boshlangan. Selevkidlar va Yunon

Baqtriya hukmronligi davrida O'rta Osiyo, Eron va boshqa o'lkalar abahssining faol ishtirokida Sh'arqiy ellinizm madaniyati vujudga keldi, u O'rta Osiyo va yunon madaniyatlarining rivojiga, boyishi va gullab yashnashiga samarali ta'sir etdi. Aleksandr Makedonskiy istilosidan keyin yunon yozuvi ham tarhala boshladi. VIII asrning dastlabki yillaridagi arab istilosi natijasida O'rta Osiyoning bir mahallar gullab-yashnagan ilm-fan o'choqlari vayron qilindi. Noyob adabiy yodgorliklarimiz, tarixiy asarlarimiz, To'maris, Shiroq, Zarina va Striangiya, Zariadr va Odatida dostonlari tamomila yo'g'olib yuborildi.

Natijada biz bu kabi ba'zi-bir adabiy asarlarimizni va yurtimizning minglab yillik tarixini antik zamonda o'tgan Gerodot, Polien, Diador, Kteziy, Hares singari Yunon-Rim tarixchilari asarlaridan topib olmoqdamiz.

Yunon-Rim halqlari o'zlarining badiiy ijodlarida insoniyatning asriy muammolarini hal etishga o'ringanlar, ular botirlikni, jasoratni, vatan mehrini, insonning qudratini kuylaganlar, ulug'laganlar: pastkashlik, qo'rqqoqlik, sotqinlik kabi chirkin illatlardan nafratlanganlar. Shu sababli ular yaratgan asarlar hozirga qadar hammaga manzur va ma'qul bo'lib kelmoqda.

Antik adabiyotni o'rganishimizdagi birinchi vosita mifologiyadir. Antik adabiyoti mifologiya asosida yuzaga kelgan. hayoliy tushunchalardan hosil bo'lgan afsonalar miflar ularning yeg'indisi esa mifologiya deyiladi.

Yunon mifologiyasi bir necha ming yillik tarixga ega. Shu uzoq muddat davomida ijtimoiy ongning o'sishi bilan miflar ham o'zgaradi, yangi-yangi mazmun kasb etadi. Mifologiya afsona va ertak dardan iborat. Mifologiya hali kishilar ongi unchalik rivojlanmagan paytida yuzaga kelgan. Ibtidoiy inson tabiatdagi chaqmoq, momahol diroq, zilzila, bo'ron, yong'in, quyosh va oy tutilishi kabi qo'rqinchli hodisalari sababini tushnmasdan, tabiatdagi barcha voqea-hodisalarga ilohiy tus berib, butun borliqni ins-jinslar, dev-parilar va turli-tuman g'ayri-tabiiy maxluqlar makoni tarzida tasavvur yetib, ular haqida ko'plab diniy afsonalar to'qiganlar, turli tuman hudolar yaratganlar.

Masalan: mifologik nuqtai nazarga ko'ra, eng avvalo hudo Uran, so'ng Geya vujudga kelgan, bularning birlashuvidan Kron, Okean, Reyler tug'ilgan. Kron bilan Peya birlashuvidan yana boshqa hudo avlodlari yuzaga kelgan, shulardan biri Zevs edi. Zevs ulg'aygach, otasini tahtdan tushirib, o'zi tahtga chiqadi. U o'ziga qarshi chiqqan hudolarni qattiq qo'llik bilan boshqaradi.

Zevs Olimp tog'larida yashovchi hudolarning Hudosi bo'lib hol adi. Miloddan ilgarigi XII asrda vujudga kelgan "Illiada" va "Odisseya" afsonalarida Zevs bulutlarni haydovchi hudo sifatiga tasvirlanadi.

Bizga ma'lumki, ibtidoiy jamoa tuzumida insonlar qabila-qabila bo'lib yashaganlar, keyinchalik qabilachilik tuzumi emiriladi, qashshohlashib ketayotgan quyi tabahalarning ahvoli og'irlashadi. Avvalgi vahimalar ustiga boylarning zulmi qo'shiladi. Bu holat qadimgi insonning diniy e'tiqodlarini ham tamomila o'zgartirib yuboradi. Endi uning tasavvurida yyer yuzining hukmronlari odam qiyofasida bo'lgan falak hukmronlari Olimp ma'budalari paydo bo'ldi. Yangi ma'budlar ham podshohlarga o'xshab butun borliqni o'zlariniki qilib olishgan:

jumladan, momahaldiroq hamda bulutlar sultoni, ma`budlar ma`budi -Zevs, dengizlar hukmroni -Poseydon, ohirat hoqoni- Aid hisoblanadi. Bu uch aka-ukalar birinchi darajali ma`budlardir.

Zevsning rafiqasi Gera esa osmon ma`budasi, ma`budlar malikasi, homilador hotinlar, kelin-kuyovlar rahnomosidir. Temirchilar piri, otash ma`budi - Gefest Geraning birinchi o`g`li, qonli urushlar ma`budi - Ares esa Geraning ikkinchi o`g`lidir.

Yorug`lik, san`at, she`r va musiqa ma`budi, ulug` koin hamda buyuk yoyondoz, Latonadan tug`ilgan o`g`il Apollon - zulmat ma`budasi.

Apollonning singlisi Artemida esa hamar ma`budasi, o`rmonlar va o`rmonlarda yashovchi jonivorlar malikasi, charchashni bilmaydigan ajoyib sayyoda.

Afina(Zevsning miyasidan bunyod bo`lgan dono va ma`suma) -shaharlar homiysi, Olimp sultonining go`zal qizi Afrodita.

Afroditaning o`g`li Yerot-sevgi va go`zallik ma`budidir.

Germes(parizod Mayyadan tug`ilgan o`g`il) - ma`budlar jarchisi, murdalar ruhini ohiratga kuzatib boruvchi, sayyohlar va savdogarlar himoyachisi, badantarbiya ishlarining rahnamosi.

Gelios-quyosh ma`budi. U kuniga yer yuzidan g`or ong`ulik ko`tarilishi bilan to`rt uchar ot qo`shilgan aravada fazoga parvoz etadi.

Olamning bu 12 hukmronlari va boshqa ma`bud hamda ma`budalar Olimp tog`i cho`qhisidagi muhtasham qasrlarda yashaydilar. Go`zallik, ulug`vorlik, kuchlilik va abadiy barhayotlik barcha ma`budlarning asosiy hislatlari bo`lishi bilash birga ular insonlarga hos bo`lgan ba`zi yaxshi-yomon ehtirolardan bahs emas.

Ma`budlarni odam qiyofasida tasvirlanishi, o`z navbatida mifologiyani haqiqiy hayotga yaqinlashtirdi va uning obrazlariga chinakam hayotiylik bag`ishladi.

Yunon ma`naviy hayoti adabiyoti taraqqiyotida mifologiyaning o`rni beqiyos. qadimgi yunon yozma adabiyotining bizgacha yetib kelgan yagona yozma namunalari "Iliada" va "Odisseya" dostonlarining mavzusi ham shu manbadan olingan.

Miloddan ilgarigi XII asrda greklar bilan kichik Osiyodagi Dardanel bo`g`ozining janubiy qirg`og`ida joylashgan ko`hna Troya shahri o`rtasida 10 yil urush bo`lib, bu urushda yunonlar g`alaba qozonadilar. Natijada Troya urushi qahramonlarini kuylagan dostonlar yuzaga keladi. Bu dostonlarni bahshilar yaratadilar. Shunday bahshilardan biri miloddan avvalgi IX asrda yashagan, Yunon yozma adabiyotining bizga qadar yetib kelgan eng qadimgi yagona namunalari "Iliada" va "Odisseya" dostonlarining asoschisi Gomerdir.

"Iliada" ikki so`zdan iborat, ya`ni Ilion qadimgi Troya shahrining nomi, qadimda yunonlar "Troya" shahrini "Ilion" deb ham ataganlar. Odas-qo`shiq deganidir.

"Iliada" Ilion hissasi "Ilionnoma" degan ma`nolarni anglatadi. Doston 15700 misradan, 24 qo`shiqdan iborat bo`lib, gekzametrdan (oltin she`riy o`lchovda) yozilgan. Bu og`zaki halq adabiyoti asosida yaratilgan har ikki doston bahodirlik haqida hikoya qiluvchi qahramonnomaning klassik namunasi.

"Iliada"da asosan urushning qonli voqealar tasvirlansa, "Odisseya"da ajoyib sarguzashtlar bilan oila hayoti haqida hikoya qilinadi.

Rivoyat qilishlaricha Sparta podshohi Menelay yurtiga mehmon bo'lib kelgan Troya Shahzodasi Parisni izzat-ikrom bilan kutib olib, uning sharafiga shohona bazmlar uyushtiradi. Shunday bazmlarning birida Paris Menelayning hotini Yelenaga oshiq bo'lib hol adi. Parisning kelishgan qaddi-qomati, egnidagi Sh'arq ona liboslari Yelenani ham maftun etadi. Kunlarning birida Menelay uzoq safarga ketganida Paris Yelenani yo'ldan urib, Sparta mamlakatining barcha boyliklarini olib Troya shahriga ketadi. Menelay safardan qaytgach hazinaning o'g'irlangani va hotinining bevafoqligidan qattiq ranjiydi. Raqibidan o'ch olish maqsadida Troya ustiga bostirib boradi. O'n yil yunon lashkarlari Troya shahrini hamal qiladilar va ayyorlik yo'li bilan shahar ichiga kirib uni yoqib, odamlarini qilichdan o'tkazib, shaharni talab, barcha boyliklar bilan Yelenani ham olib qaytadilar. Bu urushda odamlar bilan birga ma'budlar ham qatnashadilar. Odissey dostonida Troya urushining bosh qahramonlaridan biri Itaka podshohi Odisseyning sarguzashtlari hikoya qilinadi. Troya jangi tugagach Odissey o'z bahodir yigitlari bilan kemalarga o'tirib Itaka shahriga yo'l oladi. Biroq Odisseyning dushmani dengiz ma'budi Poseydon uning yo'lida dahshatli to'lqinlar ko'tarib pahlavonning boshiga ko'p musibatlar soladi. Shu tariqa Odissey yana o'n yil davomida o'z vataniga qaytolmasdan dengiz to'lqinlari sababli begona yurtlarda sarson-sargardon daydib yuradi, qanchadan-qancha mojarolarni boshidan kechiradi. Dostonning birinchi bobida Odisseyning Ogigiya orolida parizod Kalipso qo'lida tutqinlikdagi payti tasvirlanadi. Odisseyani sevib hol gan parizod uning vataniga qaytishiga imkon bermaydi. Bu orada Odisseyning Itaka orolida hol gan rafiqasi Penelopaning boshidan nihoyatda og'ir kunlar o'tadi. Podshoh safardan qaytmagach hamma uni o'ldiga chiq aradi. Itaka boyvachchalari Penelopaning payida Odisseyning saroyiga kirib olib tunu-kun bazm qiladilar, malikaning bahs joniga qo'ymay o'zlaridan birortasiga erga tegishni so'raydilar. Erining qaytib kelishiga ishongan vafodor rafiqasi turli-tuman vaj-bahonalar bilan jazmanlarini laqillatib vaqt o'tkazavayeradi. Odisseyning yakkayu-yagona o'g'li Telemah hali yosh bo'lgani tufayli onasini boyvachchalar zo'ravonligidan qutqara olmaydi.

Jazmanlar Telemahdan qutilish niyatida bir necha bor uni o'ldirmoqchi bo'ladilar. Afinaning maslahati bilan Telemah otasini izlab jazmanlardan yashirinchasi safarga jo'natadi. U avval Pilos shahri ga yo'l oladi. Pilos podshohi brodarining o'g'lini sevinch va mamnuniyat bilan kutib oladi. Biroq Odissey haqida biron darak ayto'lmasdan aziz mehmonni Meneley yurtiga jo'natadi. Sparta podshohi ham Telemahni samimiy kutib oladi, uning sharafiga quyuq ziyofatlar beradi. Telemah Meneleydan otasining parizod Kalipso qo'lida asirligi va o'z yurti dardida alam chekib yotganligi to'g'ri sidi eshitadi.

Asarning birinchi bobida Odisseyning sarguzashtlari tasvirlangan. Keyingi boblardagi voqealar afsonalar dunyosida, g'aroyibotlar olamida davom etadi. Ma'budlar Olimp tog'ida kengash qurib Odisseyni o'z vataniga qaytarishni lozim topadilar. Ma'budlar jarchisi Germes Olimp hukumronlarining hohishini Kalipsoga etkazadi, parizod ma'budlarga qarshi borolmasdan noiloj Odisseyni o'z yurtiga

jo'natadi. Odissey kemalari bir necha kun dengizda behatar suzib borgandan so'ng, dengiz ma'budi Poseydon raqibini payqab hol adi va dengizda shunday to'lqin paydo qiladiki Odisseyning kemalari to'lqinlarga dosh berolmay g'arq bo'lib ketadi. Itaka podshohi uch kechayu kunduz dengiz to'lqinlarida suzib Afinaning yordamida eson-omon qirg'oqqa chiqib oladi. Odissey panoh topgan bu yer Shyeriya oroli Alkinoy degan dono podshoh qo'lida farovon hayot kechirayotgan feak halqining yurti edi. To'lqinlar bilan olishib darmoni qurigan Odissey g'aramlar ichiga kirib uhlab hol adi.

Ertasi kuni dugonalari bilan kir yuvish uchun daryo bo'yiga kelgan Alkinoyning qizi Navsika Odisseyni uchratib, uni saroyga boshlab keladi. Alkinoy qahramonni yaxshi kutib unga quyuq ziyofatlar uyushtiradi. Shu bazmlarning birida so'qir rapsod Demadok zavqqa to'lib Troya urushi, uning ajoyib pahlavonlar va ayniqsa Odisseyning misilsiz qahramonliklari to'g'risida jo'shqin qo'shiqlar aytadi. Bu qo'shiqlarni eshitgan Odissey jangavor do'stlarini, o'zining sarguzashtlarini eslab yuragi to'lib ketadi, ko'zlaridan yosh Oqadi. Alkinoy mehmonning ahvolini payqab uning kimligini, ko'z yoshlarining boyisini so'raydi va boshdan kechirganlarini so'zlab berishni iltimos qiladi. Nihoyat Odissey podshoh va mehmonlarning iltimosini bajo keltirib, o'zini tanitadi. Troyadan yo'lga chiqqan kundan boshlab

tortgan kulfatlarini majlis ahqliga hikoya qilib beradi. Odisseyning hikoya si dostonning 4 bobida (IX-XII) berilgan. Bu to'rtta bob ham boshidan ohir mislsiz ajoyibotlar bilan to'ladi: Odisseyning Siklop Polif bilan bo'lib o'tgan voqealari, uning ko'zini ko'r qilishi va uning otasi Poseydon Odisseydan o'g'li uchun qasd olishi, dengizlardagi azob-uqubatlari, undan keyingi voqealar bevosita Eolning ko'chma oroli Eoliyaga keladi. Eol sayyohlarni do'stona kutib oladi.

Mehmonlarning behatar o'z yurtlariga yetib olishi uchun yovuz shamollarni bir meshga solib Eol Odisseyga tortiq qiladi, manzilga yetmaguncha zinhor ochmaslikni, aks holda yo'lovchilar boshiga og'ir kulfatlar tushajagini qayta-qayta uqtiradi. Odissey qattiq uhlab hol ganida uning hamrohlari meshda oltin-kumushlar bor deb meshni ochishadi, yovuz shamollar meshdan chiqib ketadi. Itaka shahrining q'or asi ko'rinib hol gan edi, lekin shamollar ularning kemalarini Itaka shahridan uzoqlashtirib quyosh ma'budi Geliosning qizi sehrgar parizod Kirkaning oroli sohiliga olib kelib tashlaydi.

Odissey ehtiyotkorlik yuzasidan avval bir nechta hamrohlarini orol ichkarisiga yuboradi.

Odisseyning hamrohlari o'rmon ichida bir qasrga ro'para kelishadi, ularning oldida qo'lga o'rgatilgan ayiq, sher, bo'rilar yuribdi. Odamlarni ko'rishi bilinoq ular vafodor it kabi yugurib kelib erkalana boshlaydi, shu payt qasr bekasi Kirkaning o'zi mehmonlarning istiqboliga chiqib ularni mamnuniyat bilan qasrga taklif qiladi va ularga may tutadi, mayni ichishi bilan ular to'ng'izga aylanib hol adi, ularni molhonaga hamab oldiga cho'chqa yonqoq to'kib qo'yishadi. Odissey bu ishlardan habar topib, Kirkani izlab kelayotganida ma'bud Germes paydo bo'lib jodugarning amalini qaytaradigan bir giyoh beradi. Kirka Odisseyni oltin kursiga o'tqazib qadah tutadi, ammo uning amali Odisseyga kor qilmaydi. Odissey qilichini

yalong'ochlab Kirkaga tashlanadi. Kirka qahramonimizning oyoqlariga yiqilib yalinadi va o'rtog'larini o'z bahsga qaytarishga va`da berganidan so'ng Odissey qilichini qiniga soladi. Kirka bilan ishrat surib shu orolda 1 yil g'olib ketadi. hamrohlarining histovi bilan Odissey o'z yurtiga qaytmoqchi bo'ladi. Kirka uni avval Jahannam ziyoratiga olib boradi. U yerda Odissey mo'tabar avliyo Tiresiyning arvohi bilan uchrashadi. U Itaka podshohining bundan keyingi taqdirini aytib beradi. Jahannamda onasining ruhi, jangavor do'stlari Agamemnon, Ahillning arvohlari bilan uchrashib ko'p yaxshi maslahatlar beradi. Jahannam ziyoratidan qaytib Kirkaning qasriga keladi va shu yerda kema yasab o'z vataniga yo'l oladi. Yo'lda sirenalar orolidagi sarguzashtlardan qutilib yana bir qancha havf-qatarlardan bahs bo'lib bir orolga kelib tushadilar. Bu orol quyosh ma'budi Geliosning qarorgohi. Ko'm-ko'k o'tloqlarda ma'budlarning buqalari o'tlab yuradi. Tiresey Geliosning buqalariga tegmaslikni Jahannam ziyoratida Odisseyga aytgan edi, yo'qsa anchagina ziyon etishini bildirgan, lekin afsuski bir oylik muddatda odamlarning ozuqalari tugab hol adi. Odissey bir kun mudrab hol ganida sheriklari Geliosning semiz buqalaridan 2 tasini so'yib yeyishadi. Odam bolasining bu qilmishidan ranjigan Gelios Zevsga shikoyat qiladi va jazolashni so'raydi. Odissey kemalari dengizga tushib bir necha kun yurgach Zevs mamahol diroq bilan uning kemalarini bo'lib tashlaydi. Kemadagi odamlarning hammasi suvga g'arq bo'lib, Odisseyning bir o'zi bir yog'ochga yopishib, allaqanday orolga chiqib hol adi. Bu orol esa Ogigeya oroli edi. Bu hikoyalarning hammasini Alkinoyga gapirib beradi. Podshoh Alkinoy jasur qahramonni sovg'a-salomlar bilan siylab, uni mahsus kemada o'z yurtiga jo'natadi. Itaka oroliga yetib kelgach, nima qilishini bilmay turganda Afina joniga oro kiradi va nimalar qilishi kerakligini unga aytadi, uni bir tilanchi qiyofasiga kiritib, sodiq quli Evmeyning chaylasi tomon yo'lga solib yuboradi. Cho'pon daydi halandarni mamnuniyat bilan kutib oladi. U Odisseyini ko'rganini uning Itakaga qaytib kelajagini aytadi. Shu asnoda Afina Telemahning tushiga kirib, tezlik bilan vataniga qaytib tog'ri Evmey chaylasiga borishni buyuradi. Telemah tezda yurtiga qaytib otasini uchratadi. Otabola saroyga keladilar. Shu kuni Penelopa Odisseyning kamalagi bilan o'q-yoylarini jazmanlari huzuriga keltirib, kimda-kim shu kamalakdan o'q uzib o'n ikki halqadan o'tkaza olsa o'sha odamga tegajagini aytadi. Jazmanlari hatto kamalakning ipini ham torta olmaydilar. Shu topda Odissey o'zining kimligini sodiq quli Evmey va boshqa ishonchli odamlariga bildirib, jangga tayyor turishini aytib qo'yadi. Keyin u ham o'rtaga chiqib jazmanlardan kamalakni otib ko'rish uchun izn so'raydi. Ular Odisseyini kalaka qilib ustidan kuladilar. Telemah jazmanlarning noroziligiga g'aramay otasiga kamalakni olib boradi. Odissey birinchi o'qni 12 ta halqadan o'tkazib yuboradi va ikkinchi o'qni jazmanlarning eng ashaddiysi Antinoyga uzadi, so'ngra Evrimahni ag'daradi, shu tariqa jazmanlarni va hoinlarni tor-mor keltirib, Penelopa bilan tinch-totuv hayotini izga tushiradi. Ahil obrazi yunon halqining botirlik, g'ayrat va jasorat tushunchalari talqin etilsa, Odissey obrazi orqali yunon halqning hayot sohasida orttirgan donishmandligi, aql va zakovatini ko'rsatadi.

Gomerdan so'ng yaratilgan epik dostonlar qaysi afsonalar haqida hikoya qilishiga qarab ayrim s i k l lar ya`ni t u r k u m larga bo'ligan. Jumladan, Troya urushini tasvirlovchi dostonlar "Troya sikli" dostonlari, Fiva shahri haqida hikoya qiluvchilari "Fiva sikli" dostonlari deb nomlangan.

Turkum dostonlarda og'zaki halq adabiyoti asosida yaratilgan miflar bayon etilgan. Bu dostonlarning o'ziga hosligi bir dostonda voqeaning boshlanishi haqida gap ketsa, ikkinchisida dostonning keyingi qismini davom ettirilgan. Masalan, Troya turkumiga kirgan "Kipriya" poemasi "Iliada" dostoni voqeariga qadar bo'lib o'tgan voqealar, ya'ni Troya urushining sabablari hikoya qilinadi. Bunda yer odamzoddan Zevsga shikoyat qiladi va Zevs odam bolasiga qiron keltirish maqsadida urush olovini yohishga qaror beradi. Shundan keyin ma`budlar hukmroni o'z qizi Yelenani bunyod etadi. Dengiz ma`budasi Fetidani Fessoliya podshohi Peleyga hotinlikka uzatadi. Tantanali to'yga adovat ma`budasi Eriddan boshqa Olimp tog'ining hamma ma`bud va ma`budalari taklif etilgan.

Bundan g'azablangan Erida Zevsdan o'ch olmoqchi bo'ladi va ziyofat vaqtida osmondan "Eng go'zaliga" degan bir olma tashlaydi. Hudolar o'rtasida janjal chiqib, olma uchta chiroyli mabudalar Gera Zevsning hotini, Afina urush va donolik hudosi, Afrodita go'zallik hudolar o'rtasida talash bo'lib hol adi. Bu masalani Zevs ham hal qilolmaydi. U bu janjalni Troya yaqinidagi "Ida" tog'i etagida mol bog'ib yurgan Paris degan podachining izmiga havola qiladi.

Agar podachi olmani Geraga deb hukm chiqarsa buni evaziga Gera uni davlatmand qilishini aytadi. Afina esa uni donishmand va qudratli qilishga va`da beradi.

Afrodita bo'lsa Parisga dunyodagi eng go'zal hotinni olib bermoqchi bo'ladi. Paris olmani Afroditaga hukm qilib beradi. Shu vaqtdan boshlab Afrodita Troyalilar do'stiga, Gera bilan Afina esa Troyalilarning dushmaniga aylanadilar. Bir necha vaqtdan so'ng Paris Gretsiyaga sayohat qilib borib, shoh Menelayning saroyiga mehmon bo'lib kiradi va uning go'zal hotini Yelenani olib qochib ketadi. Bu voqe`aning davomi biz yug'or ida ko'rib o'tgan "Illiada" dostonida davom ettiriladi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Yunon adabiyotining dastlabki negizlariga nimalar kiradi?
2. Antik adabiyotning asosiy omillari nimalardan iborat?
3. Gomer va uning ijodiy faoliyatiga nimalar turtki bo'lgan?
4. Turkum dostonlar nima?
5. Odissey asarning birinchi bobida qaysi voqealar tasvirlangan ?
6. Asarningdagi voqealar qayerda bulib o'tadi?

Yunon adabiyotining Attika davri.

1. V-IV asrlarda yunon jamiyati va madaniyati.
2. Dramaning paydo bo'lishi.
3. Eshil va Sofokl ijodi
4. Gerodot

Tayanch so'z va iboralar.

Ellinizm adabiyoti. Lirika. Dostonlar. Drama. Tragediya. Nasr. Bukolikalar. Yangi komediya.

Eramizdan avvalgi V asr Perikl yunon davlatni boshqargan. Perikl o'z zamonasining nihoyatda ishbilarmoni, davlat arbobi, otashin notiq, odamlarda tashabbuskorlik ishtiyoqini uyg'otishga moh'ir ilmu-fan, san'at va adabiyotga qiziqqan bir shahs edi. U butun yunon olamidan faylasuflar, olimlar, shoirlar va san'at ahllarini Afinaga to'playdi. Faylasuflar Anaksagor, Sokrat, tarix fanining otasi Gerodot, tragediya janrining asoschilaridan Sofokl, haykaltarosh Fidiy kabi ulug' insonlar Periklga yaqin turib, unga ishlarida yaqindan yordam berganlar. Ioniya viloyati V asrga qadar yunonistonning Kichik Osiyodagi madaniy markazi hisoblangan. 500 yil(499-449) davom etgan Eron-Yunon urushida Yunonlar g'alaba qozonganlaridan keyin, ilmu-fan, san'at va madaniyat markazi Afina davlatiga ko'chadi. V-IV asrlar adabiyot sohasida Afinaning mavqei shu qadar ortadiki, natijada shu davr adabiyoti shu shaharda joylashgan Attika viloyatining nomiga nisbatan, yunon adabiyotining attika davri deb ataladi.

V asrning 50-30 yillarida Afina davlati tepasida Perikl turgan. Perikl davlatni boshqargan davrda ilm-fan, san'at rivojlantirildi. Bu paytda yunon jamiyati ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan yug'or i bosqichga ko'tarildi. Afina o'zining iqtisodiy va ma'naviy kamolotiga erishdi. Bu o'zgarishlar natijasi o'laroq muhim siyosiy va ahloqiy muammolar adabiyotda ham o'z aksini topdi.

Halq manfaatlarini himoya qilishda, dramaturgiya alohida o'rin tutadi.

Dramalarning diniy marosimlardan kelib chiqqanligi sababli qadimgi yunonlar dramaning barcha turiga etiqod bilan qaraganlar.

Eshil, Sofokl va Evripidlar V asr tragediyasi janrining asosiy vakillardir. Ular attika davri tragediyasining rivojlanish bosqichida asosiy o'rinni egalaydilar. Eshil Jahon adabiyotida tragediyaning otasi sifatida tanilgan. U o'z asarlarida ijtimoiy-siyosiy qarashlarini yashirmagan va demokratik jamiyat tarafdori bo'lgan.

Eshil 524 yil Elefsin shahri da tavallud topgan. Umrining ohirgi kunlarini Sitsiliyaning Gele degan shahrida o'tkazib, 455 yilda vafot etadi.

Antik dunyo olimlarining ta'kidlashicha Eshilning 90 ta dramatik asari mavjud.

Ulardan faqatgina 7 tasi butun bahsda yetib kelgan. Bular: "Yolboruvchilar", "Forslar", "Fivga qarshi ettilar", "Jabrlangan Prometey" va "Oresteya" nomli trilogiyasidir. Bu trilogiya: "Agamemnon", "Hoeforlar" va "Evmneidlar"dan iborat. Bu tragediyalarning "Eroniylar" dan boshqasi mifologik mavzularda yozilgan.

Eshil yashagan davrda ibtidoiy sharq jamoa hukmronligi yemirilgan, lekin qulchilik esa sezilarli darajada ishlab chiq arishni egallashga ulgurmagan edi. Eshil ijodi qabila aristokratiya hukmronligi yemirilayotgan, quldorlar demokratiyasi sinfi o'sib chiq ayotgan davrga tog'ri keladi. U o'z asarlarida davlat muammolari, qabila an'analari, inson va uning tabiati bilan kurashini tasvirlaydi. Qabiladagi chirkin, eski urf-odatlarini tanqid qiladi.

"Yolboruvchilar"da qadimgi qabila, nikoh tartiblari tanqid qilinsa, "Forslar"da grek-eron urushidagi greklarning o'z vatanini saqlashdagi jonbozligini tasvirlaydi. "Yolboruvchilar" voqeasi podshoh Danayning ellikta qizi haqidagi "Danaidalar" afsonasidan olingan. Danaidalarining ellikta amakivachchalari podshoh Egiptning o'g'illari ularni zo'rlik bilan hotinlikka olishmoqchi bo'lishadi. Shahzodalarning surbetligidan ranjigan Danaidalar otasi Danay bilan Yunonistonning Argos shahriga podshoh Pelasg yurtiga keladi. Pelasg Danaidalarini himoya qilishga urinadi. Amakivachchalari elchi yuborib, agar qarshilik ko'rsatsa shahar ustiga bostirib kirishlarini aytadilar. Bu tragediya uch qismdan iborat bo'lib, keyingi ikki qismi bizgacha yetib kelmagan. Ammo tragediyaning hotimasi ma'lum: zo'rlik bilan hotinlikka olishadi, nikoh kechasi opa-singillar erlarini o'ldirishga, qasos olishga va dalashadilar. Nikoh kechasida Gipermestra degan Danaida bu jinoyatga qo'l urmaydi va erini tirik hol diradi. Nihoyat mifning ohirida lafzidan qaytib, opa-singillariga hiyonat qilgan Gipermestra ustidan sud bo'lib o'tadi, uni Afrodita sevgi va nikoh haqida jo'shqin so'zlar aytib uni oqlaydi. Zamona mavzusida yozilgan "Forslar" tragediyasining asosiy mavzusi yaqiningnada bo'lib o'tgan va shoirning o'zi ham qatnashgan Eron-Yunon urushidir. Voqea Eron shohi saroyida kechadi. Tahtning sadOqatli keksalardan iborat hor to'dasi saltanatning ulug'ligi podshoh Kserks(Kaykovus) boshchiligida Yunon urushiga jo'nagan son-sanoqsiz Eron lashkarlarining qudrati haqida kuylaydi. Shu bilan birga hor ijrosining uzoq yurtga ketgan jangchilar taqdiri haqida o'y-tashvishga tushishi, ayniqsa podshoh Kserksning onasi Atossaning tahlikali tushlari qo'shilib hor ijrochilarining ohangida tashvishlar ortadi. Kserks lashkargohidan bir chopar keladi-da Salamin shahri da bo'lib o'tgan dahshatli janglar natijasida Eron flotining tor-mor etilganini son-sanoqsiz lashkarlarning qirilganligini habar qiladi. Asarning eng muhim o'rni chopar hikoya sidir. Bu hikoya da Afina demokratik tuzumiga va o'z yurtining ozodligi yo'lida jonbozlik ko'rsatgan Yunon halqiga taqsinlar o'g'iladi. Shundan keyin malika Atossa eri marhum Doroning qabri ustida qurbonlik so'yib, uning ruhini, ya'ni arvohini chaqiradi. Saroy ahli qarshisida paydo bo'lgan Doro bu falokatning hammasi Kserksning takabburligi, mag'rurligi va ota amrini buzib ma'budlarni behurmat qilganligi tufayli yuz berganligini aytadi. Doroning arvohi Plateya shahrida Eron lashkarlarining bundan ham ortiqroq maqlubiyatga uchrashlarini va shahidlarning saqanalari avlodlar nazarida o'zboshimchalikning abadiy, mash'um hotirasi bo'lib hol ajagini karomat qilib, ko'zdan g'oyib bo'ladi. Shu payt saroyga Kserksning o'zi kirib keladi. Uning ustidagi shohona liboslari tilka-tilka yirtilgan, afsus-nadomatlardan tinkasi qurigan, kulfat-mashaqqatlardan qaddi bukilgan. Voqea saroy ahlining nolalari, ohu-fig'onlari bilan tugaydi. Havf-hatarning

asta-sekin kuchayib borishi musibatning tobora zo'rayishini shoir bu asarda o'ta yuksak mohirlik va ustalik bilan tasvirlagan.

"Fivga qarshi ettilar"da esa vatanga hiyonat qilganlarga nisbatan shafqatsiz kurashish kerakligini ko'rsatadi. Bu tragediya Edip haqidagi mifdan olib yozilgan trilogiyaning uchinchi qismi bo'lib, oldingi ikki qismi-"Lay", "Edip" tragediyalari bizga qadar yetib kelmagan. Fiva shahri afsonalarida hikoya qilinishicha, podshoh Lay kohinlarning karomatidan qo'rqib, o'zining yangi tug'ilgan o'g'li Edipni hizmatkoriga topshirib, uni o'ldirib o'ligini yirtqich hayvonlarga tashlashni buyuradi. Ammo hizmatkorning chaqaloqqa rahmi kelib, uni o'ldirmay yashirinchalik Korinf yurti podshohiga olib borib beradi. Trilogiyaning birinchi qismi "Lay" tragediyasi shu yerda tugaydi.

Tragediyaning 2- qismi "Edip" tragediyasida Edipning begona yurtda o'sib voyaga yetishi, Fiva shahriga kelib bilmasdan o'z otasi Layni o'ldirishi, Fiva halqiga qilgan hizmatlari tufayli, shu shaharga podshoh bo'lib, o'z onasiga uylanishi, undan bola-chaqa ko'rishi va nihoyat mudhish qilmishlarini payqab g'olib, o'z ko'zini o'yib olishi hamda nobakor o'g'illarini g'arq ab, lanatlab darbadar chiqib ketishi tasvirlanadi.

Trilogiyaning "Fivga qarshi ettilar" nomli 3 - tragediyasida Edip g'arg'ishning mudhish oqibatlari ko'rsatiladi. Edip vafot etgach o'g'illari Polinik bilan Etiokl o'rtasida taht talashish mojarosi boshlanadi. Bunda Etiokl g'olib chiqadi va akasini yurtdan badarg'a qiladi. Quvg'indi Polinik qo'shinlari podshohlarning panohida bo'lib, biroz vaqt o'tar-o'tmas olti podshoh bilan til biriktirib Fiva shahri ga lashkar tortib keladi. Polinik qo'shinlarining olti podshoh lashkarlari bilan Fiva shahriga hujum boshlashi bilan "Fivga qarshi ettilar" tragediyasi boshlanadi. Asarning kirish qismida Etioklni shahar mudofaasi taraddudida ko'ramiz.

Dushman vaziyatini bilib kelish uchun yuborilgan ayg'oqchi muhim ma'lumotni olib keladi. Etiokl va ayg'oqchi o'rtasidagi suhbat asarning eng muhim o'rnidir. Ayg'oqchi shaharning etti darvozasini etti podshoh egallaganligini aytib ularning har birini alohida-alohida ta'rif etadi. Ettinchi darvozani egallab turgan sardorning ta'rifiga kelganda g'azabining zo'ridan Etioklni titroq bosadi. Bu o'z akasi Polinik edi. Ahir tug'ilib o'sgan yurtiga qilich yalong'ochlab kelish o'taketgan hoinlik emasmi. Bunday badkirdor bilan Etioklning o'zi yakkama-yakka jang qilishga ahd qiladi. Oqa-inilarning bir-biriga qilich ko'tarishi naqadar dahshatli fojia ekanligini bilsa-da Etiokl o'z maqsadidan qaytmaydi. Jangda ikkala aka-uka ham o'ladi. Shunday qilib taqdirning hohishi ijobat bo'ladi, qarg'ish urgan Lay honadoni batamom qirilib bitadi. Asar ham mana shu joyda tugaydi.

"Oristeya" trilogiyasida Troya urushi va uning mudhish oqibatlarini to'laqonli ochib beriladi. Bu trilogiya ham mif asosida yaratilgan. Trilogiyaning birinchi asari "Agamemnon", ikkinchisi "Hoeforlar" (Hudolarga nazr qiluvchilar) va uchinchisi "Evmeidlar" bo'lib, bunda hudolarning Orest atrofida olib borgan kurashi tasvirlanadi. Birinchi tragediyada ("Agamemnon") Agamemenon Troya urushida yurgan vaqtida uning hotini Klitemnestra Egisf nomli bir kishini sevib hol gan edi. Agememnon 10 yillik Troya urushidan qaytib kelgach, hotini uni aldab, uyiga olib kirib, o'ynashi yordamida o'z erini bolta bilan chopib o'ldiradi. Ikkinchi

tragediyada "Hoeforlar" (Hudolarga nazr-niyoz keltiruvchilar) bu voqeadan habardor bo'lgan Agamemnonning o'g'li Orest va qizi Elektra otasi uchun onasidan o'ch olmoqchi bo'ladilar. Orest onasining o'ynashini o'ldiradi, lekin onasiga gal kelgach, u ikkilanadi. Hudo Apollon kelib Orestni onani o'ldirishga undaydi, Orest onasini ham o'ldiradi. Uchinchi tragediyada "Evmeidler" (Hudolarning sudi Orest masalasida tortishuvlari)dir. O'ch hudolari Yeriniylar Orestni ona o'ldirishda ayblab, uni sudga beradilar. Oqlovchi bo'lib hudo Appolon, sud raisi bo'lib hudo Afina tayinlanadi. Qasos hudolari (Yeriniylar) (ayod hudo) "Bola onaga yaqin, onani o'ldirish eng yomon ish" deb Orestni q'or alaydilar. Hudo Apollon bola onaga yaqin turadi deb Orestni oqlaydi. Avval Afina qasos hudolari tomonida turib, Orestni q'or alasa ham lekin ovoz berishga kelganda u ham Orestni oqlashni yoqlab ovoz beradi. Orest ozod bo'ladi. Jamiyat taraqqiyotning ma'lum bir etapida ayollar hukmronlik qilsa, endi otalik davri yuzaga keladiki, bu narsa shu tragediyada o'z aksini topadi.

"Zanjirband Prometey" tragediyasi Eshil ijodining eng cho'qqi nuqtasidir. Asardagi Prometey obrazi orqali inson mag'rurligi sabot va matonati ulug'lanadi. Eshil tragediyalarining asl mohiyati insonning qudrati, go'zalligi, uning ichki va tashqi dunyosini ta'riflashdan iboratdir. Eshil mifologik afsonalardan muhim voqealarni ajrata oldi, uni o'z maqsadlariga moslab, aynan hayotiy dramatik asarlar yaratdi. Eshilning Jahon tragediyasi uchun ahamiyatli tomoni, tragediyada taqdir va inson irodasi erkinligi masalasining qo'yilishi bo'ldi. Odam bolasining og'ir qismatiga, yer yuzidagi zulm va adolatsizliklarga qarshi haqiqiy isyon "Zanjirband prometey" tragediyasida ayniqsa kuchli jaranglaydi. Bu bizgacha yetib kielgan Prometey haqidagi trilogiyaning ikkinchisi bo'lib, birinchi va uchinchisi bizga yetib kelmagan. Bu trilogiya "O't keltirgan Prometey", "Zanjirband Prometey", "Ozod qilingan Prometey" nomli uch tragediyadan iborat.

"Zanjirband Prometey" tragediyasi odamparvar titanning jazolanishidan boshlanadi. Prometey qadimgi ma'budlar nasliga mansub titanlardan bo'lgan. Zevs o'z otasi Kronosni Olimp tahtidan ag'darib, o'zini ma'bud va yer kurrasining hokimi yetib tayinlaydi. Zevsqa qarshi barcha titanlar bosh ko'tarib chiqadi. Yolg'iz Prometey Zevs tomonida bo'lib, titanlar bilan urishadi. Zevs o'z dushmanlarini yer qa'riga gumdon qilib, ko'ngli tinchigach, odamzodning zurriyodini quritib, o'rniga yangi nasl yaratmoqchi bo'ladi. Buni payqab hol gan Prometey Olimp mehrobidan muqaddas olovni o'g'irlab, odamlarga keltirib beradi va bu jasorati bilan odamzodni halokatdan qutqarib hol adi. Insonlarga uy-joy qurishni, kema yasashni, o'qish-yozishni, hisob bilimini, dehqonchilik ishlarini, olovdan qanday foydalanish lozimligini va boshqalarni o'rgatadi. Prometeyning bu hizmatlari tufayli insonlarning hayoti yengillashadi, turmushi yaxshilanadi. Biroq odam bolasiga qilgan bu yaxshiliklaridan g'azablangan Zevs va ma'budlar Prometeyning boshiga kulfatlar yog'diradilar. Zevsning hukm va Zulm degan ikki malayi Prometeyning oyoq-qo'llariga kishan urib, tog' cho'qhisiga zanjirband qilib tashlash uchun shu yerga haydab keladilar. Bu mudhish voqeani titanning do'sti otash ma'budi Gefest o'z qo'li bilan bajarishi kerak edi, bunchalik og'ir yuk ustida alam chekkan Gefest gurzisini elkasiga tashlab, og'ir qadamlar bilan

hammadan orqada kelada. Bu hukmni bajarishdan bosh tortish aslo mumkin emas va u otasi(Zevs)ning hukmidan chiqib olmaydi. Hukm va Zulm Prometeyni tog'ning eng yug'or i cho'qhisiga chiqarib Gefestni histovga oladi. Zevs Gefestni buyruqni bajarishga undaydi. Gefest o'z kasbining yomonligidan noliydi va Prometeyni cho'qqili toshga qo'l-oyoqlaridan mihlab tashlaydi. Zevs Prometeyning ko'krigidan ham mih qohishni buyurganida Gefest oh tortib bunday og'ir jazodan qattiq qayg'uradi. Prometey shu tahlitda uzoq jazolanadi, unga dengiz hudosi Okeanida kelib yordam bermoqchi, Zevsning oldiga iltimos bilan bormoqchi bo'ladi. Okean va Okeanidalar bir tomonlama Prometeyga amakivachcha, ikkinchi tomondan qainsingil hamdir.

Prometey Okeanidaga nisbatan yomon ish bo'lib hol ishini hohlamaydi va uning taklifiga ko'nmaydi. So'ngra uning oldiga daryo hudosining qizi Io keladi.

Prometey unga Zevsning hukmronlik davri oz hol ganligini aytadi. Prometey bu sirdan ogoh holos. Zevs bu sirni oshkor etish uchun elchi hudo Germesni Prometey yoniga jo'natadi. Germes kelib Prometeydan bu sirni qayerdan bilganini aytishini talab qiladi. Qanchalik azoblar, do'q-po'pisa qilmasin titan bu sirni aytmaydi.

Shundan so'ng Zevs katta bo'ron yuboradi. Gulduros momahaldiroq boshlanib, chaqmoq chaqadi yer yorilib, tog' bilan birga Prometey va Okeanidalar yer qa'riga kirib ketadilar. Shu yerda tragediya tugaydi. Tragediyaning hol gan ikki qismi bizgacha yetib kelmagan. Rivoyatlarga qaraganda, oradan bir necha asrlar o'tgach Zevs o'z dushmanini yana yer yo'ziga ko'tarib, ilgarigidan ham besh battar qiynoqqa soladi. Saraton issigii tanasini kuydiradi, kuz va hish sovuqlari, bahor yomg'irlari badanini qaqshatadi. Ammo bu azoblar ham Zevsni qoniqtirmay, har kuni ertalab ma'budning kattakon burguti uchib keladida titanning ko'krigiga qo'nib, o'tkir tumshug'i bilan titanning g'or nini yorib, jigarini parcha-parcha qilib eydi. Bu hol har kuni takrorlanadi, ertalabgacha titanning yana jigari o'sib chiqadi, burgut kelib eb ketavyeradi, bu hol bir qancha yil davom etadi. Nihoyat taqdirning taqozosi bilan titanni ozod etish uchun Gerakl dunyoga keladi. Jahonni ylanib yurgan Gerakl bu yerga keladi, kamaligidan o'q uzib burgutni o'ldiradi va Prometeyni ozod qiladi. Prometey adolat uchun kurashdan chekinmaydi va dushmanga bosh egishni ham istamaydi. Bu obraz Zevsga qarshi, uning adolatsizligiga qarshi norozilikdan iborat. Yozuvchi Zevs orqali zolim, adolatsiz shohlarni tanqid qiladi.

Prometey taraqqiyot va madaniyat kurashchisidir, uning insonlarga o't o'g'irlab keltirishi bu - taraqqiyot simvolidir.

Sofokl (m.i.496-406 y.) yashagan davr quldorlar demokratiyasining kuchaygan davri bo'lganligi sababli bu paytda fan va san'at nisbiy ravishda o'sadi, ayniqsa tragediya janri rivojlanadi. Unda quldorlar demokratiyasi sinfining hayoti, xulqi va oilaviy masalalar aks ettiriladi.

Yunon tragediyasining ikkinchi ulug' nomoyandasi Sofokl 496 yilda Afina yaqinidagi Kolonda tug'ilgan. Uning otasi qurol-yaroq, aslaha korhonasining egasi, zamonasining badavlat, obro'li kishisi bo'lgan. Adib yoshligidan yaxshi tahsil ko'radi. 28 yoshida dramatik adiblar orasida g'olib chiqadi. U o'z davrida keng tarqalgan an'anaviy gimnastika va muzika bilimi bilan keng tanishadi. Bu har ikki

hunar sohasidagi mashqyotlarda doimo g'olib chiqib, bir necha marta mukofotlanadi. Sofokl Afinaning ijtimoiy-siyosiy hayotida ham muhim rol o'ynaydi. Periklga yaqin bo'lganligi va Afinaning demokratik usul idorasiga hayrihohlik bilan qaraganligi sababli bir necha yil davlat hazinachisi bo'lib ishlaydi. 441 yilda Afinaning eng oliy lavozimlaridan strateglikka saylanadi va Perikl bilan birga Samos urushida qatnashadi. Sofokl Afina davlatining krizisga uchrayotgan davrida yashasa ham, Afinaning gullagan davri, Perikl asrini kuylaydi. O'zi yashagan davr davlat diniy urf-odatlariga, insonning aqliy va axloqiy kuchiga ishonish Sofokl dunyoqarashining asosiy xususiyatlaridir. Sofokl asarlarida qahramonlar bir muncha mustaqil harakat qiladilar. Hudolar Sofokl sahnasida kam uchraydilar. Sofoklni hayajonlantiruvchi muammolar shahsning, individning taqdiri bo'lib, urug'chilik taqdiridan farq qiladi. Yoshligidan san'atga qiziqqan shoir 16 yoshida bir tragediya yozib, boshqa kishi nomidan sahnaga qo'ydiradi. O'zi aktyor bo'lib ham ishlaydi. Lekin tovushining pastligi uni bu ishni tashlab, faqat dramaturgiya bilan shug'ullanishga majbur qiladi. Sofokl ko'p janrlarda muvaffaqiyat qozonadi. U 60 yil ijod qildi va bu davr ichida 123 p'esa yozgan bo'lib, bizgacha faqat "Shoh Edip", "Antigona", "Edip Kolonda", "Elektra", "Filoktet", "Ayaks" va "Trahinyanlar" nomli 7 ta tragediyasi yetib kelgan. "Shoh Edip" tragediyasida insonning buyukligini tasvrlab, uning aqliy va axloqiy kuchlarining boyligini ko'rsatish bilan birga uning imkoniyatlari chegaralanganligini ham ko'rsatadi. Qadimgi Yunonistonda juda keng tarqalgan Edip afsonalari Sofokldan ilgari ham bir qancha shoirlar ijodida asosiy mavzulardan bo'lganligi sababli bu afsonalarni Fiva siklidagi afsonalar deb yuritiladi. Fiva siklidagi Edip afsonasida Fiva podshohi Lay qo'shni podshoh Pelopning uyida bir necha kun mehmon bo'lib, uning o'g'li Hrisippni olib qochadi. Mehmonning bu tariqa razil ko'rnamakligidan qattiq iztirob chekkan Pelop, ma'budlarga zor-zor yiqilab, dilozorni lanatlaydi. Oradan bir necha yil o'tadi. Lay bola ko'rmaydi, bu ahvoldan tashvishlangan podshoh Delfadagi Apollon ibodathonasiga borib, boshiga tushgan bahtsizlik sirlarini so'raganida, ibodathona kohini Pelopning nola va iltijolari ma'budlar qoshida ijobat bo'lganini, Lay albatta bola ko'rishini, lekin bola o'z otasini o'ldirib, o'z onasiga uylanishini aytadi. Layning hotini Iokasta o'g'il tug'adi. Kohinlarning bashoratidan qo'rqqan Lay, chaqaloqning tovoniga nishtar uradi-da, qullaridan biriga topshirib, Kiferon tog'iga eltib tashlashni buyuradi. Podshoh amin ediki, u yerdagi yirtqich hayvonlar albatta bolani omon holdirmaydi. Biroq qul go'dakka achinib, bolani o'ldirmaydi, tog' etagida mol bog'ib yurgan Korinf podshohi Polibning cho'poniga beradi. Cho'pon esa bolani o'z podshohiga tortiq qiladi. Podshoh bolani o'g'il qilib oladi va unga Edip (bu so'zning ma'nosi oyogi yalliqlangan demakdir) degan nom beradi. Oradan yillar o'tadi. Edip bir kuni do'stlari bilan o'tirganida, uning asrandi o'g'il ekanini aytib bahsshadi, bu esa Edipning ko'nglida shubha uyqotadi. Edip Delfa kohini yoniga maslahatga jo'naydi. Kohin Edipning qismati nihoyatda og'ir ekanligini, o'z otasini o'ldirib, onasiga uylanishini va ikki o'g'il, ikki qiz farzand ko'rishini aytadi, lekin kohin uning haqiqiy ota-onasi kimligini aytmaydi. Shundan so'ng Edip Korinfni

tark etadi. Zinhor bu yurtga qaytmasligini aytib, boshi oqqan tomonga yo'l oladi. Qismat uni Fiva shahriga ravona qiladi. Yo'lda hayol surib ketayotgan Edipga orqadan do'q-po'pisa qilib, boshiga hamchi ko'tarib kelgan navkar yaqinlashadi. Bu nohaqlikdan g'azablangan Edip navkarni bir urib aqdarib o'tib ketayotganida, arava ichidagi muysafid hassasi bilan Edipning boshiga tushirib holadi. Edipning yanada jahli chiqib, qo'lidagi tayoq bilan cholning boshiga chunon tushiradiki, aravadagi chol til tortmay o'ladi. Boshqa navkarlarni ham birma-bir urib o'ldiradi. Faqat bir kishigina qochib qutuladi. Edip bilmasdan o'z otasi Layni o'ldiradi. Edip Fiva shahriga yetib keladi. Bu shaharda odambosh, arslon tana va kattakon ikki qanotli bir mahluq-Sfinks paydo bo'lib, u dengiz bo'yidagi yo'l ustida yotib, yo'lovchilarga topishmoq aytar, yecholmaganni temir panjalari bilan g'ijimlab, dengizga uloqtirayotganligini eshitadi. Edip Fiva halqini bu ofatdan qutharish uchun Sfinks oldiga boradi va topishmoqqa javob topmoqchiligini aytadi. Topishmoq: qanday jonivor ertalab to'rt oyoqlab, kunduzi ikki oyoqlab, kechqurun uch oyoqlab yuradi.

Javob: Odam. Ertalab -odam bolasining go'daklik vaqti, to'rt oyoqlab emaklaydi, kunduzi-kuchga to'lgan, navqiron payti ikki oyoqlab yuradi, kechqurun - qarib kuchdan hol gan payti, hassaga tayanib hol adi.

Shunday qilib Edip jumbog'ni echadi va butun Fiva shahri xalqini bu falokatdan qutqaradi, Lay ham vafot etgan, uning o'rniga Edipni shoh qilib ko'tarishadi. Fiva tahtiga o'tirgan Edip sal o'tmay, Layning beva hol gan hotini. O'zining onasi Iokastaga uylanadi va undan ikki qiz (Antigona, Ismena) ikki o'g'il (Eteokl va Palinik) ko'radi. Edip Fiva mamlakatini bir necha yil odilona boshqaradi, bahtsaodatda, rohatda, hurmat-ehtiromda umr kechiradi. Biroq Fiva shahri boshiga birin-ketin kulfatlar yog'ila boshlaydi, ocharchilik, vabo odamlarning tinkasini quritadi, ko'chadagi o'liklarni hatto yig'ishtirib olishga ulgurmay bahssadi. Ma'budlarga atab qancha-qancha qurbonliklar so'yilmasin, baribir befoyda bo'lavyeradi. "Edip shoh" tragediyasi huddi shu yerdan boshlanadi. Shaharning barcha kishilari maslahat so'rab shoh saroyiga kelishadi. Edip ham bu kulfatlarning sababini bilmas edi. Kulfatlarning sababini bilib kelish uchun Delfaga Apollon kohiniga qaynaqasi Kreontni yuborganini va uning javobini kutayotganligini halqqa aytadi. Kreontga kohinlarning aytishicha, shu kunga qadar Fiva shahri boshiga tushayotgan ofatlarning sababi, shu vaqtgacha marhum podshoh Layning huni olinmaganligini aytadi. Edip qotilni topish va uni qattiq jazolashni, bu ishga tezda kirishishini, har qanday mashaqqatga duch kelmasin, qotilni baribir topishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Podsho shu ondayoq fuqarolarni to'plab, jinoyatchini izlash bo'yicha maslahat so'raydi. Halq masalani yechish uchun bir ovozdan avliyo Tiresiy yordam berishi mumkinligini aytadi. Keksayib hol gan so'qir avliyoni yig'inga chaqiradilar. Tiresiy voqea nimadaligini Layni kim o'ldirganini biladi-yu, lekin Edipga achinib, sirni ochishdan bosh tortadi. Avliyoning ikkilanishidan shubhalangan Edip, avliyoga achchiq-achchiq gaplar aytadi, hamiyatiga ozor etganidan achchiqlangan avliyo, bor haqiqatni aytib tashlaydi. Edip o'z otasining qotili ekanligini bilmasada, lekin Layning qotili bo'lib cXIX ishi mumkinligidan Kreontni bosh aybdor deb gumon qilib, qattiq

shubhaga tushadi. Go'yo Tiresiy bilan Kreont til biriktirib, uning tahtini egallashga o'rinayotgandek tuyuladi. Shu orada Iokasta kelib Layning qay tarzda o'ldirilganligini aytib beradi, Edipni tinchlantirmoqchi, unga atab aytilgan barcha bashoratlarning puch ekanligini isbotlamoqchi bo'ladi. Layni tog' oralig'idagi chorraha yo'lda haroqchilar o'ldirib ketganligini aytib, erini shubhalarga bormaslikka va tinchlantirishga urinadi. Bu voqealarni eshitgan Edipning ko'ngliga tahlikali shubhalar o'rnashib kuchaya boradi. Keyingi so'roq va tekshirishlar natijasida Layning belgi alomatleri aniqlanadi. Edip shu tariqa goh shubhalar iskanjasida yonib, goh falokatning bartaraf bo'lishiga umid bag'ishlaydi. Shu payt Korinfdan bir odam kelib Polibning vafot etganini uning o'rniga halq podshoh qilib Edipni saylaganini aytadi. Bu habar unga tasalli beradi. Karomatlarning yolg'onligiga endi hech qanday shubha holmaydi. Ammo shunga qaramay karomatda zikr qilingan ikkinchi jinoyatning ijro etilishi, ya'ni beva hol gan onasi Meronaga uylanib qo'yish havfi hamon Edipni qo'rqitar edi. Elchi shu mudhish shubhalarni Edipning dilidan chiqarib tashlash maqsadida o'zi bilgan ba'zi bir voqealarni aytib beradi. Edip haqiqatda Polib va Meronaning bolasi emas, elchining o'zi bundan bir necha yil muqaddam Kiferon tog'i etaklarida mol bog'ib yurganida podshoh Layning bitta cho'ponidan tovoniga nishtar urilgan bolani olib, o'z podshohi Polibga eltib bergan ekan. Edip o'sha bolaning o'zginasidir. Iokastaga hamma narsa ayon bo'ladi, indamasdan saroy ichiga kirib ketadi. Edipni esa endi yangi muaamo qiynaydi: ahir u kimning bolasi. Shu payt Lay o'ldirilgan paytda qochib hol gan qulni olib keladilar. Bu odam bir paytlar endigina tug'ilgan Edipni Korinf podshohi odamiga topshirgan cho'pon bo'lib chiqadi. Endi na Edipning o'zida, na odamlarda hech bir shubha hol maydi. Edip Layning o'g'li, o'z otasining qotili, onasining eri! Naqadar dahshat, naqadar dahshat! Hor Edipning g'am-g'ussalarga to'lib toshgan shum taqdiri, odam bolasining nochorligi va inson bahtining bepandligi haqida g'amgin qo'shiq aytadi. Huddi shu payt ichkaridan hizmatkor chiqib, yana bir musibat yuz berganini aytadi. Iokasta yotog'iga kirib, bu og'ir-hasratlar alamiga chidolmay o'zini osganligini habar qiladi. Ko'rguliklardan aqlu-hushini yo'qotayozgan Edip, butun gunohlarning shohidi bo'lgan o'sha honaga yuguradi va jon holat da Iokasta ko'ylagidagi to'g'noqichni yulib olib, ikkala ko'zini sitib tashlaydi. U ortiq quyosh yog'dusini, bolalarini, aziz yurtini o'zining tubanlashganini ko'rishni istamas edi. Edip yana haloyiq qarshisida paydo bo'ladi. Uning yuzida, so'qir ko'zlarida lahta-lahta qon qotib hol gan. Bahtiq'or a dili shikastaning so'nggi daqiqalari qizlari bilan vidolashuvi-tragediya san'ati yaratgan eng dahshatli fojialardan biridir. Edip afsonasining keyingi voqealari "Edip Kolonda" tragediyasida tasvirlanadi. Yug'or idagi voqealarning guvohi bo'lgan Fiva halqi la'natining shaharda turishidan havfsirab, uning badarg'a qilinishini talab etadi. Edipning har ikkala o'g'li Eteokl, Polinik ham bu talabni ma'qullab otasini mamlakatdan quvadilar. Edipning katta qizi Antigona butun hayotini otasiga bag'ishlab, o'z ihtiyori bilan, u ham uzoq mashaqqatli safarga otlanadi. Ular necha zamonlar boshpana topolmay yer yuzini kezaдилar. Nihoyat Afina yaqinidagi Kolon degan joyda muruvvat ma'budalari Evmenidalar sharafiga o'stirilgan bog'u-bo'stonga yetib keladilar. Kolon abahssi

Edip tufayli halq boshiga og'ir musibatlar tushishi mumkin deb, uning bu yerdan chiqib ketishini talab qiladilar. Bechoralarning ohu-zoriga ko'ngli yumshagan Kolon halqi podshoh Tezey kelgunicha sabr qilishga rozi bo'ladilar. Huddi shu paytda bu yerga Edipning kichik qizi Ismena ham keladi. Otasi quvg'in qilingandan so'ng Fiva shahri da yuz bergan voqealarni birma-bir otasiga aytib beradi. Ota tahtini talashib ikki aka-uka ancha vaqtgacha kelisha olmaydilar. Nihoyat Eteokl g'olib kelib Polinikni yurtidan haydab yuboradi. Polinik Fivaga qarshi qo'shin to'playotganligini aytadi. Edip bolalarining hudbinligini, u yurtidan haydalgan kun Edipga zarracha ham rahm qilmaganlarini o'ylab ularni la'natlaydi. Ma'budlarning amriga ko'ra tez orada Afina bilan Fiva o'rtasida urush boshlanishi kerak edi. Edipning jasad qayerga ko'milsa o'sha yurt lashkarlari g'olib cXIX ishi karomat qilingan edi. Eteokl Kreontni otasining oldiga jo'natadi, uni olib kelishni buyuradi. Kreontning so'zlarini eshitgan Edip Fivaga borishdan qat'iy bosh tortadi. Kreont Edipni va uning qizlarini zo'rlik bilan olib ketmoqchi bo'lib turganida podsho Tezey kelib hol adi va ularni o'z panohiga oladi. Kreont noiloj orqaga qaytib ketadi. Oradan ko'p o'tmay katta o'g'il Polinik ham bu yerga keladi, otasiga Fiva shahriga qo'shin tortib borayotganini, u bilan birga borishini o'tinib so'raydi, lekin Edip o'g'lining ayyorliklarini oshkora aytib uni quvib soladi. Ahir, ota boshiga shuncha musibatlar solgan, begona yurtlarda och-nahor kezdigan, faqatgina shuhrat va mansab qidirib shu qabih maqsad yo'lida bir-birining qonini to'kishdan, yurtning kulini ko'kka sovurishdan, fuqaroni qon qaqshatishdan toymagan beandisha, behayo, hudbin bolalarga otaning qanday rahmi kelsin. Edip ma'budlarga iltijo qilib, ikkala o'qlini yakkama-yakka jangda halok qilishlarini so'raydi. Polinik ko'zdan g'oyib bo'lar-bo'lmas charaqlab turgan osmonda birdan bulut va chaqmoq paydo bo'ladi, bu esa Edipning paymonasi to'lganligidan dalolat beradi. Edip qizlari bilan vidolashib, Tezeyga minnatdorchilik bildirib, Afina shahri va Tezeyning madadkori bo'lishini aytib ko'zdan g'oyib bo'ladi. Lay honadonida ro'y bergan fojialarning hotima qismi "Antigona" tragediyasida tasvir etiladi. Tragediyaning mazmuni quyidagicha: Eteokl bilan Polinik yakama-yakka jangda halok bo'lganidan so'ng hokimiyat Kreont qo'lga o'tadi. Yangi podshoh vatan mudofasi yo'lida qurbon bo'lgan Eteoklni katta tantana va izzat-ikrom bilan ko'madi. Lekin u Polinikning jasadini ko'mishni qat'ian man etadi. Kimda-kim bu farmonni buzsa, qattiq jazoga tortilishini aytadi. Lekin shunga g'aramay Antigona bir kechasi akasining jasadini dafn qilayotganida shoh odamlari ko'rib g'olib bu haqda shohga habar beradilar. Dafn rasm-rusmlarini ado etgan Antigona, endi hech ikkilanmay o'limga tik boradi. Kreontning o'g'li Gemon otasiga qanchalik yalinib-yolvormasin baribir Antigonani o'limga mahkum etadi. Uni tiriklayin yer ostidagi maqbaraga qamab o'ldirishni buyuradi. Bundan ogoh bo'lgan ma'budlar Piriseyni Kreontning oldiga yuboradi. Pirisey agar Antigona o'lsa, uni og'ir musibat kutib turganini aytadi. Shoh bu habarni eshitishi bilan maqbaraga yuguradi, afsuski bu vaqtda Antigona o'z kiyimlaridan arqon yasab o'zini osib o'ldiradi. Mahbubasining jasadini quchoqlab yig'layotgan Gemon otasini ko'rishi bilan alami toshib o'zini-o'zi o'ldiradi, bu falokatdan habar topgan Gemonning onasi Evridika ham eriga lan'at o'qib o'zini o'ldiradi.

Tragediya Kreontning befoyda pushaymonlari va horning "Ma`budlar yomonlarni bejazo holdirmaydi" degan hikmatli so`zlari bilan tugaydi.

Sofoklning bu asarlaridan tashqari bizga qadar yana to`rtta tragediyasi yetib kelgan. Shundan uchta: "Ayaks", "Elektra", "Filaktey" Torya afsonalari mavzuida va bittasi "Trahinali ayollar" Gerakl haqidagi rivoyatlar asosida yozilgandir. Antik dunyoda o`tgan dramaturglardan birontasining asari jahon adabiyotida "Edip shoh" tragediyasichalik chuqur iz holdirmagan. Sofoklning bu asari XVIII asrning ohiri XIX asr boshlarida Yevropa adabiyotida "Taqdir tragediyasi" deb atalmish mahsus adabiy oqimning tug`ilishiga sabab bo`ldi. Sofoklning "Shoh Edip" tragediyasi Asqad Muhtor tomonidan tarjima qilingan. Tragediyaning g`oyasi qahramon taqdirida ro`y bergan o`zgarishlar orqali Yozuvchi insonning haqiqatga yerishish yo`llarini ko`rsatadi. Asarda vijdonli kishining cheksiz qiynoqlarga duchor bo`lishi shunga qaramay, inson o`z vijdonini ohirigacha saqlab hol ishi tarannum etiladi.

Evripid qadimgi Yunon tragediyasining uchinchi vakili hisoblanadi. U eramizdan avvalgi 480 yilda Afina yaqinidagi Salamin orolida, o`rtahol oilada dunyoga kelgan. Evripid yaxshigina bilim olgan. Sokrat, Anaksagor, Arhelay, safistlardan Protogor hamda Evripidlar o`z davrining atoqli faylasuflari bo`lganlar. Yunon tarixining keyingi asrlari ellinizm davrida Evripid o`z halqining eng sevimli tragik shoiriga aylanadi. Uning dovrug`i hatto Eshil, Sofokllardan ham o`tib ketgan. Bu ahvol shoirning adabiy merosi taqdiriga ham kuchli ta`sir ko`rsatgan. Uning 92 ta asaridan bizga qadar 17 ta tragediya va bitta satirik dramasi to`la yetib kelgan. Bular "Alkestida", "Medeya", "Geraklidlar", "Ippolit", "Gekuba", "Gerakl", "Iltijogo`ylar", "Troyalik ayollar", "Elektra", "Ion", "Ifigeniya Tavridada", "Yelena", "Andromaha", "Finikiyalik qizlar", "Orest", "Vakh qizlar", "Ifigeniya Avlidada va Kiklop"lardir. Bu asarlarning hammasi Eshil hamda Sofoklning tragediyalari singari mifologik afsonalar mavzuida yozilgandir.

Komediyaning bosh maqsadi turli hil qiziqchiliklar orqali tomoshabinlarni ko`ldirish yoki hayotda uchraydigan ba`zi salbiy hodisalarni tanqid ostiga olib, masharalashdan iboratdir. Dastlabki komediyanavis shoirlar o`zlarining asarlarida ana shu nuqsonlarni fosh etishga, kulgi va satira yordami bilan ularni bartaraf etishga intilganlar. Shu tariqa "qadimgi Attika komediyasi" deb atalgan mahsus adabiy oqim maydonga keladi. Qadimgi attikka komediyasining asosiy hususiyati o`tkir siyosiy jo`shqinlik, demokratiya dushmanlariga qarshi murosasizlik kurashdan iborat bo`lgan. Mazkur janrda ijod qilgan shoirlar Kratin, Evpolid hamda Aristofondir. Bulardan faqatgina Aristofanning asarlari saqlanib hol gan. Aristofanning shahsiy hayoti haqida biz hech qanday ma`lumotga ega emasmiz. Ba`zi manbalarga ko`ra shoir tahminan eramizdan avvalgi 445 yilda Attika viloyati yaqinidagi Egina orolida tug`ilgan va Afina davlatining fuqarosi bo`lgan. U 20 yoshida komediyanavislar orasidagi musobahalarda ikki martai g`olib bo`lgan. Aristofon 40 taga yaqin asar yaratgan. Shulardan bizgacha o`n bittasi yetib kelgan. Shoirning dastlabki asarlaridan biri "Aharnliklar" komediyasidir. Bu asarda shoir urush tarafdorlari bo`lgan radikal demokratlarga va ularning boshlig`i, zamonasining qudratli hukmroni Kleonga qarshi chiqib, urush faqatgina o`z

manfaatlarini o'ylagan shuhratparast, nobop rahbarlarning kasofati orqasida ro'y beradigan bir musibat ekanligini aytib, Afinaliklarni tezda ichki qirg'inlarni to'htatishga, Sparta bilan sulh tuzishga da'vat etadi.

Yozuvchi o'zining butun tinchliksevar g'oyalarini asarning bosh qahramoni, oddiy dehqon Dikeopol (adolatparvar fuqaro) obrazi orqali ko'rsatgan.

Aristofanning osoyishta hayotning go'zalligi, urushning kasofati haqida hikoya qiluvchi ikki komediya "Tinchlik" va "Lisistrata" bizgacha yetib kelgan.

Tinchlik komediyasi Peleponnes urushining o'ninchi yilida(421) yozilgan. Bu asarda Trigei degan Attikalik oddiy bir dehqon, urushni bartaraf etish maqsadida bir go'ngqo'ng'izni boqadi-da, katta bo'lgach uni minib, Olimp tog'iga ma'budlar huzuriga arzga jo'naydi. Biroq bu yerda Germesdan bo'lak birontayam ma'bud yoki ma'budani topa olmaydi. Germesning aytishiga qaraganda hamma ma'budlar odamlarning uzluksiz urushlaridan achchiqlanib, osmonga uchib ketishgan emish, Olimp tog'ida esa yakka-yolg'iz hukmron bo'lib, faqatgina muq'or aba ma'budi Polemos bahsdi, u tinchlik ma'budasi Irinani g'orga hamab, g'or oqzini katta harsangtosh bilan berkitib tashlabdi. Trigei vaqtini o'tkazmasdan butun yunon elidan mehnat ahlini yordamga chaqirib ularning ko'magida tinchlik ma'budasini tutqunlikdan qutharishga muyassar bo'ladi, yer yuzida bahtiyor va shodiyona hayot o'rnatiladi.

Lisistrata-komediyasini Aristofan Peleponnes urushining yigirmanchi yilida (411), butun yunon elini halokat yoqasiga kelib holgan bir paytda yozadi. Lisistrata degani urushni to'htatuvchi degan ma'noni anglatadi. Asarning bosh qahramoni tadbirkor, o'ta farosatli Lisistrata ismli ayol, yunonistondagi barcha hotin-qizlarni to'plab ularni o'z yerlari hamda jazmanlari bilan yaqinlik qilmaslik va shu tariqa barcha erkaklarni bequda qon to'kishni to'htatib, bir-birlari bilan sulh tuzishga majbur etishga da'vat qiladi. Ayollar o'z maqsadlariga, ya'ni urushni to'htatib tinch hayot kechirishga erishadilar. Aristofaning "Suvoriylar"(424) komediyasi Afina demokratik idora usulini tasvirlashga bag'ishlangan eng o'tkir siyosiy asardir. Dramaturg bu asarni Afina hukmroni Kleonga qarshi yozadi. Uni "Suvoriylar" asarning bosh qahramoni qilib olib, uning kirdikorlarini ayovsiz fosh etadi. U "Arilar", "Qurbahalar", "Davlat" deb nomlangan komediya asarlarini ham yaratgan. Bu uning mazkur janr ustasi va boshlovchisi ekanidan dalolat beradi. V asrning ikkinchi yarmida prozada yozilgan asarlar soni beto'htov orta boradi va keyinchalik attika davrining ohirlariga qadar nasriy shakl yunon adabiyotining yetakchi turi bo'lib hol adi.

Bizga qadar to'la yetib kelgan tarixiy prozaning eng birinchi nomoyondasi Gerodotdir. U tahminan 485 yilda Kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida tug'iladi. Uning otasi o'z davrining anchagina badavlat odami bo'lgan. Gerodot yoshlik paytlaridan o'z vatanining siyosiy faoliyatida faol qatnashadi, keyinchalik ma'lum sabablarga ko'ra ona yurtini butunlay tark etib, Misr, Eron, Bobil, Finikiyani, qora dengizning shimoliy qirg'og'idagi Yunon mustamlakasi Skifiyani, Yunonistonda sayohatlarda bo'ladi. Afina uning eng sevimli oshiyoni va ma'naviy vatani bo'lgan. Yozuvchi bu yerda Perikl hamda Sofokl bilan yaqin munosabatda

bo'ladi. 444 yili Italiyaning janubidagi Yunon mustamlakasi Furiyaga ko'chib ketadi va 425 yilda shu yerda vafot etadi. Gerodotning eng muhim va qimmatli ma'lumotlar bilan Jahon tarixini boyitgan asari "Tarix" ya'ni "Tadqiqot" deb ataladi. Aleksandriya olimlari bu asarni to'qqiz bobga bo'lib, har birini yunon mifologiyasidagi to'qqizta muza nomi bilan ataganlar. Asar yaqindagina bo'lib o'tgan Eron-Yunon urushiga bag'ishlangan Yozuvchi eron bilan yunon halqlarining uzoq o'tmishlari, ularning qaysi halqlar bilan munosabatda bo'lganliklari va kimlar bilan urushganliklari haqida to'la ma'lumot beradi. Gerodot asarini Jahon tarixi darajasiga ko'tarilishiga asosiy sabab, o'sha zamonlarda yunonlarga tanish bo'lgan halqlarning tarixlarini ma'lum darajada aks ettirganligidir. Yozuvchi eroniylar bilan yunonlarning dastlabki to'qnashuvlarini ko'rsatish maqsadida birinchi kitobni Kichik Osiyodagi Lidiya davlatining Eron podshohi Kir (Kayhisrav) tomonidan bosib olinish voqealaridan boshlaydi. Bobil zabt etilgach va Kaspiy dengizining sh'arqiy tomonida Sir va Amu daryolari o'rtasidagi bepoyon sahroda yashovchi ko'chmanchi massagetlar bilan bo'lgan urushda Kayhisrav vafot etadi. Eron tahtiga o'tirgan Shahzoda Kambiz otasining bosqinchilik siyosatini davom ettirib Misr ustiga yurish boshlaydi. Gerodot Misr, Eron mamlakatlari tarixiga batafsil to'htalib, Doroning podshoh bo'lib ko'tarilishi va Skiflar mamlakatiga lashkar tortib borishi haqida gapiradi va bu yurtning ham to'liq tarixini yoritib beradi. Gerodotning Skiflar haqidagi ma'lumotlari biz uchun nihoyatda qimmatlidir. Doroning skiflarga qarshi boshlagan urushi munosabati bilan Kichik Osiyo halqlari, ayniqsa yunon qabilalari o'rtasida Eron hukmronligiga qarshi kuchli g'alayonlar boshlanadi. Yozuvchi voqealarni shu tariqa tasvirlab kitobhonni sekin - asta o'z asarining asosiy mavzusi Eron-Yunon urushiga olib keladi. Asarini 478 yil voqealari bilan bayonotni to'htatadi. Bevaqt o'lim asarni ohiriga etkazishga imkon bermagan bo'lsa kerak. O'rta Osiyo tarixini o'rganish borasida Gerodotning asari o'ta muhim ahamiyatga ega. Uning ma'lumotiga ko'ra, Kaspiy dengizi sohillaridan boshlab Sirdaryoning o'rtalariga qadar cho'zilgan keng sahroda massaget deb atalgan ko'chmanchi qabilalar yashagan, faqatgina chorvachilik bilan kun kechirganlar, ovqatlari mol go'shti va baliq bo'lgan, ular temirni bilmagan, hamma asboblari misdan yasalgan, ayollari erkaklar bilan birga janglarda qatnashgan, hatto qabila boshliqi ham etib saylanar ekan. Adabiyotimizning eng qadimgi yodgorliklaridan biri bo'lgan "To'maris" hissasi faqat Gerodot tufayli bizning zamonga qadar yetib kelgan.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Perikl Yunon adabiyotining rivojlanishida qanday rol o'ynadi?
2. Drama janri haqida yunon faylasuf qanday fikrlarni bildirdilar?
3. Eshil ijodining etakchi mavzulari nimalarkpradi?
4. Sofokl ijodining qanday o'ziga hos xususiyatlari mavjud?
5. Sofokl qaysi janrga janrgaqanday yangilik olib kirdi?
6. XVIII-XIX asrlarda "Shoh Edip" asari qanday atalgan v anima uchun?
7. Evripid ijodining yug'or i cho'qqilarini nimalarda ko'rinadi?

8. Komediya janrining kimlar asos soldi?
9. Proza adabiyoti va tarixiy prozani o'rganishning qanday ahamiyati bor?
9. Notiqlik san'ati nima va uning namoyandalar kimlar?
10. O'zbek millatining notiqalaridan kimlarni bilasiz?
10. Falsafiy prozaning asoschilari kimlar?

Rim adabiyoti

1. Eramizdan avvalgi III va II asr birinchi yarmida Rim jamiyati.
2. Rim adabiyotining asoschilari.
3. T. M. Plavt ijodi va faoliyati.
3. Tsitseron va Lukreciyasarlari.
4. Vergiliy, Goratsiy va Rim ellegiyasi.
5. Ovidiyning adabiy faoliyati.

Tayanch so'zlar:

Rim adabiyoti. Lirika. Nasr. Drama. Komediya. Avgust asri adabiyoti. Rim adabiyotining "oltin davri". Bukolikalar. Georgikalar. qasidalar. Nomalar. Dostonlar.

Yunon halqi o'zining mustaqilligidan ayrilgach ilm-fan, san'at va adabiyot sohasida inqirozga yuz tutdi. Bu paytda Italiyaning g'arbiy qirg'oqida antik dunyo adabiyotining ikkinchi tarmog'i hisoblangan Rim adabiyoti paydo bo'ldi. Bu adabiyot lotin qabilasi tilida yaratildi. Rim adabiyotining yaratilishi, rivoji va nihoyat tanazzulga uchrashi yunon adabiyoti singari quldorlik jamiyati sharoitlarida bo'lgan. Rim adabiyotini Gomer, Evripid, Sofokl, Demosfen, Pindar va yunon adabiyotining boshqa vakillari yaratdilar, rivojlantirdilar. Rim jamiyati ham yunon jamiyati bosib o'tgan yo'ldan bordi, biroq Rim jamiyatining yo'li ancha murakkab bo'ldi, barcha jarayonlar o'zgacha bir tusda takrorlandi. Rimliklar yunon jamiyati yaratgan har bir ma'naviy merosni o'zlarining milliy ehtiyojlariga, g'oyaviy talablariga, tarixiy sharoitlariga moslashtirib qabul qildilar va o'z zaminlariga mos rivojlantirdilar.

Birinchi Rim shoiri Rimliklar janubiy Italiyaning Tarent shahrini bosib olganlarida asirga olib, Rimga olib kelingan yunonistonlik Liviy Andronik (284-204)dir. Andronik qullikdan ozod etilgach Rimdagi maktablarda yunon va lotin tillaridan dars berdi. Yunon maktablarida asosiy darslik Gomer poemalari bo'lgan. Lotin tilida bunday asarlar bo'lmaganligi sababli Andronik qadimgi "Odisseya" dostonini Saturn vaznida lotinchaga o'giran.

Ikkinchi rim shoiri Genney Neviy taxminan 270-200 yillar o'ralig'ida yashagan. U ham o'zining tragik asarlari mazmunini yunon Yozuvchilari asarlaridan olgan. Neviy Rim tarixida birinchi bo'lib o'z vatani hayotidan olingan mavzularda tragediyalar yaratdi. Milliy mavzuda yozilgan bu kabi tragediyalarning qahramonlari sahnaga Rim senatorlari kiyadigan alvon qoshiyali ustki libos, ya'ni

Proteksta kiyib chiqqanlar. Shu sababli mazkur asarlarni Protekstata deb ataganlar. Neviy yozgan protekistatalardan bizga faqat ikkitasi "Romul" va "Klastidiy"lar aniq. Shoirning "Klastidiy" tragediyasi zamondoshi Klavdiy Marcelning Klastidiy shahri yaqinida gallar bilan olib borgan jangi haqida hikoya qiladi.

"Pun urushi" dostoni Neviy ijodiining eng yug'ori cho'qhisidir. Doston yaqinda bo'lib o'tgan birinchi Karfagen urushi voqealariga bag'ishlangan. Asarda real tarixiy hodisalar mifologik afsonalar bilan aralash holda tasvirlangan. Rim milliy dostonchiligining yaratilishida bu asar lotin adabiyoti tarixida muhim o'rin tutadi. Dastlabki Rim shoirlari orasida eng buyugi Kvint Enniy (239-169)dir. Uning ona yurti Italiya janubidagi Kalabriya viloyatidir. Bu viloyatda yunon madaniyati qadimdan keng yoyilgan bo'lib, shoir bolaligidan ellin falsafasi va adabiyoti ta'sirida o'sdi. Yunon tragediyanavislaridan Evripid shoir Enniyni ko'proq qiziqtirgan. Enniyning "Gekuba", "Ifigeniya", "Aleksandr", "Medeya" tragediyalari mavjud. Enniy tragediyalarining parchalardan uning qahramonlar ichki dunyosini ochishda, ularning ehtirosi, jo'shqin holatlarini ko'rsatishda moh'ir san'atkor ekanligini isbotlaydi. 60 000 misra 18 bob (Bizga qadar 1200 misrasi yetib kelgan)dan iborat "Annallar" (Solnomalar) dostoni Enniy mahor atini keng namoyish etadi. Bu asar Enniyning Troyani tashlab qochishdan boshlanib, to shoirning zamonasiga qadar davom etgan butun Rim tarixini o'z ichiga oladi. Buyuk Rim komediyanavisi Tit Makk Plavt (tahminan 250-184 y) Italiyaning Umbriya viloyatida tug'ilgan. Uning eng mashhur asarlaridan biri "Maqtanchoq jangchi" komediyasidir. Asarning bosh qahramon, g'arbiy amaldor Pirgopolinik egniga alvon kamzul, boshiga dubulqa kiyib, bahaybat shamshir, yaltiroq halqon ko'tarib, jingalak sochlarini selkillatib navkarlar bilan ko'chada savlat to'kib yurib, o'zining jang maydonida ko'rsatgan mislsiz bahodirliklari, go'zal honimlar bazmida surgan ayshu-ishratlarini doston qiladi. Aslida esa uning turish-turmushi va barcha gaplari qurug' maqtanchoqlik iborat holos. U o'lguday qo'rqqoq, hech qachon jang maydoniga kirmagan, ayollar bilan qurgan bazmlari esa g'irt yolg'ondir. Plavtning "Humcha" komediyasi ham badiiyligi va sotsial mohiyati jihatidan "Maqtanchoq jangchi" asaridan bahssshmaydi. Rim jamiyati uchun muhim masala bo'lgan boylikning inson hulqini buzishi bu komediyaning asosiy mavzusini tashkil etadi.

Demosfen darajasidagi antik dunyoning ikkinchi so'z ustasi, notiq Mark Tulliy Tsitseron eramizdan avvalgi 106 yilda Rimdan uncha uzoq bo'lmagan Arpina shahrida tug'ilgan. U so'z san'atiga atab, mazmun va shakl jihatidan qimmatbaqo "Orator haqida", "Brut", va "Orator" nomli asarlar yozgan. Tsitseron o'z asarlarida nutqning uslub masalalariga alohida e'tibor bergan. "Brut" va "Orator" risolalarida o'z zamonasidagi har qanday nutqning oddiy, sodda va aniq bo'lishini talab qilib, uslubda barqarorlikni, doimiylikni talab etgan attikachilarning fikriga qarshi chiqib, har qanday notiqning ko'zda tutgan asosiy maqsadi - tinglovchining zavqini uyqotib o'ziga moyil qilishdan iboratligin aytib, chinakam so'z san'atkori sharoitga qarab, mavjud uslublarning hammasidan bab-baravar foydalanishi lozimligini ta'kidlaydi. O'z fikrlarini isbotlash maqsadida Demosfen ijodiga murojaat qilib attika so'z san'atining ulug' namoyondasi faqat oddiy va

sodda uslubnigina emas, balki jo'shqin va hayajonli nutqning beqiyos ustasi bo'lganligini misol keltiradi. U "Orator" asarida kim jo'n narsalar haqida oddiygina, kundalik voqealar haqida-o'rtamiyona, ulug' hodisalar haqida zavq-shavq bilan gapirsa-shu odam so'z san'atining chinakam ustasi ekanligin aytadi. Tsitseron risolalarida notiq'larga beriladigan amaliy maslahatlar juda ko'p, rang-barang va o'ta mazmundordir. Yevropa madaniyatining rivojlanishi va ravnaq topishida Rim Yozuvchilarining birontasi Tsitseronga tenglasha olmaydi. Tsitseronga proza janrining beqiyos dahosi, notiqlik san'atining ulug' timsolir. Rimning ulug' shoiri Publiy Vergiliy Maron eramizdan avvalgi 70 yilda Italiyaning shimoliy qismidagi Mantuya shahri yaqinida tug'iladi. Vergiliy Kremon, Milan va Rim shaharlarida tahsil oladi. Ritorika, falsafa bilimlarini, ayniqsa adabiyotni har tomonlama o'rganadi. 41 yili Oktavian Avgust o'z qo'shinlarini Italiyaning shimoliy qirg'oqlariga joylashtiradi. Vergiliyning mulkini musodara qiladi. Bu vaqtda she'riyat olamida ko'zga ko'rinib holgan Vergiliyni ba'zi Pollion, Mecenat kabi mansabdor muhlislari unga iltifot ko'rsatib, turli in'om va ehsonlar bilan uning ko'nglini ko'taradilar. Shular vositasida shoir Oktavian Avgust bilan tanishadi va zamonasining badavlat va obro'li kishisiga aylanadi. Shoir ko'proq Italiyaning janubiy qirg'oqlarida Sitsiliyada yashaydi. Vergiliy hammasi bo'lib uchta asar "Bukolikalar"(Cho'pon she'rlari), "Georgikalar" (Dehqon she'rlari) va "Eneida" dostonlarini yozgan. Eramizdan oldingi 19 yilda Vergiliy Eneida dostoni voqealar bo'lib o'tgan yerlar bilan tanishish maqsadida Yunoniston hamda Kichik Osiyo safariga jo'naydi. Biroq salomatligi yomonlashib, yo'l mashaqqatlarini ko'tarolmay, Afinada og'rib holadi va tezlik bilan orqasiga qaytib arang yurtiga yetib keladi va tez kunda olamdan o'tadi. Vergiliyning o'nta she'rdan iborat birinchi yirik asari "Bukolikalar" to'plamiga kiritilgan she'rlarini ko'pincha eklogalar ya'ni she'riy parchalar ham deb yuritishgan. Italiyaning shimoliy qismlaridagi yerlarni Oktavian qo'shinlari tomoniga musodara qilish munosabati bilan dehqon ommasi boshiga tushgan og'ir kunlarni ba'zi eklogalarda aniq ko'rishimiz mumkin. Georgikalar poemasi mazmun jihatidan birinchi poemaga o'hshash. Didaktik mazmundagi bu poema g'allakorlikka, bog'dorchilikka, chorvachilikka, asalarichilikka bag'ishlangan yirik to'rt qismdan iborat katta asardir. Bu asarni yozishdan shoirning asosiy maqsadi, qishloq hayotining go'zalliklarini ko'rsatish boshqa kasblarga nisbatan dehqonchilikning ma'naviy afzalligini tarqib etishdir. Eneida dostoni Vergiliyni Rim poeziyasining cho'qhisiga ko'targan, uning shuhratini yer yo'ziga taratgan ulug' asardir. "Eneida" dostoni ustida shoir o'n yil ishlab, asarni eramizdan avvalgi 19 yilda yozib tugatadi. Eneida asari Troya shahri tor-mor qilinganidan keyin Eneyning o'z hamrohlari bilan Italiyaga qarab yo'lga cXIX ishi, uning dengizda tortgan og'ir mashaqqatlari, nihoyat manzilga yetib kelishi, Rim davlatini barpo qilish yo'lida olib borgan kurashlari tasvirlaridan iboratdir. Asar har biri olti bobdan (qo'shiqdan) iborat ikki qismdan tashkil topgan. Birinchi 6 bob qahramonning Troyadan chiqib Italiyaga yetib kelishi davrida kechirgan sarguzashtlariga, keyingisi Italiyadagi janglariga bag'ishlanadi.

Avgust davrining ikkinchi ulug' shoiri Kvint Goratsiy Flakk eramizdan avvalgi 65 yilda Italiya janubidagi kichkinagina Vinuziya shahrida tug'iladi.

Goratsiyning 17 ta she'rdan iborat "Epodlar" 1 ta, 18 ta she'rdan iborat "Satiralar" nomli 2 ta, 103 ta she'rdan iborat "Qasidalar" nomli 4 ta, 23 she'rdan iborat "Nomalar" nomli 2 ta to'plamlaridan iborat asarlari va 1 ta "Bayram madhi" deb ataluvchi alohida she'ri bizga qadar yetib kelgan.

"Epodlar" to'plamidagi she'rlarning barchasi zamonasidagi siyosiy, ijtimoiy va hayotiy masalalarga bag'ishlangan. Shu mavzular orasida urush va tinchlik, Rim davlatining istiqboli masalalari shoirni ayniqsa ko'proq bezovta qiladi. Masalan, 7-epodda g'azabga to'lib, uzluksiz ichki urushlarni qattiq qor alaydi, fig'on chekadi. Uning fikricha, yer yuzini, dengizlarni qonga belagan odamlarning vahshiylikni, hatto qoplon va bo'rilarning yirtqichligi bilan ham tenglashtirib bo'lmaydi.

Goratsiy satiralarining mavzulari hilma-hildir. Shoir odam bolasining eng yaramas ehtirosi-davlat orttirish hissiga qarshi kurashadi. Uning fikricha, jamiki jirkanch istaklarning onasi bo'lgan davlatmandlik ishtiyoqi o'z navbatida ochko'zlik, ta'magirlik, shuhratparastlik, maishatbozlik, isrofgarchilik kayfiyatlarini tug'diradi, odamning tinchligiga, samimiyligiga putur etkazadi. Ba'zi asarlarda Goratsiy yoshlarga maslahat berib, sevgi sohasida ehtiyot bo'lishlikni, ayniqsa erli hotinlarga aylanishmaslikni uqtiradi.

Goratsiyning qasidalarida ko'proq tarannum etilgan masala-Avgustning ahloq va odob sohasidagi siyosati bo'lgan. Yunon poeziyasi yutug'lardan ijodiy foydalangan Goratsiy lotin tilida mutlaqo yangi lirika yaratdi. Ulug' shoir tomonidan Rim she'riyatiga kiritilgan yangiliklarning yorqin namunasi qasidalaridagi fikriy teranlik, shakliy rang-baranglik, uslubning nafisligi, ihchamligi, sodda va ravonligidir. Goratsiy ijodining eng so'nggi mahsuli "Nomalar"dir. Rim adabiyotida Goratsiyga qadar noma yozganlar ko'p bo'lgan, ularning barchasi nomalarini nazmda, she'riy shaklda yozganlar. Biroq Goratsiy birinchi bo'lib nomalarni nazm shakliga ko'chirib, ularga yuksak badiiy tus berdi va mahsus adabiy janr sifatiga ko'tardi.

Avgust zamonasining so'nggi buyuk shoiri, elegiyanavis shoirlarning ohirgi vakili Publiy Ovidiy Nazon eramizdan avvalgi 43 yilda Sulmon shahri da qadimgi suvoriylar urug'iga mansub badavlat honadonda tug'iladi. Ovidiyning adabiy faoliyati 3 qismdan iborat: "Amores" (ishqiy elegiyalar) to'plami bilan boshlanadi. Shu janrning tamoyillariga ko'ra to'plamning bir qator she'rlari shoirning Korinna degan ma'shuqasiga bag'ishlanadi. Ammo bu ayolning bo'lgan-bo'lmaganligi noaniq. Ovidiyning elegiyalarida chuqur muhabbat tuyg'ularini, og'ir iztirob alamlarini, sevgi yo'lida fidoiylilik va samimiylilikni ko'rish imkoni yo'q.

Ovidiy adib Vergiliy ijodida boshlangan usulni davom ettirib, o'z ijodida notiqlik san'ati qoidalaridan o'ta keng foydalanadi va shu tariqa Rim poeziyasining kelgusi taraqqiyoti yo'lida yangi davrni boshlaydi. "Qahramon ayollar" yoki "Maktublar" nomli ikkinchi asari mashhur afsonaviy hotinlarning o'z oshiqlariga yozgan nomalar to'plamidan iborat. Mehmon kutish, taom tayyorlash, turli o'yinlar uyushtirish, pardozi qilish, yasanish, hatto ba'zi kasalliklardan davolanish va boshqa masalalarga atab she'riy asarlar yozish ellinizm zamonasida keng tarqalgan

edi. Odamlarga ta'lim berish maqsadlarini ko'zlagan didaktik mazmundagi asarlarga taqlidan Ovidiy o'zining Ars amatoria "Sevgi san'ati" poemasini yaratadi. Muallifning aytishicha muhabbat ma'budasi Veneraning o'zi go'yo Ovidiyni sevgi ustozini saylab, shu sohada yoshlarga ishq sabog'lari o'rgatishni uning zimmasiga yuklagan emish. "Sevgi san'ati" poemasini shoir didaktik doston qabilida yozgan bo'lsa ham, haqiqatda poeziyaning shu turdagi namunalarini mazah qiladi, uning ijodiy mazmunidan kuladi. Poema uch qismdan iborat. Oldingi ikki qismida ma'shuqalarni qayerdan ahtarish va qay tartibda ularning iltifotini qozonish tog'ri sida erkaklarga maslahatlar beriladi. Shoirning aytishicha jamoat to'planadigan turli joylar-tomoshagohlar, to'y-hashamlar holaversa ibodathonalar mahbubalarni uchratish mumkin bo'lgan eng qulay yerlardir. Umuman aytganda hotinlarning tabiati, ehtirosi turlicha bo'lishini va shu holatlarga monand ish tutishni esdan chiqarmaslik kerak. Ovidiy qayta-qayta uqtiradigan ishqiy munosabatlardagi eng yomon narsa maqtanchoqlikdir. Bordi-yu g'alabalarni hikoya qilib, chiranilsa, bu ablahlikka qo'shiladi. Shunga o'hshash bir qancha masalalar asarning birinchi qismida ko'plab uchraydi. Iltifot va matonat bilan yor vasliga yetib qay yo'sinda uni o'ziga muttasil ravishda qaratib olish masalalari poemaning ikkinchi bo'limida hikoya qilinadi. Umuman shunday yo'l tutish kerakki, sevganing seni har doim ko'rib turishga, so'zlaringni eshitishga mushtog' bo'lsin. Mahbubaning muhabbatini zo'raytirish uchun o'zingni aziz qilib, ahyon-ahyonda atayin bir yerga ketilsa ham yomon bo'lmaydi. Biroq safarni uzoq cho'zib yubormaslik lozim, aks holda mahbubaning ko'nglini boshqa birontasi moyil etishi mumkin. Ma'shuqaning ba'zi bir kamchiliklarini yo'ziga aytish, uning yoshini surishtirish eng yaramas odatlardandir. Latofatning sirini, muhabbatning chin ma'nosini tushungan odam, hotin kishining ziynat va fazilatlarini uning husnidan emas, balki dilidan ahtarmog'i lozim.

Poemaning uchinchi qismida muhabbat masalalari yuzasidan hotin-qizlarga yo'l-yo'riqlar ko'rsatiladi. Avvalo shuni unutmazlik kerakki, chinakam husn hammaga nasib bo'lavermaydi. Shu sababli hotin kishi erkaklarning ko'ziga zinhor-bazinhor bepardoz ko'rinmasin. Savlat to'kib, mag'rur qadam bosishning, hamza bilan gapirishning, sehrli ko'z suzishning, chiroyli kulishning, hatto yoqimli ytg'lashning ham jozibasi juda o'tkir bo'ladi. Umuman har borada so'lim va zebo bo'lmoq lozim. Ovidiyning boshlang'ich davr ijodiga kiradigan yana ikkita "Pardoz malhamlari" va "Sevgi davosi" asarlari mavjud. Birinchi asarida shoir pardoz masalalari, chunonchi yuzni ko'rkam qilish, har hil dog'larni ketkazish tog'ri sida ayollarga bir qancha maslahatlar beradi. Bu poemadan bizga qadar bosh qismidan 100 misra yetib kelgan holos. Ikkinchi dostoni ham "Sevgi san'ati" asari kabi hazil-mutoyiba tarzida yozilgan, shakl va mazmun jihatidan ular o'rtasida o'hshashlik bor. Muhabbat mojaralaridan zerikib, ma'shuqalaridan qutulish payiga tushib hol gan oshiqqlarning dardiga davo bo'lish niyatida "Sevgi davosi" dostoni yaratiladi. Ishqiy mazmundagi, didaktik poemalar bilan Ovidiy ijodining birinchi davri tugab, yetuklikda, barkamollikda alohida o'rin tutgan ikkinchi davri boshlanadi. Shoirning dastlabki asarlariga hos bo'lgan sho'h va o'ynoqi ishqiy mazmun Oktavianni qattiq g'azablantirar, zardasini qaynatar edi. Avgustga manzur

bo'lish uchun Ovidiy bir qator ilmiy mazmundagi jiddiy mavzularga ega "Metamorfozalar" (turlanish) hamda "Fasto" (Oynoma) nomli ikkita katta dostonni birdan boshlaydi. Rim adabiyotining noyob yodgorligi, 15 bob, 12 000 misradan iborat, Ovidiy ijodining eng sara dostoni "Metamorfozalar" gekzometr vaznida yozilgan. Bu asarda Yunon va Rim mifologiyalarida ko'p uchraydigan afsonaviy turlanishlar, ma'bud va ma'budalarning, suv va o'rmon parilarining, ayniqsa odamlarning jonivorlarga, o'simliklarga, tog' va toshlarga, hatto yulduzlarga aylanib bahsshlari haqidagi rivoyatlar hikoya qilinadi. Poemaga ana shunday rivoyatlardan 250 tasi kiritilgan. Jumladan, Frakiya podshohi Terey o'z hotini Proknaning singlisi go'zal Filomelani sevib hol adi-da, hiyla bilan uni tuzoqqa ilintirib, ohu-zorlariga, qarshiliklariga g'aramasdan qizlik iffatini buzadi. Keyin jinoyatining ochilib hol ishidan qo'rqib, qizning tilini kesib, uni o'rmondagi bir uyga yashirib qo'yodi. Filomela bo'lib o'tgan hamma voqealarni tasvirini solib, choyshab to'qiydi-da, mahfiy ravishda uni opasi Proknaga yuboradi. Yorining qabihligidan, qilmishlaridan, singlisining og'ir musibatidan voqif bo'lgan Prokna yovuz jinoyatkorga qattiq alam o'tkazish maqsadida o'zining sevimli o'g'li Itisni so'yib, uning go'shtini bildirmasdan otasiga ediradi. Terey ovqatlanib bo'lgach, Filomela qonga belangan o'g'lining kallasini uning oldiga tashlaydi. Butun sir-sinoatni anglagan Terey hanjarini yalang'ochlab opa-singillarga qarab yuguradi, biroq qasos olishga muvaffaq bo'lmaydi. Ma'budlar Proknani bulbulga, Filomelani haldirqochga, Tereyni popishakka aylantirib qo'yadi. Go'yoki o'shandan beri bulbulning navosi, o'z bolasini o'ldirib qo'yib, armon dardida fig'on chekkan onaning yeg'isini, qaldirg'ochning vijir-vijiri esa soqovning duduqligini eslatar emish. Odamlarning fe'l-atvoriga, qilmishlariga loyiq tog'ri jazo choralarini qo'llash ham ma'budlar faoliyatida kam uchraydigan hodisa emas. Fasta (Oynoma) dostonida Ovidiy ham huddi Kallimah singari oylarning nomlariga to'liq izoh beradi, har qaysi oyda o'tkaziladigan bayramlarni va bu bayramlarning qanday afsona va rivoyatlar bilan bog'liq bo'lganligini bayon etadi. Yangi asarda shoirni asosan Rim tarixiga, inchunun Avgust honadoniga alOqador afsonalar qiziqtirgan. Poemaning o'zi ham Oktavianga bag'ishlangan. Metamorfozalar dostoni deyarli qo'ldan chiqib, "Fasta" poemasi yarmiga yetib holgan edi. Eramizdan keyingi 8 yilda Oktavian Avgustning buyrug'i bilan Ovidiy Rim impyeriyasining uzoq viloyatiga, qora dengiz qirg'og'iga Tomi (hozirgi Konstansa) shahriga surgun qilinadi. Surgun sabablari shu kungacha ma'lum emas. Surgun yillarida shoir o'zining so'nggi asarlari-besh qismdan iborat "G'amgin elegiyalar" Tristia, 4 qismdan iborat Epistolae ex Ponto "Pontdan maktublar", "q'or a dengizdan maktublar" to'plamlarini va boshqa asarlarini yozadi. Ovidiyning surgunda yozgan elegiyalarining mazmuni bir-biriga yaqin. Masalan, "G'amgin elegiyalar" to'plamining birinchi qismida surgun safarining mashaqqatlari, Rimni abadiy tashlab ketish, rafiqaasidan, qarindoshlaridan, do'stlaridan ayrilish, dengiz to'lqinlari, o'lim dahshatlari haqida hikoya qiladi. Hullas surgundan qutulib, Rimga qaytish, aqalli boshqa joyga ko'chish bahtiga yerishib, taqdirni salgina bo'lsada o'zgartirish "G'amgin elegiyalar" ning mazmunidir. "Pontdan maktublar" to'plami ham g'amgin elegiyalar to'plamining

mazmunidan uncha farq qilmaydi. Ovidiyning 10 yillar davomida chekkan iztiroblari, nolalari Avgustning dilini yumshatolmadi. Avgustdan so'ng Rim tahtiga o'tirgan Tiberiy ham shoirning taqdirini engillashtirmadi, hatto quvg'indining vatan tuprog'ida orom topishi tog'risidagi orzulari, hazin iltijolari ham oqibatsiz holdi. Bashariyatning ulug' adibi nihoyat eramizning 18 yili g'urbatda dunyodan o'tadi.

Rim adabiyoti yunon adabiyoti erishgan barcha yutug'lardan va shu bilan birga, ellinizm davri adabiyotining bu hazinaga qo'shgan qator yangiliklaridan to'la-to'kis foydalanib, shakl va mazmun jihatidan yug'ori bosqichga ko'tarildi va keyinchalik, yangi dunyo Yevropa adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatishga qodir qudratli bir adabiyotga aylandi. XVII asr Uyg'onish davrining Yozuvchilari o'z faoliyatlarida yolg'iz Rim adabiyoti namunalariga taqlid qildilar. Faqat XVIII asrga kelib burjua gumanistlari Lissing, Gyote va Shillerlar bevosita yunon adabiyotiga murojaat qila boshladilar. Hullas, besh asr davomida Yevropa halqlari badiiy ijodining shakllanishida asosiy rolni yunon adabiyoti emas, balki Rim adabiyoti o'ynadi. Yunon adabiyotidan keyin paydo bo'lgan Rim adabiyotining rivojida taqlidchilik katta o'rin tutadi, biroq Rim o'zining bir qator muhim hususiyatlari bilan Yunon adabiyotidan ajralib turadigan mustaqil adabiyotdir.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Rim adabiyotining paydo bo'lishida tarixiy sharoit qanday edi?
2. Rim adabiyotining yunon adabiyoti bilan qanday aloqasi bor?
3. Rim adabiyotining oltin davri deganda nimani tushunasiz?.
4. Vergiliy ijodining o'ziga hos qanday hususiyatlari bor?
5. Goratsiy poeziyasining markaziy muammosi nimalardan iborat?
6. Rim elegiyasining paydo bo'lishi haqida nimalarni bilasiz?
7. Ovidiy elegiyanavis shoirlarning so'nggisi ekanligi va shoir qalbida vatan tuyg'usi qanday ifodalangan?
8. Rim adabiyotining so'nggi davri haqida nimalarni bilasiz?

O'rta asrlar adabiyoti

1. O'rta asrlar adabiyotida halq poeziyasi.
2. Nemis qahramonlik eposi.
3. Ingliz halq qahramaonlik eposi.
4. Kelt eposi.
5. Qadimgi Skandinaviya adabiyoti.
6. Fransuz qahramonlik eposi.
7. Ispan qahramonlik eposi.
8. XII-XIII asrlarda ritsar -kurtuaz adabiyoti.

Tayanch so'z va iboralar:

Ritsar poeziyasi. Fransuz qahramonlik eposi. Epik dostonlar. Qo'shiq- mustaqil adabiy janr sifatida. Ispan qahramonlik eposi. Nemis qahramonlik eposi. Realizm va halqchillik. Ijobiy obrazlar. Ritsar kurtuaz adabiyoti. Trubadurlar va minnezanglar lirikasi. Shahar adabiyoti.

O'rta asrlar adabiyotida halq poeziyasi an'analarining roli kattadir. Eng qadimgi poeziya namunalari mehnat qo'shiqlari bo'lsa, o'rta asrlarga kelib, qo'shiq urf-odat doirasidan chiqib, mustaqil adabiy janr sifatida shakllandi. O'rta asr adabiyotining rivojlanishiga antik adabiyotning ta'siri kattadir. Fransuz qahramonlik eposi Fransuz poeziyasining ilk namunalari mehnat, jangovor yurish, madaniy hayot masalalariga bag'ishlangan qo'shiqlar shaklida paydo bo'lgan. "Roland haqida qo'shiq" Fransuz qahramonlik eposi bo'lib, Fransiya yagona bir davlat sifatida qadirlanadi. Uning imperatori Karl aziz Fransiya uchun jon fido qilgan Roland ulug'lanadi.

Ispan halqining shu jumladan "Sid haqida qo'shiq" o'rta asrlardagi g'arbiy Yevropa qahramonlik eposidan farq qiladi, ya'ni ispan qahramonlik eposida hushchaqchaqlik ustun turadi. Nibulinglar haqida qo'shiq nemis qahramonlik eposi bo'lib, qadimgi ertakning bir turidir. Unda realizm va halqchillik unsurlari bo'lib, ijobiy obrazlar tasviri va talqinida ko'rinadi.

XII-XIII asrlarga kelib salb yurishlari shaharlar mavqe'ining o'sishi davrida ritsarlik madaniyati rivojlandi. Ritsar adabiyoti o'rta asrlarda Fransiyada paydo bo'lgan. Ritsarlik lirikasida kuylangan sevgi turmush quvonchlari Ritsar romanlarida ham asosiy mavzudir. Ularda qahramonlar psixalogiyasiga alohida urg'u beriladi. Bu romanlar ichida "Tristan va Izol'da" alohida ajralib turadi.

XIII asrga kelib rivojlanib borayotgan shahar tabaqasining orzularini ifodalovchi yangi adabiyot-shahar adabiyoti paydo bo'ldi. Unda oddiy turmush manzaralari aks etgan mehnat kash ommaning manfaati himoya qilingan kundalik hayotdagi yoqimsiz holatlar tanqid qilingan.

Reyn, Dunay va Visla daryolari vohalari va Skandinaviyaning janubiy qismidagi yerlarda qadimgi german qabilalari yashaganlar. Ularda ibtidoiy jamoa tuzumi hukmron bo'lib, asosan chorvachilik va ovchilik bilan shug'illanganlar, dehqonchilik esa rivojlanmagan edi. Yer qabila jamoasi ihtiorida bo'lib, u kollektiv ravishda ishlanar edi. Qabila va g'arbiy boshliqlarning imtiyozlarga, asosiy masalalarning ular tomonidan oldindan hal qilinishi, qo'lga tushirilgan o'ljalarning ko'p qismi boshliqlarning ihtiorida holdirilishi mavjud tenglikni yo'qota boradi. Natijada urug'chilik tugatiladi. Ibtidoiy jamoa tuzumi sharoitida german qabilalarining hiyla rivojlangan og'zaki adabiyoti bo'lganligi haqida eramizgacha 1 asrning o'rtalarida yashagan Yuliy Tsezar, eramizning 1 asr ohirida yashagan Tacit va boshqa tarixchilarning asarlarida ma'lumotlar bor. Qadimgi germanlarning mifologik harakterdagi qo'shiqlarida qabila hudolari, mehnat va qahramonliklar, urug' urf-odatlar aks etgan. German qahramonlik eposi XII-XIII asrlarda yozib olinib boshlagan. Bir qator ertak va hissalarda german

qabilalarining hunnlar bilan olib borgan urushlari tasvirlanadi. Burgundlarning halokati haqidagi ertak Galliya va Reyn bo'yidagi ayrim yerlarni ishtol qilgan franklar va ularning qahramoni Zigfrid haqidagi rivoyat bilan ulanib ketadi. Zigfrid ajoyib qahramonlik bilan ajdahoni o'ldirib, nibelunglarning boy hazinasini qo'lga kiritadi. U burgundlar qirolligiga qirol Gunter qiyofasida kelib, uning dushmaniga qarshi urushlarda qatnashadi. Qirol Gunter singlisi Krimhildani unga beradi. Zigfrid ham Gunterga ajoyib bahodir qiz Bryunhildani olishda ko'maklashadi. Gunter qiyofasiga kirib kurashgan kishi Zigfrid ekanligi oshkor bo'lgandan keyin, g'azablangan Bryumhilda Gunterdan Zigfridni o'ldirishni talab etadi. Zigfrid halokatidan keyin nebelunglar hazinasi burgundlar ihtiyoriga o'tib ketadi. Ochko'z Attila burgundlar qirolini mehmonga taklif qilib, ularni zaharlab o'ldiradi va ularning hazinasini egallaydi. Zigfridning hotini Krimhilda aklari uchun o'ch olib Attilani o'ldiradi. Nemischa "Nebelunglar haqida qo'shiq"da (XII asr) tarixiy voqealar yangicha tus oladi. Krimhilda eri Zigfrid uchun o'ch olib o'z akalarini o'ldiradi. Bu esa urug'chilik qonunlarining o'rnini oila tartiblari egallayotganligini ko'rsatadi. 476 yilda Odoakr turli "varvar" qabilalardan tashkil topgan o'z drujinasi bilan Rim ipyeratori Romulga qarshi hujum qiladi va uni engib tahtini egalladi. Qadimgi german qabila drujina hayotini aks ettirgan birdan-bir namunasi "Heldebrant haqida qo'shiq" dan holgan parcha bo'lib u VIII asrda yozib olingan. Bu eposning hisqacha syujeti quyidagicha: qirol Odoakr bilan cXIX isha olmay holgan keksa jangchi Hildebrant yosh o'g'li Hodubrant bilan yosh rafiqasini tashlab chet elga ketadi. Attila saroyida hizmat qiladi. Keksaygan chog'larida o'z uyiga kelayotgan Hildebrat yo'lda o'g'li boshqarib turgan drujinaga duch keladi. Ota o'zini tanitib shu urug'dan ekanligini aytganda o'g'il keksalarning aytishiga qaraganda otam o'lib ketgan sen esa nayrang qilayapsan deb ishonmaydi. Bu albatta ikki o'rtadagi jangga sabab bo'ladi. Qo'shiqning ohiri saqlanmagan. Britaniyaga ko'chib o'tgan german qabilalari orasida yuzaga kelgan ingliz-saks qahramonlik eposining bizgacha yetib kelgan yagona namunasi "Beovulf haqidagi poema"dir. Asar VIII- IX asrlar maboynida yaratilib X asr boshlarida yozib olingan. Poema ikki qism, 3000 dan ortiq misradan iboratdir. Asarning birinchi qismida Hrotgarning saroyi tasvirlanadi: qirol o'z drujinasi bilan o'tkazadigan ziyofatlarga mo'ljallab katta mehmonhona qurdirib uni "Heorot" ya'ni "Buqu" qasri deb nomlaydi. Lekin qirolning bu mehmon hodagi hursandchiligi uzoqqa cho'zilmaydi. Dengiz bo'ylarida yashovchi dahshatli mahluq Grendel kechalari kelib jangchilarni eb keta boshlaydi. Bu habar Shvetsiyaning janubiy yerlarida yashagan geotlar qabilasiga borib etadi va bu qirollikning bahodiri Beovulf o'ndan ortiq jangchilari bilan dengiz orqali Daniyaga keladi. Grendelni engib o'z vataniga katta tantana bilan qaytib keladi. Poemaning ikkinchi qismida o'z vatanidan chiqqan oqzidan olov purkavchi ajdaho bilan jang qilib uning zaharli tishlaridan zaharlanib qahramonlarcha halok bo'ladi. Bu epos ham qabila tuzimi emirila boshlagan bir paytda yaratilgan. Buni majusiy odatini ko'rsatadigan drujina hayoti, qirol bilan pahlavonlar o'rtasidagi munosabat, o'likni kuydirib ko'mish rasmi va boshqa alomatlardan bilish mumkin.

G'arbiy Rim imperiyasi qullar va kolonlar inqilobi hamda varvar qabilalari hujumi natijasida emirilib uning hududida qator mustaqil davlatlar poydo bo'ladi. V asr boshlarida Britaniyada yashayotgan kelt qabilalari imperiyaning to'htovsiz urushlari natijasida zaiflashib holganidan foydalanib, Rim hukumronligiga qarshi qo'zhaladilar va mustaqillikni qo'lga kiritadilar. V asr o'rtalari borib Shimoliy Germaniyada joylashgan ingliz-saks qabilalari Britaniyaga ko'chib o'ta boshlaydilar va mahalliy qabilalarning qarshiligiga duch keladilar. Uzoq davom etgan kurashdan so'ng kelt qabilalarinig bir qismi orolnig shimol va g'arbidagi yerlarga chekinadi, bir qismi istilochilarga g'aram bo'lib hol adi, qalgan qismi esa ingliz-saks qabilalariga qo'shilib ketadi. Kelt qabilalarinig hayoti va urf-odatları haqidagi halq poeziyasi asosida asta-sekin qahramonlik eposi yuzaga keladi. Bu ertaklar davr o'tishi bilan ayrim qo'shiqchilar tomonidan aytiladigan bo'ladi. qo'shiqchilar bardlar va filidlar guruhiga bo'linganlar.

Bardlar-lirik poeziya bilan, filidlar esa asosan qonunlar, qabila urf-odatlarini aks etirgan epik poeziya bilan shuqullanib, ular qo'shiqchi-hikoyachi deb nomlanganlar. Islandiya qadimgi kelt eposinig markazi. Kuhulin haqidagi sagalar (hissa) Kuhulinning tug'ulishi haqidagi hissalar bilan boshlanadi. Hissada tasvirlangan urf-odatlar uning juda qadimiy davrga hos ekanligidan darak beradi. Kuhulinning kelib cXIX ishi haqida turli afsonalar bor. Bir rivoyatda Kuhulin Konhabarning singlisi Dehtri bilan qadimgi kelt afsonalaridagi nur san`at hudosi Lugning o'g'li deb ko'rsatiladi, unda Setanta ismli bu bolaning yoshligidanoq tengdoshlaridan kuchli va chaqqon bo'lganligi hikoya qilinadi. "Kuhulinning Ferdiad bilan jangi" hissasi Kuhulinning qahramonligiga bag'ishlangan. H ayot yo o'lim uchun kurashgan Kuhulin zo'r pahlavongina emas, chinakam inson ham edi. Kuhulin Ferdiad qirolicha Medb nayranglari qurboni bo'lganidan qattiq iztirob chekadi. Daniya, Shvetsiya, Norvegiya va Islandiya kabi Skandinaviya mamlakatlari o'z taraqqiyot bosqichlarida Yevropadagi boshqa mamlakatlarga nisbatan ancha orqada holgan edilar. O'rta asr Skandinaviya adabiy yodgorliklarining ko'p namunalari Islandiya qo'shiqlari va hissalaridan iboratdir. Islandiyada patiriarhal qabila tuzumining uzoq davom etishi va hristianlik ta'sirining zayifligi natijasida mifologiyalarga asoslangan o'sha davr adabiyotida XII-XIII asr skandinaviya halqlarinig yashash tartiblari majusiylik dini hamda urf-odatlarining holdiqlari to'la saqlangan holda yetib kelgan. Qadimgi islandiya adabiyoti yodgorliklari "Edda" qo'shiqlari skaldlar poeziyasi va prozaik hissalaridan iboratdir. "Edda" qo'shiqlari mifologig qahramonlik va ahloqiy tarbiyaviylik mazmunidagi qo'shiqlardan tarkib topgan. Edda asosan X-XII sarlar maboynida yaratilgan bo'lsa ham lekin, unda aks etgan voqealar qo'shiqlarning janr sifatida ancha ilgari poydo bo'lganini ko'rsatadi. Eddadagi "Voluspa" (kelajak jarchisi) haqidagi qo'shiqda dunyoning yaratilishi va halokati haqida mif aks etirilgan. Bu she'riy rivoyatdagi jarchi ayolning ko'rsatishicha, hammadan oldin cheksiz bo'shliqda ulkan dev Imir poydo bo'lgan so'ngra hudolar bunyodga kelgan. Ular Imirni o'ldirib uning tanasidan yerni yaratganlar dengiz yOqasidagi ikki jonsiz darahtdan odamlar(er va hotin)ni bunyod etganlar. Ularga suv hudosi Gonir-jon, bo'ron va urush hudosi Odin-nafas, o't hudosi Lodurr esa rang ato

etgan. Qadimgi Skandinaviya mifi 9 dunyo haqida hikoya qiladi. Bular hudo-aslar, yorqin ruh-vanlar, muruvvatli ruh-alflar, odamlar, bahaybat devlar, o't dunyosi, yovuz alflar dunyosi, karluklarning yer osti dunyosi va o'liklar dunyosidir. Qadimgi Fransuz poeziyasining ilk namunalari mehnat, jangavor yurish, maishiy hayot, diniy urf-odat va nikoh masalalariga bag'ishlangan qo'shiqlar shaklida bunyodga kelgan. Feodalizm davridagi Fransuz halq og'zaki ijodida epik asarlar keng tarqalgan edi. Fransuz qahramonlik eposi inson de Jest (voqealar haqida qo'shiqlar) deb ataluvchi poemalar shaklida rivojlangan. Halq badiiy ijodining ajoyib namunasi sifatida ma'lum va mashhur bo'lgan "Roland haqida qo'shiq" 4002 misradan iboratdir. Qo'shiqda franklar qiroli Karlning mavr-saratsinlar bilan olib borgan jangi dushman tomonidan o'ldirilgan qahramon Roland uchun qasos olish hikoya qilinadi.

Ispaniyada yuz bergan ijtimoiy-siyosiy hodisalar, feodallar o'rtasidagi janjallar, arablarga qarshi rekonkista harakati ispan qahramonlik eposida o'z ifodasini topadi. Sid haqidagi romanlar va poema (Mening Sidim haqida qo'shiq) qadimgi ispan halq poeziyasining ajoyib namunasi hisoblanadi. Sid tarixiy shahs bo'lib, uning asl ismi Rodriga (Ruy) Dias Sid esa uning laqabidir. O'z g'aramog'ida mavrlar bo'lga ispan sen'orlariga shunday nom beriladi. Sid 1040 yilda Kastiliya zadoganlari oilasida tug'ilgan, Butun Ispaniyani dushmandan ozod etish janglarida ko'p qahramonliklar ko'rsatgan Sid 1099 yilda vafot etadi. Sid rekonkista harakatiinig yirik arbobi, Ispaniyanig mustaqilligi uchun kurashgan milliy qahramon sifatida mashhurdir. Ispan qahramonlik eposining ajoyib namunasi "Sid haqida qo'shiq" 1140 yillarda bunyodga kelgan bo'lib uni XIX asr boshlarida yozib olingan. Qo'shiq tadqiqodchilar tomonidan uch hisimga bo'linadi.

"Quvilish haqida qo'shiq" da qiroli Alfons bilan janjallashib holgan Sidning quvilishi tasvirlanadi. "To'y haqida qo'shiq" da Sidning Valensiya viloyatini qo'lga kiritishi va mustaqil hokim sifatida ish ko'rishi tasvirlanadi. "Korpes haqida qo'shiq" da Karion vorislarining razilligi tasvirlanadi. Poemada maishiy va oilaviy tafsilotlar realistik badiiy bo'yoqlarda aks ettiriladi. Qiroli bilan kelish olmay o'z vatanini tashlab ketishga majbur bo'lgan Sidning oilasi bilan hayirlashuvi, yod o'lkalarda dushmanga zarba berib, o'z mavqegini mustahkamlab olishi bilanoq ularni olib kelishga harakat qilishi va nihoyat, qizlarining bahti uchun kurashib, ularni taxqir etgan de Karion vorislaridan o'ch olish lavhalari bunga yorqin misol bo'la oladi. Ispan halqqining eposi, shu jumladan "Sid haqida qo'shiq" o'rta asarlardagi g'arbiy Yevropa qahramonlik eposidan bir qator o'ziga hos xususiyatlari bilan farq qiladi. Chunonchi, Fransuz yoki nemis eposida qahramonona fojiaiylik kuchli, ispan eposida esa qahramonona hushchaqchaqlik ustun turadi. "Sid haqida qo'shiq" da ritsarlarga hos jangovorlik bahodirlik kulti vassallarcha sadOqat hissi, manmanlik va mag'rurlik kayfiyati sezilmaydi.

Ritsar adabiyoti o'rta asrlarda feodalizmning markazi Fransiyada vujudga keladi va g'arbiy Yevropaning boshqa mamlakatlarida shakllanayotgan Ritsar adabiyoti uchun namuna xizmatini o'taydi. O'rta asrlarda shaharlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, tashqi savdoning o'sishi, Sh'arqqa qilingan salb yurishlari jamiyat madaniy hayotida o'zgarish yasaydi. Sh'arq bilan bo'lgan aloqa Ritsarlarinng

madaniy saviyasini kengaytirishga ta'sir etadi. Avvallari sahiylik Ritsarning jangovar kurashida qo'shimcha bir holat edi. XII asrda esa u Ritsar adabiyotida ifodalangan qahramonning asosiy hususiyatiga aylanadi. Ritsar mard bo'lishi bilan kifoyalanmasdan kurtuazcha nozik didli, ko'rkam, sezgir va hushmuomala bo'lishi kerak, degan talab ham qo'yiladi. Shuningdek, insoniy his-tuyg'ularni qadrlash, ayollarga nozik iltifot, romantik sevgi kechinmalari rasm bo'lib hol adi. Ritsar poeziyasida haqiqiy ma'nodagi sevgi emas, balki ko'proq tor doiradagi kishilarning o'yin-ermagi aks ettiriladi. Lekin, shunday bo'lsa ham, nozik insoniy tuyg'u, turmush lazzati, go'zallikka intilishni kuylash hayotni realistik anglashning dastlabki ko'rinishi sifatida ijobiy hodisa edi. Ritsar lirik poeziyasi halq qo'shiqlari asosida yaratilganligi uchun u musiqa jo'rligida ijro etiladi. Ritsar roman va povestlari esa qahramonlik eposlari kabi qo'shiq tarzida aytilmasdan balki o'g'iladi.

X asr boshlarida Janubiy Fransiyaning Provans viloyati alohida davlat bo'lib ajralib chiqadi. Provansda dehqonchilik va ipakchilik rivojlangan edi. G'arb va Sh'arq mamlakatlari bilan dengiz savdosining kuchayishi Provans iqtisodiy kuchining yana ham mustahkamlanishiga ta'sir etadi. Bu o'lka madaniy sohada ham namuna bo'lib hol adi. Dastlabki Provans feodal sin'orlari dunyoviy Ritsar madaniyatining ifodasi bo'lgan kurtuaz poeziyasi yuzaga keladi. Bu adabiy saroyga hos kurtuazcha nafislik, odob-tavoze, honimlarga nisbatan hushmuomalalikni talab qiladi. Ayollar kulti-ayollarni ulug'lash Provans shoirlari-trubadurlar ijodida asosiy o'rin egallaydi. Trubadur so'zi provanscha-trobar (Fransuzcha-truver)-topmoq, ijod etmoq degan ma'noni anglatadi. Badiiy uslub ustida izlanish ham shu ma'nodan kelib chiqqan. Bizgacha saqlanib kelgan trubadur lirik qo'shiqchilarining mualliflari 500 dan ortiq bo'lib, ularning 40 ga yaqini mashhur qo'shiqchilardir. Trubadur qo'shiqchilari quyidagi janrlarni yaratganlar: Kansona-sevgi qo'shig'i bo'lib, unda muhabbat va diniy mavzu yoritiladi. Bu janr she'rlari nafisligi va bandlarining murakkabligi bilan ajralib turadi; Sirventa-asosan siyosiy harakterdagi, qisman shahsiy masalalarga bag'ishlangan munozara yo'sindagi qo'shiqdir, shoir unda o'z dushmanlariga qarshi hujum qiladi; Tencona-sevgi, adabiy falsafiy mavzularda ikki shoir o'rtasida bo'lgan she'riy diologdan iborat;

Alba yoki tong qo'shig'ida Ritsar o'z do'stining kuzatuv ostida tunda sevgani (birovning hotini) bilan uchrashgani borishi kuylanadi. Tong yorisha boshlashi bilan do'sti "tong" qo'shig'ini aytadi va Ritsarni ogohlantiradi;

Pastorela-mavzusi jihatidan alba kabi alohida voqeani aks ettirgan lirik qo'shiq bo'lib, ko'pincha u suhbat diologdan tashkil topgan kichik p'esani eslatadi, unda Ritsar bilan cho'pon qizning uchrashuvi va ular o'rtasidagi munozara tasvirlanadi. qo'shiqning kirish qismida Ritsar qizni tabiat quchog'ida uchratib unga mulozamat qila boshlaydi. Qiz Ritsarning so'zlariga ishonib unga o'z ihtiyorini topshiradi, biroq Ritsar uni tashlab ketadi, yoki aksincha qiz Ritsarga jiddiy zarba berib uni haydab yuboradi; Motam qo'shig'i-bironta obro'li sin'or yoki yaqin kishining vafotiga shoirning qayg'usini bayon etgan she'rdir.

Trubadurlar lirikasining asosiy xususiyatlaridan biri unda real hayot turmush quvonchlarini aks ettirish erli ayolga sevgi munosabatlarini kuylashdir. Bundan maqsad aristokratik muhit va oldi-sotdi zamirida yuzaga kelgan eski nikoh tartibi va cherkov kirdikorlarini qoralash va ularga insoniy erkin his-tuyg'ularni qarama - qarshi quyishdir. Trubadurlar lirikasi XII-XIII asrlar mobaynida rivoj topadi. Uning eng gullagan davri 12 asrning ohirlariga tog'ri keladi. Shu davrda ijod etgan yirik trubadurlardan biri, taxminan 1140-1195 yillarda yashagan Bernard de Ventadorndir. U dastlabki she'rlarini o'z sin'orining hotiniga so'ngra Angliya qirolichasi Eleonoraga bag'ishladi. Bernard bir she'rida honimning mulki ekanligi, honim uni sotishi yoki birovga berib yuborish mumkinligini aytadi. Bernard de Ventadorning butun poeziyasi samimiylilik va sevgi hissi bilan sug'orilgan. XII -XIII asrlardagi nemis Ritsar lirikasi minnezang, ya'ni "sevgi qo'shig'i" nomi bilan yuritiladi. Bu atama XIII asrda nemis olimlari tomonidan kiritilgan. Minnezang trubadur lirikasiga yaqin bo'lsa ham, lekin o'ziga hos xususiyatlarga egadir. Masalan: nemis kurtuaz shoirlari o'z fikrlarini hayoliy ahloqiy masalalarga bog'lashga, hayotiy masalalarni hayol doirasiga ko'chirishga intiladilar. Ulardan gedonizm (kayfichog'lik, turmushdan lazzatlanish) ancha bosiq va mo'tadil harakterdadir. Minnezangda abstraktlik, noaniqliklar bo'lishiga g'aramasdan provans lirikasi kabi, u ham poeziya janrining yuksalishiga ma'lum hissa qo'shadi. Unda oddiy insonlar kechinmalari va tabiat tasviri o'zining ochiq ifodasini topadi. Ritsarlik lirikasida kuylangan sevgi turmush quvonchlari Ritsarlik romanining ham asosiy mavzusi edi. Ritsarlik romanida muhabbat feodal ahloqi odatlariga bo'ysindirilgan tarzda ko'tarinki ruhda fantastik bo'yoqlarda tasvirlanadi. Ritsarlik romanlari dastlab Fransiyada paydo bo'ldi. Ritsar romanlari mavzu ko'lamiga ko'ra ikki hil shaklda bo'ladi:

- 1) Antik turkum: Bunda antik manbalardan foydalanib "Aleksandr haqida roman" nomli asar yaratiladi. Romanda Aleksandr o'rta asr Ritsarlari qiyofasida tasvirlanadi. Lekin bu asar tub ma'nosi bilan Ritsar romani bo'la olmaydi. Chunki, unda muhabbat mavzusi va honimga Ritsarcha hizmat etish aks ettirilmagan edi. Troya urushi va Eney haqidagi ertak larni qayta ishlash natijasida "Eney haqida roman", "Troya haqida roman" kabi asarlar paydo bo'ldi.
- 2) Breton turkum: Fantastika va ishqiy voqealarga boy, qabila tuzumi hayotini aks ettirgan kelt ertak lari ham o'rta asrlik romanlari uchun manba bo'lib hizmat qiladi. Kelt ertak larining ko'pi buyuk qirol Artur shahsiyati bilan bog'langan. Ertak larda brit qabilasining knyazi Artur ingliz-sakslar hujumiga qarshi qahramonona kurashgan, ko'p yerlarni zabt etgan Britaniyaning qiroli deb tasvirlangan. U Ritsarlar o'zlarini teng his qilgan holda gir aylanib o'tirsinar deb dumaloq stol yasatgan. "Artur yoki dumaloq stol" romanlari nomi shundan kelib chiqqan. Bu ikki roman Ritsar kurtuaz adabiyoti qoidalariga tog'ri keladi. "Dumaloq stol" va Artur nomi bilan yuritiladigan sikldagi roman asoschilaridan biri 12-asrning ikkinchi yarmiida yashagan Kret'en de Truadir. U uzoq vaqt davomida grafinya Mariya Shampanskaya saroyida yashaydi, iste'dodini kurtuaz Ritsarlik romani janrida ko'rsatgan. U o'z asarlari uchun manbani kelt

rivoyatlaridan oladi. Kret'en de Trua Yevropa kurtuaz eposining eng yaxshi namunalari bo'lgan "Erek va Enida", "Klijes", "Lanselot yoki arava Ritsari", "Iven yoki yo'lbars Ritsar", "Perseval yoki Gral haqida povest" asarlarini yozadi. Qirol Artur haqidagi afsonalardan erkin foydalangan Kret'en kichik Kelt knyazi Arturni yirik feodal davlatining hukumroni qilib ko'rsatadi. XIII asr boshida yuzaga kelgan "Okassen va Nikolet" asarida feodal zadoganlarga qarshi motivlar yanada ochiqroq ifodalanadi. Bu asar o'zining mazmuni va shakli bilan Ritsar romani doirasidan chetga chiqib, unga qarshi parodiyaga aylanadi. Parodiya vositasida Ritsarlik va uning g'oyasi ustidan kulinadi. Asar uslubining o'ziga hos tomonlari bor: nasriy bayon she'riy tasvirlar bilan almashinib turadi va ikki jonglyor tomonidan navbatma-navbat kuylanadi. Bu asar Ritsarlik hayoti va Ritsarlik romani inqiroziga yuz tutayotgan davr ruhini ifodalaydi. Antik quldorlik jamiyati emirilgandan keyin uning o'rnida paydo bo'lgan yangi ijtimoiy formatsiya-feodalizm negizida yuzaga kelgan adabiyot o'n asrdan ortiq vaqt maboynida o'rta asrlar hayotini aks ettirib keldi. Halq ijodi va antik san'at o'rta asrlar adabiyoti rivojiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Halq og'zaki adabiyotining ilk namunalari Yevropaning shimolida yashagan qadimgi kelt va Skandinavlarining urug'chilik urf-odatlarini va german "varvar" qabilalarining majusiylilik mifologiyasiga asoslangan ertak va qahramonlik qissalari(irlad ertaklari, edda qo'shiqlari)da o'z ifodasini topdi. Antik adabiyot va san'atining realistik yo'nalishi va uning halq turmushi bilan bog'langanligi o'rta asrlarda hukumron bo'lgan diniy adabiyotga zid dunyoviy adabiyotning o'sishiga yordam berdi. Feodalizm davri qahramonlik eposi o'rta asrlar adabiyotida yangi bosqich bo'lib, unda o'zaro urushlar qoralandi, vatanni himoya qilish g'oyasi birinchi o'ringa qo'yildi. Ritsar lirikasi va Ritsarlik romanlarida esa feodal munosabatlar, vassal-syuziyern aloqalari, Ritsarning o'z valinematiga sodiq bo'lishi masalalari ko'rsatiladi, cherkov va din qoralanib, turmush quvonchi va chin sevgi tarannum etiladi. Feodal tartiblariga oppozitsiya sifatida yuzaga kelgan shahar adabiyoti o'rta asrlar madaniy hayotida alohida o'rin egallaydi, unda kambag'al shahar tabaqalari ijobiy qahramonlar qilib tasvirlanib, ular buzilib borayotgan feodal-aristokratiya vakillariga g'arama - qarshi qo'yiladi. Shahar adabiyoti o'zining shu asosiy xususiyati bilan o'sha davrdagi hukmron sinf adabiyotlaridan tubdan farq qiladi va Uyg'onish davri adabiyoti uchun ma'lum darajada zamin tayyorladi.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Yevropada o'rta asrchilik qachondan boshlandi?
2. "Hil'debrand haqida qo'shiq" haqida nimalarni bilasiz?
3. Ingliz halq qahramonlik eposi qaysi asrlarda yaratilgan?
4. Kelt eposi va uning yaratilishidagi shart - sharoitlar.
5. Kelt eposi haqida nimalarni bilasiz?
6. Qadimgi Skandinaviya adabiyotining ilk namunalari qaysilar?
7. Fransuz halq qahramonlik eposining halqchilligi nimadan iborat?
8. "Roland haqida qo'shiq" ning yaratilish tarixi va badiiy qimmati haqida

- nimalarni bilasiz?
9. "Sid haqida qo'shiq" ning mavzu ko'lami qanday?
 10. XI-XII asr nemis qahramonlik eposi haqida nimalarni bilasiz?
 11. Ritsar-kurtuaz adabiyoti qanday yaratilgan?
 12. Trubadurlar lirikasi va ularning turlari haqida nimalarni bilasiz?
 13. Kurtuaz-Ritsarlik romanlari va ularni turkumlarga ajratishning Qandayahamiyati bor?
 14. X-XIII asrlardagi dramatik janrlar haqida nimalarni bilasiz?
 15. Shahar adabiyoti haqidachi?

Uyg'onish davri adabiyoti

1. Uyg'onish davrining boshlanishi va uning xususiyatlari.
2. Dante Aligeri Insoniya madaniyat taraqqiyotining vakili.
3. J.Bokkachcho Italiya uyg'onish davrining yirik vakili.
4. Nidyerlandiya va Germaniyada uyg'onish davri adabiyoti.
5. Fransiya uyg'onish davri adabiyotining o'ziga xosligi.
6. Ispaniya adabiyotida uyg'onish davri.

Tayanch so'z va iboralar:

Uyg'onish davri halq og'zaki ijodiyoti. qajviya. Realizm. Lirik Novella. Roman. Drama va teatr. Sonetlar. Komediya. Tragediya.

Feodalizm sharoitida shakllana boshlagan kapitalistik munosabatlar g'arbiy Yevropada Renesans (Uyg'onish) harakatiga asos bo'ldi. Madaniyat tarixida Renesans nomi bilan yuritiladigan bu harakat dastlab Italiyada (XIV) va ko'p o'tmay Yevropaning qolgan mamlakatlarida ham yuzaga keldi. Ishlab chiqarish shakllarining yangi usullari, Amerikaning kashf etilishi, Hindistonga dengiz yo'lining ochilishi kabi buyuk geografik kashfiyotlar va dunyo miqyosida savdo-sotiqning rivojlanishi, feodal tarqoqlikka chek qo'yilib, milliy davlatlarning paydo bo'lishi, dehqonlar urushi va halq qo'zg'olonlari ijtimoiy hayotda va ijtimoiy tushunchada qator yangiliklar yaratdi.

Italiyada san'at mislsiz darajada rivojlandi. Italiya, Fransiya va Germaniyada yangi, ilk hozirgi zamon adabiyoti vujudga keldi. Angliya va Ispaniya o'z klassik adabiyoti davrini boshdan kechirdi.

Uyg'onish davri madaniyatining ahamiyati feodal tuzumi va cherkovga qarshi g'oyaviy kurash olib borishi bilan belgilanadi. Uyg'onish davrining muhim xususiyatlari-inson shahsini ulug'lash, kishi ongini din sarqitlaridan tozalash, tabiat va jamiyatni inson manfaatlariga hizmat ettirishda aks etadi.

Guanistlar o'zlarining ilg'or fikrlarini asoslash va kelajakka ishonch bilan qadam tashlash uchun o'tmishning buyuk siymolari ijodiga murojaat qiladilar. Ular rim va grek adabiyoti janrlarining turli uslub shakllariga, ularning tarixiy manbalari, g'oyaviy mazmuniga e'tibor qaratadilar. Ital'yan olimi va Yozuvchisi, birinchi

gumanist Bokkachcho unutib yuborigan qadimgi qo'lyozmalarni qidirib topishga kirishdadi.

XY asrda Konstantinopol yemirilgach grek olimlari juda ko'p noyob antik qo'lyozmalarni olib Italiyaga qochganlar. XY asrning ikkinchi yarmidan boshlab grek va rim shoirlari Vergeliy va Gomer poemalari, Aristotel va Platonning asarlari nashr etila boshladi.

Uyg'onish davrining yana bir xususiyati gumanistik adabiyotning rivojlanishi va realistik mazmun kashf etishidir. Gumanistlar antik manbalardan tenglik va adolat uchun kurash g'oyalarini oldilar. Antik adabiyotning bunday xususiyatlaridan ta'sirlanish F.Rable "Gargantua va Pantagryul", Servantes "Don Kihot", Shekspir va Marloning tragediyalarida yaqhol gavdalanadi. Halq turmushidan olingan tematik obraz va folklor motivlari Bokkachcho va M.Novarskaya ijodida yaqhol ko'zga tashlanadi.

Insoniya madaniyat taraqqiyotining vakillaridan biri bo'lgan Dante Aligeri(asli ismi Durante) 1265 yilning may oyida kambahal aslzoda oilasida dunyoga keladi. Yoshligida u diniy maktabda o'qib, keyin Bolon'ya universitetida tahsil olgan. Falsafa, ahloq, ilohiyot, tarix, mantiq va turli halqlar adabiyotini mustaqil ravishda o'rgangan, zamonasining eng bilimdon kishilaridan hisoblangan.

Florensiyaning siyosiy hayotida faol ishtirok etgan shoirni 1302 yil g'olib chiqqan "q'oralar" ona shahridan surgun qiladilar va u hayotining so'nggi 19 yilini sarson-sargardonlikda o'tkazadi. Dante 1321 yil 14 sentyabrda Ravennada vafot etadi. Shimoliy Italiyada badiiy adabiyot XIII asrgacha lotin tilida yaratilgan. XII asr ohiri XIII asr boshlarida Sitsiliyada rivojlangan milliy tildagi she'riyatda fol'klor elementlari kuchli edi. Bu she'riyatning eng ko'p tarqalgan janrlari lauda, serventiza va kontrast deb atalib, ularning yaratuvchilari janubiy Fransiya, Sitsiliya va Italiyada ko'chib yuruvchi sayyoh shoirlar bo'lgan.

She'rlarni bayt, bandga bo'lish qofiya tizimi Yevropa adabiyotiga Ispaniya orqali Sh'arqdan o'tgan. Dantega shuhrat keltirgan birinchi asar 1291-1292 yillarda tuzilgan va Beatrichega bag'ishlangan "Yangi hayot" she'rlar to'plami bo'lib, u Yevropa adabiyoti tarixida birinchi avtobiografik asardir. To'plam nasriy hikoyalar bilan bog'langan 30 ta she'rdan iborat. She'rlar 1283-1291 yillarda yozilgan bo'lib, hronologik tartibda joylashtirilgan.

Dantening butun ijodi Beatriche ismli qiz bilan bog'liq. Beatriche shoirning otasiga yaqin kishining qizi bo'lib, to'qqiz yoshli bo'lajak shoir sakkiz yashar qizchani ko'rib, butun umr bo'yi uning maftuni bo'ladi. Shu kundan boshlab Dante ishq ma'budi Amorning bandasiga aylandi. Dante Beatricheni hammasi bo'lib besh marta ko'rgan, xolos. Shoirning unga bo'lgan muhabbati inson haqidagi oliy ideal bilan bog'liq bo'lib, unga uylanishni hayoliga ham keltirmagan, unga uylanishni shakkoklik deb bilgan. Beatriche boshqa odam bilan turmush qurib, 1290 yili 24 yoshida vafot etadi. Shoirning Beatrichega bo'lgan muhabbati keyinchalik ilohiy mazmun kasb yetib, Dante ijodining hamma bosqichlarida eng oliy insoniy ideallar timsoli sifatida talqin qilinadi. Oradan to'qqiz yil o'tgach shoir mahbubasini ko'chada qordek oppoq libosda uchratadi, qiz shoirga salom beradi. Beatrichening salomi, ta'zimi yosh shoirni mutloq maftun etadi, ruhiga baht-

saodat bahsh etadi. Bundan keyingi bir necha yilni shu uchrashuv ta'sirida o'tkazadi. Uchrashuv kechasi shoir tushida ishq ma'budi Amor olov rangli bulut ichida Beatricheni olib ketayotgani va uhlab yotgan shoirning yuragini unga majburan edirayotgani va uni osmonga uchirib olib ketayotganini ko'radi. Shoir uyg'onib "Oshiq qalblarga..." deb boshlanuvchi sonetini yozadi.

Beatriche vafotidan keyin Dantening ishqqa bo'lgan munosabatida o'zgarish yuz beradi. To'plamning birinchi qismida Dante Beatrichega oshiq, uning yagona orzusi mahbubasini ko'rish, rohat bag'ishlovchi salomini eshitish bo'lgan, holos. Shoir Beatricheni eng oliy fazilatlar egasi, iffatli inson sifatida tasvirlaydi. Quyosh borliqqa nur sochganidek, u ham muhabbat, marhamat, meqr-shafqat, fazilat, oliy ahloq, odob, umuman insonga hos bo'lgan eng oliy hususiyatlar nurini sochadi. Eng muhimi bu hususiyatlardan atrofdagilarni bahramand qiladi, ularni ahloqiy va aqliy yetuklikka erishuvga chorlaydi.

Dantening "Yangi hayot" to'plami Yevropa adabiyoti tarixidagi birinchi psixologik asar hisoblanadi. Dante Beatrichening vafotiga mistik ma'no beradi. Isaviya dini ta'limotida borliq "3" rahami asosida yaratilgan (osmon, yer, oraliq), Alloh, Iso ham uchlik (Ota Hudo, O'g'il Hudo va hudoning Onasi) asosida vujudga kelgan. Uch marotaba uch to'qqiz, ya'ni to'qqiz qavat osmon. Shoir mahbubasining vafotini muqaddas "9" rahami bilan bog'laydi. Shoir bu raqamni chiqarish uchun Sh'arq halqlari yilnomasiga murojaat etadi. Haqiqatdan qur'onda "9" rahamiga alohida e'tibor beriladi. Ismoilij karomati kabi bid'at oqimlar ham "9" ni muqaddas raqam deb hisoblaydilar. Bu o'rinda koinot sayyora va yulduzlar harakati masalasida Dante Ahmad Farqoniyning "Kitob al-harakat as-samoviya va javomi ilm an-nujum" dan foydalanadi.

Dastlabki narigi dunyo haqidagi tasavvur zardushtiylik dinida ishlab chiqilgan bo'lib, u dunyo jannat, a'rof va do'zahdan iborat, vafot etgan insonlar bu dunyodagi qilmishlariga binoan marhamat yoki jazo topadilar deyilib, unda uchchala qism tafsiloti berilgan edi. Narigi dunyo haqidagi zardushtiylik ta'limoti iudizm, isaviya va islom dinlari tomonidan umumiy tarzda qabul qilingan edi. Ammo jannat, a'rof, do'zah qanday qurilgan, kimlar qaysi qismga borishga hukm qilinadi, qanday gunohlar uchun qanaqa jazo olinadi, a'rof, jannatga kimlar kiradi, jannat rohati qay yo'sin ekanligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q edi.

Dantening o'ta boy fantaziyasi narigi dunyoni shunchalik aniq tasvirlab beradiki, Jahon adabiyotining biror namunasi, hatto Sh'arq afsonalari, antik dunyo miflari ham unga teng kelolmaydi.

Dante asarini "Komediya" deb atagan, chunki o'rta asrlarda milliy tilda yozilgan va yaxshilik bilan tugallangan har qanday asar, janridan qat'iy nazar komediya deb atalgan. Keyinchalik Bokkachcho asarning mohiyati jihatidan "ilohiy" sifatini qo'shgan. Shundan beri doston "Ilohiy komediya" deb ataladi.

Doston narigi dunyoning uch qismini tasvirlovchi "Do'zah", "A'rof", va "Jannat" qismlariga bo'linib, har qismi kantika deb ataladi. Bu atamani dastavval Ibn Sinoning "Urjuza" sini kremonalik Herardo lotin tiliga tarjima qilganda qo'llab, asarni "Cantica de Nedicina" deb atagan. Dante Hyerardo qo'llagan atamadan

foydalanadi. Doston 100 ta sheʼrdan iborat. Sheʼrlar uchliklar shaklida yozilgan. Dostonning har uchula qismi qajmi jihatidan bir hil, 33 sheʼrdan iborat. Shoir oʻz homiysi Della Sakalaga yozgan hatida doston toʻrt maʼnoga ega ekanini aytadi:

Aynan maʼnosi-insonlarning narigi dunyodagi taqdiri;
Majoziy maʼnosi-bu dunyoda qilgan ishiga yarasha jazo yoki rohat topishi;
Ahloqiy maʼnosi-insonni yomon yoʻldan qaytarish va yaxshilikka boshlash;
Yashirin maʼnosi-Beatrichega boʻlgan muhabbatning shunday asar yaratishga ilhomlantirgan farohat kuchini kuylashdir.

"Ilohiy komediya" ning voqeasi murakkab emas: hayolida quyuq oʻrmonda adashib hol gan Dantega uch yirtqich: arslon, boʻri va qoplonga yoʻliqadi. Ulardan qutulishni bilmay sarosimaga tushib turgan shoirning oldiga Vergiliy keladi. Antik shoir Danteni bu balolardan qutqarib, uni ohir dunyoning uch qismi bilan tanishtirish haqida oliy buyruq boʻlganini aytadi. Ustoz Danteni etaklab doʻzahning toʻqqiz qavati, undagi jazolanuvchi gunoqkorlar, ularning tarixi, jazolarning turlari bilan tanishtiradi. Jahannamning toʻqqizinchi qavatida jannatdan quvilgan Iblis tuzda abadiy toʻngʻigan holatda. Uning yunglaridan shoirlar zinapoya sifatida foydalanib, yorugʻ dunyoga, okean oʻrtasida joylashgan aʼrof togʻi oldidan chiqadilar. Ikkala shoirni antik mifda ham shu vazifani bajaruvchi Haron qayiqda togʻ etaklariga eltadi. Vergiliy aʼrofda ham Dantega yoʻlboshchilik qiladi. Yangi zamonning birinchi vakili boʻlgan Dante shoir, olim, faylasuflar hatto baʼzi lashkarboshilar uchun Doʻzahning birinchi qavatida, darboza oldida maʼlum joy (Lamb) yaratadi. Lamb moviy bulut ichida yorugʻ nurda joylashgan ajoyib qasr boʻlib, unda isaviya dinidan avval yashagan va oʻzining ajoyib merosi bilan insoniyat maʼnaviy boyliklarini yaratishda ulkan hissa qoʻshgan shoirlar Gomer, Goratsiy, Vergiliy, Ovidiy, Lukan jasur qahramonlar Gektor, Tsezar, faylasuflar Sokrat, Platon, Demokritga oʻhshaganlar, Misr sultoni Saloqiddin va boshqa qator shoir, donishmandlar anjumani tasvirlangan.

Oʻz davrining vakili boʻlgan Shʼarq falsafasi taʼsiri ostida dunyoQarashi shakllangan shoir ustozlari Ibn Sino va Ibn Roʻshdni Lambga joylashtiradi. Majusiy va musulmon donishmandlarini isaviya dini aqidalariga zid oʻlaroq, jazodan qutqaradi, bu esa Dantega hos boʻlgan yuksak gumanistik dunyoQarash bilan izohlanadi. Lekin Dante tushunchasidagi yuksak insonparvarlikka hilof harakatda boʻlgan antik qahramonlar Odissey (Troyani ishgʻol qilishidagi firibgarligi uchun), mifologik qahramonlar (oʻliklar dunyosida hizmat qiluvchi Haron, Minos, Cerber, Minotavr, Yupiterga qarshi chiqqan gigantlar) va yana boshqalar Dante tomonidan doʻzah azabiga duchor qilinadi.

Doʻzahning toʻqqizinchi hoin va munofiqlar panoh topgan qavati "Kotsit" abadiy muz koʻlidan iborat. Dante koʻl ostini "Dit" deb ataydi, u yerda shamol ham, olov ham va hatto harakat ham yoʻq. Hamma joy shayton Lyutsiferning olti qanoti harakatidan muzlab holgan, u joyda osmondan quvilib, yerga yiqilishida "Aʼrof" togʻi konusini hosil qilgan Lyutsifyer-Iblis turadi. Uch hoin "Iuda", "Brut", "Kassiy" (Brut va Kassiy Rimda yashagan lashkarboshilar) uning uch ogʻzida

jazo tortadilar. Dante yaratgan "Iblis" obrazi inson tushunchasidagi eng salbiy, jirkanch hususiyatlarning majoziy ramzidir. Ma'lum darajada ijobiy hususiyatlarga ega bo'lgan Miltonning (1608-1674) "Yo'qotilgan jannat"idagi isyonkor iblis, Gyotening (1749-1832) "Faust"idagi faylasuf Mefistofel, Lermontovning "Demon"i kabi Jahon adabiyoti namunalarida yaratilgan Shayton obrazlaridan Dantening Iblisi ajralib turadi. Dantening ta'biricha, Iblis osmondan yeqilish jarayonida yer qo'ri shunday yorib kirganki, undan hosil bo'lgan Jahannamda to'qqiz qavat do'zax joylashgan, tanasi esa yer kurrasining narigi tomonidan to'qqiz qavat "A'rof" tog'ini bo'rttirib chiqargan. Dante "A'rof"da hech kimning hayoliga kelmagan Janubiy yarim sharining G'arbidagi yulduzli osmonni tasvirlaydi. Do'zaxga zid o'laroq jannatda doimo harakat hukm suradi. Jannat osmonlarining hammasida yorug'lik, nur, ruhiy kamolot hukmronlik qiladi. "Jannat"ning so'nggi uch bobi to'qqizinchi doira-Empireyning tasviriga bag'ishlangan. Empireydagi farishtalar koinotni harakatga keltiradilar. Endi Beatrice shoirni avliyo Bernardga topshirib, Bibi Maryam tahti oldida Momohavo yoniga o'tiradi. "Yangi hayot"da tasvirlangan ishq ma'budi "Amor" - ishq, quyosh va o'zga nur manbalarini harakatga keltiradi. Dantening tasavvurida u umuminsoniy ahloq normalari-real borliqni ma'lum doirada saqlab turadi. Shu tariqa, ilohiy qudrat ramzi Amor, Beatricega bo'lgan muhabbat, shoirning umum bashariyat sirini anglab etishiga yordam beradi. Bu Dante dostonining inqilobiy mohiyati Kutuzov singari Golenishev ta'kidlaganidek, Jahon adabiyoti rivojining yangi yo'llarini yaratib, antik mualliflar an'anasini tiklab, koinot sirlarini ham ochib berganligi bilan harakterlanadi. Dinlarda madaniy inson ongining rivojlanishi bilan bu va u dunyoning tuzilishi, insonlar vafot etgandan keyingi taqdiri masalasiga qiziqish orta boradi. Bu masalada insoniyat tarixidagi har bir din o'z ta'limotini ishlab chiqadi. Bu dunyo tasvirida dunyo uch qism-osmon, yer va yer osti(ba'zi o'rinda Yer ostidagi suv)dan iborat deyilsa, narigi dunyo tasvirida o'hshashlik kam bo'lgan. Faqat gunohkorlar yer ostida, Jahannamda jazolanadilar, taqvodorlar osmonda, jannatda bo'ladilar deyiladi. Ammo tafsilotni hech qaysi din batafsil ishlab chiqqan emas.

Italiya uyg'onish davrining ikkinchi yirik vakili, olim va adib J.Bokkachcho o'sha vaqtda nazarga olinmagan zamonaviy novella janrini yug'ori bosqichga ko'tardi, uning realistik va demokratik yo'nalishini belgilab beradi.

Bokkachcho 1313 yil Parijda tug'iladi, onasi vafot etgach, u Italiyaga olib ketiladi. Otasining istagi bilan huquqshunoslikni o'rgansa ham unda antik Yozuvchilarning asarlariga qizihish katta bo'ladi. Bokkachcho yigitlik davrini(1327-1340) Neapolda o'tkazadi. Bu yerda gumanistlar bilan yaqindan tanishib, grek tili va antik adabiyotni o'rganishga kirishadi. Yangi orttirgan do'stlari orqali qirol Robert Anjuyskiy saroyidagi adabiy doiraga jalb qilinadi.

Bokkachcho dastlab Ritsar romanlarini qayta ishlash bilan shug'ullanadi. 1338 yil Yozuvchi "Filokolo" asarida ilk o'rta asrlar adabiyotida mavjud bo'lgan hristian bilan majusiy (Florio va B'yanchifore) o'rtasidagi qayg'uli muhabbat temasini qayta ishladi. Lekin muallif bu masalaga yangicha yondosha olmadi. Uncha katta

bo'lmagan "Filostrato" poemasida u ital'yan yallachilari aytib yuradigan sakkiz bandli halq strofasi oktavani qo'lladi.

Asarning syujetini o'rta asr Fransuz truvyeri Benua da Sent-Morning "Troya haqida roman" idan oldi va Troya jangchisi Troil biln grek asirasi Grizeidaning sevgisini o'ziga hos uslubda talqin etdi.

Bokkachcho she'r va nasr aralash usulda 1341 yil yozgan "Ameto" pastarol idillasida antik cho'ponlik poeziyasi merosidan foydalanadi. Adib asarda dunyoviy lazzat-tabiiy his-tuyg'u va chin sevgini kuylaydi. Asar qahramoni Ameto qo'rs va qo'pol yigit, u Ovni sevadi. Ameta parilar orasida Liya ismli ajoyib qizni uchratadi. Go'zal Liya ajoyib qo'shiqlari bilan yigitni o'ziga maftun etadi. Liyaga nisbatan tug'ilgan samimiy sevgi ta'siri ostida fikri-hayoli qizda bo'lgan qo'pol va qo'rs Ameto o'zgarib, ajoyib fazilatli, olijanob yigitga aylanadi.

1345-46 yillarda yozilgan "F'ezolan parilari" poemasi antik miflarga, ayniqsa, Ovidiyning "Metamorfozalar"iga taqlid qilib yozilgan. Asarda F'ezalon tepaligi yonida tutashgan Afriko va Menzola daryolari qanday qilib ikki sevrishganning nomi bilan atalganligi tasvirlanadi. F'ezalon shahri hali bunyod etilmagan qadim zamonlarda shu tepalikda ma'buda Diana panohida ko'p parilar yashaganlar. Ular doirasiga kirgan cho'pon Afriko yosh pari Menzolani sevib holgan. Yigit hudo Veneraning maslahati bilan qizlar kiyimini kiyib, u bilan uchrashdi va uning qo'lini so'raydi. Parilarning erga tegmaslikka qasam ichganligi sababli Menzola Afrikoning muhabbatini rad etadi. Biroq qiz qalbida uyg'ongan muhabbat undagi tortinish va uyatchanlikdan ustun chiqadi va u yigitga moyil bo'lib holadi.

Menzola farzand ko'rib, ma'buda Dianadan yashirib yuradi. Ko'p o'tmay o'z qilmishidan afsuslanib Afrikodan o'zini olib qochadi. Yigit bunga chidamay o'zini o'ldiradi. Uning qoni shu yerda oqadigan kichik daryo suviga quyilgani uchun bu daryo Afriko nomi bilan atala boshladi. Diana Menzolani g'azab bilan kichik daryoga aylantirib yuborgan. Daryo F'ezalon tepaligi yonida Afriko daryosiga qo'shilib ketgan. Afrikoning ota-onasi nabirasini tarbiyalab oladi. Italiyaga kelgan Titan Iapetning donishmand o'g'li Atlant F'ezlon shahrini qurgan, parilarni erga bergan. Shunday qilib, bu yerda yangi madaniy davr boshlangan. Ularning nomi bilan sevgi va abadiylik ramzi - Afriko va Menzola daryolari mangu yashaydi. Bunday hotima muallif gumanizmi va mahorati shakllanganining yorqin ifodasidir.

Bokkachcho ijodining kamolot bosqichida "F'yametta" (1348) asarini yaratadi. Bu asar g'arbiy Yevropa adabiyotida birinchi psixologik roman "nozik his bilan to'la sevgi hissi" edi. Yozuvchi unda sevgilisi tashlab ketgan ma'shuqaning his-tuyg'usi va ruhiy azoblarini qahramon tilidan moh'irlik bilan hikoya qildi.

Romanda avtobiografik holatlar ham bor. Jumladan, turmushda F'yametta Bokkachchoga bevafoqlik qilgan bo'lsa, romanda Pamfila F'yamettaga vafosizlik qiladi. Bir kuni yosh va go'zal ayol F'yametta cherkovda Pamfila ismli kelishgan yigitni ko'rib sevib hol adi. Eri bo'lsa ham uning butun hayolini shu yigit Chulg'ab oladi. Yigit bilan topishganida u o'zini bahtli his qiladi.

1352-54 yillarda yozgan "Dekameron" Bokkachchoning katta e'tiborga molik asari hisoblanadi. Gumanistik g'oyalar va voqelikni realistik tasvirllovchi

"Dekameron" o'rta asr diniy asketizmiga qattiq va ayovsiz zarba bergan Uyg'onish davrining birinchi yirik asaridir.

Ital'yancha "Novellino" (ya'ni novellalar kitobi)ning mazmuni turlicha bo'lib, unda o'rta asr Ritsar romanlari, injil, Sh'arq ertaklari, antik rivoyatlarda bayon qilingan turli hodisalar hikoya qilinadi. Birinchi navbatda Italiya hayotidan olingan maishiy temadagi realistik hikoyalar kishining diqqatini o'ziga tortadi.

Bokkachcho esa novella janriga klassik tus berib, ital'yan hikoyachiligining turi, tipi, harakteri, tili, uslubini yaratadi. Bokkachcho asarining demokratik ruhi uning halq an'analari bilan yaqindan aloqada bo'lganligining natijasidir. Bokkachcho novella janriga yangi gumanistik mazmun, realistik harakter kiritishi bilan uni rivojlangan janrlar qatoriga ko'tardi va to'la ququqli janrga aylantirdi. Yozuvchi hikoyaning maqsadi o'quvchini qiziqtirish va ovutish uchun emas, balki kishilarga yangi ong, yangi madaniyat va go'zallik idealini singdirishdan iborat bo'lmog'i ham kerak deb bildi. "Dekameron" da yuzta novella bor. Ular ma'lum tartibda joylashtirilgan, novellalarning biri ikkinchisiga mahsus

ulanuvchi hikoyalar vositasi bilan bog'lanadi. Bunday adabiy usul qadimgi Sh'arq (Ming bir kecha) va antik (Metamorfozalar) adabiyotda ham qo'llangan, lekin ularda bog'lovchi hikoyalar vaziyatni izohlash, jazoni keyinga cho'zish uchun kiritilar edi. Bokkachcho esa bog'lovchi, yangi novellalarda hayotiy voqealarni, harakterlarni tasvirlashga katta e'tibor beradi. 1348 yil Florenciyada dahshatli o'lat kasali tarqalib, bu kasal juda ko'p kishining yostiqini quritadi.

Shunday og'ir vaziyatda Bokkachcho yangi fikrlarni tarqib qiladigan asar yaratishni mo'ljallaydi va "Dekameron" nomli asarini yaratadi, bu asar o'lat kasalining tarqalishini tasvirlash bilan boshlanadi. Gumanist Bokkachcho ijodida ishq-muhabbat katta o'rin tutadi. U sevgini tor, shahsiy lazzatlanish ma'nosida emas, balki keng ma'noda, ijtimoiy hayotga bog'liq ravishda tasvirlaydi. Uning tasavvurida muhabbat kishini chiniqtiradi, qiyinchiliklarni yengishga o'rgatadi va odamda yaxshi fazilatlar hosil qiladi. Beshinchi kunning birinchi novellasida muhabbat tufayli shunday yangi sifatlar kasb etgan yosh yigit Chimone haqida hikoya qilinadi. "Dekameron"da targ'ib qilingan asosiy g'oyalar antiklirikal yo'nalishdadir. Eski diniy urf-odatlardan erkin muhabbat ustun chiqadi.

"Dekameron" dagi ko'p novellalarda monahlarning kirdikorlari ochib beriladi. Ular har qadamda razillik qiladilar, halq ommasini aldaydilar, lekin ohirida sharmanda bo'ladilar. Buni to'rtinchi kunning ikkinchi novellasidagi monah Albert misolida yaqhol ko'rish mumkin. Imola degan joyda jinoyatlari bilan obro'sizlanib, sharmanda bo'lgan Berto della Misso ismli bir kimsa Venetsiyaga borib, o'zini o'ta taqvodor kishi oqa Albert deb tanitadi. Sekin-asta ruhoniylar sifatida obro' orttiradi, lekin yashirin ravishda yaramas ishlarini ham davom ettiradi, monastirda yengiltak yosh ayol Lizettani uchratib, uning chiroyini maqtagan va so'ngra "farishta" niqobida paydo bo'lgan Al'bert sezilib bahsshdan qo'rqib, o'zini derazadan tashlab qochadi va bir kambag'alning uyiga kirib bekinadi. Ertalab "farishta" haqidagi gap butun shaharga tarhaladi. Bu habarni eshitgan uy egasi qutqarib yuborish bahonasi bilan Albertni masqarabozlik bayramiga hayvon qiyofasida olib cXIX ishga ko'ndiradi. Uning badaniga asal surib, par yopishtirib

shahar maydoniga yetaklab boradi, so'na va pashshalar undagi shiraga yopishadi. Nihoyat Albertning hiylasi fosh etilib, qamoqqa tushadi. "Dekameron" da oddiy monahdan tortib, Rim papasigacha qor alanadi. Ruhoniylarning qilmishlarini kuzatib borgan Bokkachcho ustalik bilan ularning kirdikorlarini ochib tashlaydi. Ruhoniylarni mazah qilish uchun kerakli badiiy vositalar topa oladi, ularni komik personajlarga aylantiradi, nihoyat ko'pchilik oldida sharmandayu-sharmisor qiladi. Bokkachcho ijodining o'ziga hos tomoni shundaki, u asardagi personajning harakterini ochishda, uni to'laqonli gavdalantirishda folklordagi komik elementlardan ustalik bilan foydalanadi. Bokkachcho oddiy kishilardagi epchillik, donolik, hushchaqchaqlik kabi ijobiy hislatlarni aks ettirgan novellalar ham yaratadi. Ikkinchi kunning beshinchi novellasidagi Andreuchcho haqidagi novella shunday harakterdagi hikoyalardandir.

Perudjiyada ot savdosi bilan shuqullangan Andreuchcho ismli yosh yigit ot olgani Neapolga boradi. Biroq shu kuni uning savdosi bitmagan, sodda bu odam bekorga yurmaganini bildirmoq uchun hamyonini goh qo'liga olib, goh uni joyiga solib qo'yadi. Bundan habardor bo'lgan bir yosh ayol uning pullarini qo'lga kiritishni mo'ljallaydi, kechqurun Andreuchcho turgan mehmonhonaga cho'risini yuborib uni o'z uyiga chaqirtiradi va juda yaxshi kutib oladi. Go'yo Andreuchchoning otasi Palormoga kelib turganida uning beva onasi bilan yaqin bo'lgani va o'zi tug'ilganini aytib, yigitni o'z akasi ekanligiga ishontiradi. Kechki ovqatdan so'ng ayol begona yurtda bemahal yurish havfli, deb mehmonning ketishiga yo'l bermaydi. Uni aldab bir honaga kiritgach, Andreuchcho behosdan iflos chuqurga yiqilib tushadi. Aldanganini bilgan Andreuchchoning faryodiga hech kim quloq solmaydi. U bundan so'ng qator ko'ngilsiz voqealarni boshidan kechiradi. Uning mehmon honadagi sheriklari yaqinda o'lgan Neapol arhiepiskopining o'zi bilan ko'milgan qimmatli narsalarini olish uchun Andreuchchoni qabrga tushiradilar. U yerdan zo'rqa qutilib chiqqan Andreuchcho tezda o'z tug'ilgan hishlog'iga ketishga majbur bo'ladi.

Sakkizinchi va to'qqizinchi kunlarda aytilgan novellalarning ko'pgina qahramonlari florensiyalik qiziqchi, epchil yigitlar Bruno, Nellolar go'l, kaltabin Simone va Kalandrinoni kalaka qiladilar. Bokkachcho oddiy kishilarni yaxshi hususiyatlarga ega bo'lgan odamlar sifatida tasvirlab, ularga hayrihoqlik bildiradi. Uchinchi kunning ikkinchi novellasida bir otboqar o'z ho'jayini qirol Agilulf bilan qirolichaning sevgisi haqida bahslashadi, ayyorlik, aql-idrokda qirol bilan bahslashishga majbur bo'lgan hizmatkor qirolni yengib chiqadi. Kitobda bu kabi misollar ko'p. Bular "Dekameron" asosida folklor materiallari, demokratik fikrlar yotganini ko'rsatadi. "Past" tabaqadan chiqqan kishilar aristokratiya vakillari ustidan doim g'alaba qozonadilar. Bokkachcho kichik hajmdagi hikoyalari orqali o'sha davr hayotining turli tomonlarini realistik manzaralarda aks ettirishi bilan ulug'dir. Muallif novellalarining tiliga katta e'tibor berib, jonli tildagi hisqa, yorqin obrazli iboralarni ustalik bilan qo'llagan.

"Korbachcho yoki sevgi labirinti" (1354-1355) poemasi Yozuvchini mashara qilgan bir ayoldan o'ch olish maqsadida yozilgan. "Dekameron"da ayollarga hayrihohlik bilan qaragan Yozuvchi endi ularga qarshi turadi. Umrining ohirida

Bokkachchoda bunday kayfiyatlarning tug'ilishi feodal-cherkov reaksiyasining qattiq tazyiqi ostida ro'y beradiki, bu uning dunyo o'qarashidagi chegaralanganlikni ko'rsatadi. Lekin bu o'zgarish "Dekameron" asarining halq ongining o'sishiga ko'rsatgan ta'sirini zaiflashtira olmadi.

Gumanistik harakat Germaniyada XVI asrning o'rtalarida boshlandi. Savdo va sanoatning rivojlanishi, shaharlarning o'sishi insonparvarlik qarashlarining tug'ilishiga zamin tayyorlaydi. Nemis gumanistlari grek va rim klassiklarining asarlari orqali qadimgi kishilarning dunyoviy, hushchaqchaq hayoti bilan tanishdilar. Ilg'or nemis gumanistlari o'zlarini antik adabiyot, san'atning merosho'rlari deb hisoblaydilar. Germaniyani esa o'rta asr jaholatidan holi, birlashgan mamlakat qiyofasida ko'rishni hohlaydilar. Ular o'z kurashlarida Italiya gumanistik madaniyati yaratgan ma'naviy boyliklardan foydalandilar.

Savdo-sotiq keng rivojlangan Nyurenberg, Strasburg, Augsburg kabi nemis shaharlari Germaniyada gumanistik harakatning rivojlanishi va yoyilishida muhim rol o'ynaydi. Italiya bilan savdo va madaniy aloqalar olib borgan bu shaharlardan yetishib chiqqan mutafakkirlar o'zlarini ital'yan gumanistlarining shogirdlari deb biladilar. Ularning ko'pchiligi Uyg'onish harakatining beshigi hisoblangan Italiyada ta'lim oladilar. Dastlabki nemis gumanistlaridan biri va papaning ashaddiy dushmani bo'lgan yurist Gregor fon Geymburg 1410-1472 yillarda yashagan. qadimgi Rim Yozuvchilarining asarlarini keng yoyishga o'ringan va Germaniyaning turli universitetlarida ishlagan filolog-gumanist Petyer Luder va Samuel Karohlar shular jumlasiga kiradi. Germaniyaning janubiy shaharlarida me'morchilik, rassomlik san'ati rivojlangan edi. Nyurenbergda astronom Regiomontanus, geograf Beheym shuningdek, buyuk nemis gumanisti rassom Albreht Dyuryer yetishib chiqadi.

Nemis gumanistlari asarlarini lotin tilida yaratadilar. Grekchadan lotinchaga tarjima bilan shuquqlangan gollandiyalik shoir va notiq Rudolf Anrikola (1444-1485y), uning shogirdi German Bush (1468-1534) va nemis Uyg'onish davrining talantli lirik shoiri Konrad Celtis (1459-1508)lar lotin tilida asar yozgan gumanistlardandir. Ular qadimgi Rim va XV asrdagi nemis gumanistlari usuli va o'sha zamonga hos satirik janrlarda ijod qildilar.

1457-1521 yillarda yashagan ilk nemis gumanistik adabiyotidagi demokratik oqimning yirik vakili, satirik Yozuvchi Sebastyan Brant o'z asarlarini nemis tilida yozishi bilan nemis milliy madaniyatining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. Brant 1449 yozilgan she'riy satirasi "Nodonlar kemasi" bilan byurgerlar orasida katta shuhrat qozonadi. Bu satirik asarini yaratish uchun tentaklik haqidagi adabiy manbalar va ulardagi badiiy usullardan foydalandi. E.Rottterdamskiy kabi Brant ham "nodonlik niqobi" vositasi bilan o'z davridagi mulkdor tabaqalar vakillarining kirdikorlarini ochib berdi. Shoir Germaniyani halokat yo'qasida ko'radi. Hamma yerda yomonlik hukmron, nodonlik yaxshi narsalarni oyoq osti qilmoqda. Bir to'lda tentaklar Narragoniya (Nodonlar mamlakati)ga ketayotgan omonat kemaga tushish uchun to's-to'polon ko'targanlar. Hamma yoqqa yoyilgan bu bachkana olimlar, qallob vrachlar, munajjimlar, g'iybatchilar, mechkaylar, araqho'rlar, dangasalar, qimorbozlar, bahillar, poraho'rlar, knyazlar va savdogarlar

ahmoqona harakat qiladilar. Brant jamiyat manfaatini unutib shahsiy manfaat, tamagirlikka berilib ketish kabi nodonlikni zamonaning dahshatli balosi deb ko'rsatadi. Nodonlar oltinga siqinadilar. Asarning kirish qismida Brant o'z kitobini "Ahmoqlar oynasi" deb ataydi. Shoir o'z asarida zamonasining nuqsonlarini fosh etish bilan birga uni ezgu ahloq asosida tuzatish masalasini qo'yadi. O'quvchi brantning "Nodonlar kemasi" asarini o'qir ekan turli tasvirga duch keladi. "Ilohiy qasr"dan joy olgan ruhoniylar ibodat boshlanganiga g'aramay, ital'yan urushi haqida to'htovsiz gap sotib, yolg'on-yashiqni o'rniga qo'yadilar. "Muqaddas" buyumlar bilan savdo qilayotgan monahlar makkorlikda ruhoniylardan bahshmaydilar. Ular eski-tuski narsalarni "aziz" buyumlar deb oddiy kishilarga pullash uchun shoshiladilar. Brant bu kabi epizodlarni tasvirlashda real nemis voqeligiga suyanadi. Halq mahollari va hikmatli so'zlarini ustalik bilan o'z o'rnida ishlatadi.

XVI asr nemis gumanistik harakatining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan, 1455-1522 yilda yashab ijod etgan, yurist, filolog, tarixchi va teolog shoir Iogann Reyhlin o'z zamonasi ijtimoiy harakatlariga faol qatnashadi. Qadimiy tillarni yaxshi bilgan Reyhlin zamondoshlarini grek adabiyoti bilan tanishtiradi, ularning asarlarini lotin tiliga tarjima qiladi. Dramaturg sifatida sud tartiblari, sud'yalarning ta'magirliklarini q'oralagan "Genno", ayyor monahlar va ularga ishonuvchilarni tanqid qilgan "Sergey" komediyalarini yozadi. Reyhlin tilshunoslik sohasida ham katta ishlar qilgan. U yahudiy tili grammatikasi va lug'atini tuzadi. Vethiy Zavet nomli qadimiy kitobdan parchalar tarjima qiladi va muqaddas kitob-Tavrot (Bibliya) ning mavjud lotincha tarjimasidagi kamchiliklarni ko'rsatib, uni tanqidiy o'rganish uchun keng yo'l ochib beradi.

Martin Lyutyer 1483 yili dehqon-konchi oilasida tug'iladi. U Erfurt universitetida ilohiyat ilmini o'rganadi, o'qishni bitirgach, Avgustin monastirida hizmat qiladi. So'ngra Vittenbergda ilohiyat fakul'tetining professori bo'ladi. 1517 yilda Lyutyer Vittenberg cherkovi devorlariga katolik cherkovining kirdikorlarini fosh etgan o'zining 95 ta tezisini yopishtirib qo'yadi.

Halq kitoblaridan ba'zilar ("Go'zal Meluzina", "Pont va Sedoniya", "Tristan va Izol'da", "Gertsog Yernest", "Shohli Zigfrid" va boshqalar) Fransuz va nemis epik dostonlari, Ritsar romanlari, hristian afsonalari va shvanklarning prozaik bayonidan iborat edi. Lekin "Til Eylenshpigel", "Doktor Faust", Shildbyurgerlar" nomli asarlar original halq asarlaridir.

XV asrning ohiri XVI asrning boshlarida yuzaga kelib katta shuhrat qozongan hajviy karakterdagi asar quvnoq sayyoh Til Eylenshpigel haqidagi halq kitobidir. Rivoyatlarga qaraganda XVI asrda Til ismli shum bola yashagan. U dadilligi, qiziqchiligi bilan nom chiqargan. Vaqt o'tishi bilan uning obrazi afsonaviy tus olgan, yangi voqealar, latifalar, qiziq hangomalar uning nomi bilan yuritiladigan bo'ldi. U haqidagi halq kitobi "Til Eylenshpigelning nomi bilan birinchi kitob" tahminan 1480 yillarda nashr qilingan. Dehqon bolasi sho'h Til juda yoshligidan tanilgan. Voyaga yetgach u katta-kichik kiborlarga tinchlik bermagan, poplar bilan munozara qilgan, maishatparast, ochko'z knyaz va dvoryanlarning sharmandasini chiqargan, o'tkir so'z, hazil-mazahlari bilan laqma meshchanlarni ham ayamagan.

Bir joyda hasis ho'jayin ovqatining hidiga ham Tildan pul talab qilgan, Til esa cho'ntagidagi tangalarini jaranglatib, u bilan hisobni baravrlashtirgan. "Mashhur jodugar va sehrgar doktor Iogann Faust haqidagi halq kitobi" Germaniyada birinchi marta 1587 yil nashr etilgan XV asrning ohiri XVI asrning birinchi yarmida yashagan, sayyoh, afsungar, nayrangboz deb nom chiqargan va o'zini faylasuflarning faylasufi deb atagan Faust haqida turli-hil fikrlar bor. Mo'jizalar yaratishda go'yo u Hristos bilan ham bellashgan ekan. Obro' va kuch-qudrat orttirish uchun shayton bilan ittifoq tuzgan dinsiz jodugar haqida o'rta asrlarda yuzaga kelgan bu afsona gumanistik qarashlar tug'ilib kelayotgan yangi sharoitda o'zgacha ma'no kasb etadi.

Italiyada XIV asr o'rtalarida paydo bo'lgan Uyg'onish harakati XV asrning ikkinchi yarmida Yevropaning bir qancha mamlakatlarida boshlanadi. XVI asrning boshlarida esa Fransiyada vujudga keladi. Bu vaqtda Fransuz qiroli Frantsisk I Italiyaga g'arbiy yurish boshlagan va katolik reaksiyasining boshlig'i-ispan qiroli Karl V bilan urush olib borayotgan edi.

Italiyada bo'lgan Fransuzlar Uyg'onish davri madaniyati bilan yaqindan tanishadilar.

Arhitektorlar Frantsisk I istagi bilan Renessans stilida qasr quradilar. Gumanist Yozuvchilar Dante, Petrarka, Bokkachcho asarlari Fransuz tiliga tarjima qilinadi. Ular qadimgi antik madaniyat yodgorliklarini katta qizihish bilan o'rganadilar. Fransuz protestantizm (boshqacha qilib aytganda kalvinizm) ikki davrni boshidan kechiradi. Dastlabki protestantlar gumanistik qarashlar, fikrlashga moyil intelligent gurug'lari bo'lib, ular mavjud tartib va din asarlariga ham tanqidiy qarar edilar. Mashhur matematik Lefevr d Etapl (1455-1537) Italiyadan qaytib kelgach, Aristotel va boshqa grek olimlarining fikrlarini yangicha talqin qilishga kirishadi. Endi u tarjimalarga suyanib emas, balki asosiy manbalarga murojaat yetib, o'sha fikrlarning asosiy ma'nosini ochishga intiladi va bu sohadagi sholastik qarashlarni rad etadi. So'ngra lefevr "Muqaddas kitoblar"ni ham shu jihatdan tekshirishga kirishadi. Injilda u ro'za haqida ham, poplar uylanmasliklari va boshqa sirli voqealar haqida ham gap yo'g'ligini aniqlaydi. Fransuz Uyg'onish davri adabiyotining yirik vakili ulug' gumanist Yozuvchi Fransua Rable Turen viloyatining Shinon nomli shaharchasida advokat oilasida 1494 yilda tug'iladi. Uning otasi Antuan Rable o'g'lining ruhoni bo'lishini istaydi va uni Shinon shahri yaqinidagi mahalliy abbatlikka beradi. Qadimgi davr Yozuvchilari, jumladan Gomer asarlari hamda Reformatsiya davri vakillarining kitoblari uning diqqatini o'ziga tortadi. Halq hayoti va uning badiiy ijodi bilan tanishadi. 1530 yilda Manpelega kelib, meditsina ilmi bilan shug'ullanadi. Grek medigi Gippokratning "Aforizmlar"ini izohlab beradi. 1532 yil Lion shahridagi kasalhonalaridan birida vrach bo'lib ishlaydi. Rable gumanistik ijodining nodir namunasi halq orzu istaklarini chuqur aks ettirgan o'lmas asari "Gargantyua va Pantagryuel" romanidir. Bu epopeyaning dastlabki kitobi 1533 yilda Alkofribas Naze tahallusi bilan "Ulkan pahlavon Gargantyuaning o'g'li dipsodlar qiroli ajoyib Pantagryuelning dahshatli va g'oyat qo'rqinchli harakatlari va qahramonliklari"

nomi ostida paydo bo'ladi. Qattiq hazil, kuchli kulgu va nozik kinoyalar bilan pardalangan asar "Gargantuya va Pantagryuel" besh kitobdan iborat bular:

1. "Pantagryuelning otasi ulug' Gargantyuening g'oyat vaqimoli hayoti haqida" 1534 yil nashr etilgan.

2. "Oliyjanob Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli gaplari haqida uchinchi kitob" 1546 yil Parijda endi F.Rable nomi bilan bosilib chiqdi.

3. "Jasur Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli gaplari haqida to'rtinchi kitob" 1552 yilda;

4. Rablening so'nggi kitobidan parcha ("Ovoz chiq aruvchi orol") Yozuvchi vafotidan 9 yil o'tgach, 1562 yilda paydo bo'ldi.

5. 1564 yildagina "Oliyjanob Pantagryuelning qahramonona harakatlari va qimmatli fikrlari haqida beshinchi kitob, ya'ni so'nggi kitob" nashr etildi.

Bu kitobni yaratishga Yozuvchi 20 yildan oshiqroq vaqt sarfladi. Fransua Rable Gargantuya haqidagi birinchi kitobida o'sha davr gumanistlarini qiziqtirgan ta'lim-tarbiya, urush va tinchlik, kelajak, bahtli jamiyat qanday bo'lishi kerakligi haqidagi muhim masalalar ustida fikr yuritadi. Tarbiya masalasida Yozuvchi eski tuzumni "qurug' yod oldirish fikrlash qobiliyatini o'stirish" degan tushuncha o'sha davr tarbiyachilarining aqliga siqmagan narsa ekanligini, hamda faqatgina bir yo'nalishda ish olib borishi, tashqi va ichki dunyo degan tushunchalardan ularning bahs ekanligi qattiq tanqid qiladi. Bularga qarshi qilib o'z asarida gumanist Ponokrat obrazini yaratadi.

Feodal o'zboshimchaliklar, bosqinchilik urushlari qirol Pikrohol obrazida yorqin ochilgan. U qirol Granguz'e bilan uzoq vaqt tinch-totuv yashaydi. Lekin Pikroholda asta-sekin jahongirlik hususiyati uyg'ona boshlaydi. Granguz'e cho'ponlari shaharga ketayotgan Pikrohol odamlaridan non sotib olmoqchi bo'ladilar, ular esa nonning narhini bir necha baravar oshirib aytadilar. Va nihoyat ular o'rtasida janjal kelib chiqadi. Pikrohol shularni bahona qilib Granguz'e mamlakatiga hujum qiladi. Granguz'e o'g'li Gargantyuaga hat yozadi.

Granguz'e bu hatni hukmronlikni saqlab hol ish uchun emas, balki halqining tinchligini, osoyishtaligini va o'zgalarning kelib ularni oyoq osti qilmasligini bildirib, halqini ozod qilish uchun o'g'lini yordam berishga kelishini uqtiradi. Kitobda ikki tipdagi qirol ko'rsatiladi, bular dunyo hukmronligiga da'vogar shahsiy manfaatidan boshqani bilmaydigan Lerne qiroli Pikrohol va tinchlikni sevadigan, sahiy Granguz'e bilan uning o'g'li Gargantyuadir.

Oddiy kishilardagi mehnatsevarlik, samimiylilik, sadoqat kabi fazilatlarini ochish Yozuvchining diqqat markazida turadi. Biz buni Og'a Jan obrazida ko'rishimiz mumkin. Dushman bog'larni, ekinlarni, odamlarni yanchib kelayotgan bir paytda monah Og'a Jan abbatlik bog'ini qahramonona himoya qiladi, 13 ming 622 ta bosqinchini yer tishlatadi.

O'tmishning buyuk Yozuvchilari halq ijodiga murojaat qilib, uning syujet va badiiy qifoda vositalaridan ijodiy foydalanganlar. Qadimgi Shotlandiyada qo'shiq to'qish va aytish an'analari kuchli edi. Hayotdagi barcha voqealar, ya'ni tug'ilishdan to o'lingacha, mehnat

jarayoni, dam olish, to'y va ommaviy sayillar ham qo'shiqsiz, kuysiz o'tmagan. O'rta asrlarga oid shotland va ingliz halq qo'shiqlari XVIII asrdan boshlab yozib olinib boshlandi. Bizgacha 300ga yaqin syujet va ballada saqlangan bo'lib, ularning variantlari esa mingdan ortiqdir.

Balladaning dastlabki ma'nosi raqs va muzika bilan aytiladigan qo'shiqdir.

Robin Gud va uning otryadining jangovar harakatlariga bag'ishlangan balladalar 40 tadan ortiqdir. Ularning ko'pi XIV asrning ikkinchi yarmida yaratilgan.

Balladaning bosh qahramoni hukmronlar sinfiga qarshi kurashgan va o'z erkini yo'qotmagan dehqon (yomen) lardan kelib chiqqan Robindir. Robin Gud qahramonliklari yozma adabiyot namunalarida ham o'z ifodasini topgan.

Shekspirning "Bu sizga yoqadimi" komediyasida Gud tilga olinadi. Robert

Grinning "Vekfil'd dala g'orovuli" dramasida halq qasoskori Robin Gud haqida ajoyib epizod bor.

Ingliz gumanistik adabiyotining tarixiy rivojlanish bosqichlari bor. Uning dastlabki bosqichi XV asrning ohiri XVI asrning 60-70 yillarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichning muhim hususiyati shundaki, bu vaqtda yashagan gumanistlar antik dunyo madaniyatini qiziqib o'rganadilar. Tragediya va komediya janrini yaratishga kirishadilar. Uyg'onish adabiyotining ikkinchi gullagan bosqichi XVI asrning ohirlaridan XVII asrning boshlarigacha Shekspir vafotigacha bo'lgan davrlarga tog'ri keladi. Bu davrda yirik dramaturglar yetishib chiqdilar.

Gumanistik adabiyotning uchinchi bosqichi XVII asrning boshlaridan, ya'ni 1616 yildan to shu asrning 40 yillarigacha bo'lgan davr teatrlarning yopilishi, Uyg'onish g'oyalarining tushkunligi bilan ifodalanadi.

Tomas Mor (1478-1535) Londonda sud'yalar oilasida tug'iladi. Oksford universitetini tugallaydi, lotin va grek tillarini o'rganadi. Morning gumanistik qarashlari uning "Utopiya" (1516) romanida o'zining yorqin ifodasini topgan. Roman asar muallifi bilan dengizchi Rafael Gitlodey o'rtasidagi suhbat shaklida yozilgan. Kitobning birinchi qismida Angliyadagi mavjud ijtimoiy tartiblar, ikkinchi qismida esa "Utopiya" orolidagi ideal ijtimoiy tuzum ko'rsatiladi. Voqea ko'p joylarni ko'rgan dengizchi-sayyoq-Rafael Gitlodiy tilidan bayon qilinadi. U Angliyada qattiq qonunlar natijasida azob chekayotgan halq, yeridan ajralib, gadoylar sonini ko'paytirayotgan dehqonlar haqida so'ylaydi. Qishloqqa kirib borayotgan kapital va dahshatli ekspluatasiyani, tekinho'rlik bilan hayot kechirayotgan hukmron tabaqalarning kirdikorlarini ochib tashlaydi.

XVI asrning 60-70 yillariga qadar teatr truppalarining doimiy binosi yo'q edi. Ular o'z o'yinlarini mehmonhonalar hovlisiga, ko'chma sahna o'rnatib ko'rsatar edi.

Graf Lestyer nomidagi truppaga iste'dodli aktyorlar to'plangan bo'lib, ularning boshida qobiliyatli duradgor Jeyms Berbedj turardi. 1576 yilda Berbedj

Londonning shimoliy qismida, Temza daryosi sohilida birinchi doimiy teatr binosini quradi. 1577 yilda Kurtina teatri qad ko'taradi, shundan so'ng shaharning janubiy qismida yana 3 ta teatr qad ko'taradi. Teatrlarning dekorasiya va jihozlari ham juda oddiy edi. Idishga o'rnatilgan daraht - o'rmonzorni, stakan turgan stol-mayhonani, q'ora gilam-kechani, oq gilam-kunduzni bildirgan.

XVI asrning ikkinchi yarmida "universitet bilimdonlari" deb atalmish qator dramaturglar yetishib chiqib, ular uygʻonish davri teatrini yangi bosqichga koʻtarishga ulkan hissa qoʻshdilar. Bular Shekspirning zamondoshlari: Jon Lili, Kristofyer Marlo, Robert Grin, Tomas Kid va boshqalardir.

Jon Lili (1553-1606) dramaturgiyada "tuban va yugʻor i" komediya janriga asos solgan Yozuvchi boʻlib, uning dastlabki asari "Evfues yoki donolik anatomiyasi" (1579) romanidir. Asar qahramoni afinalik yengiltak yigit Evfues doʻsti Filavit bilan aristokratiya muhitida juda koʻp sevgi sarguzashtlarini boshlaridan kechiradilar. Dramaturg sifatida Jon Lili koʻproq mifologik mavzuda va nafis ishlangan pastorallar tipidagi "Oydagi ayol" (1584), "Endimion" (1588) komediyalarida allegorik obrazlarda saroy hayoti va sevgi intrigalarini aks ettiradi. Lili ijodining oʻziga hos tomoni shundaki, ingliz dramaturgiyasi uchun yangilik u tomoshabinda qattiq kulgu emas, balki yengil tabassum qoʻzqashni koʻzlaydi.

Kristofyer Marlo-oʻz asarlarida romantik va realistik hususiyatlarni mujassamlashtirgan yangi tipdagi teatrning yaratilishiga salmoqli ulush qoʻshgan ingliz dramaturglaridan biridir. 1564-1593 yillarda yashab ijod etgan, oddiy tabaqaga mansub boʻlgan bu Yozuvchi qudratli va kuchli ehtirosli shahslar obrazini yaratib gumanistik tragediyaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Uning qahramonlari maqsadga yerishish uchun intiluvchi va jamiyat ahloq normalarini tan olmaydigan qattiqqoʻl kishilardir. "Ulugʻ Temur" (1587-88), "Doktor Faustning fojiali taqdiri" (1588-89), "Mal'ta yahudiysi" (1592) tragediyalarining qahramonlari shu tipdagi shahslardir. XIV asr Sh'arq jahongiri Temur oʻz hukmini oʻtkazish niyatida koʻp yerlarni bosib oladi, shaharlarni vayron qiladi. Marlo Temurni faqat oʻz kuchiga ishongan, har qanday toʻsiqlarni engib oʻtadigan, zabardast qudratli, shuhratparast shahs va individualizmning inʼikosi sifatida tasvirlaydi. Tragediya qahramoni tarixiy Temurdan farq qiladi. Marloning ikkinchi asari "Doktor Faustning fojiali tarixi" tragediyasida nemis halq kitobida mujassamlashgan jasur olim Faust haqida dramaturg bilimning oltin tuhfaalarini egallash uchun" jonini shayton Mefistofelga sotgan kuchli, hiyoatli olimni tasvirlaydi. Faust hech kimning qurbi etmagan ishni bajarishga intiluvchi yangi tipdagi olim, titan shahs, Uygʻonish davrining haqiqiy kishisidir. Faustga-bilim, dunyoga hukmron boʻlishga intilgan Temurga - qurol, savdogar Varvaraga esa-oltin kerak. (Mal'ta yahudiysi).

Marlo 1593 yilda 30 yoshida qor a gurugʻ aʼzolari tomonidan vahshiylarcha oʻldiriladi.

1558-1592 yillarda yashab ijod etgan, Yozuvchi va dramaturg Robert Grin ilim doirasi keng kishi boʻlib, turli janrlarda poema, roman, drama asarlari yaratdi, halq dramasi janriga asos soldi. Hikoyalari esa pastarol' (cho'ponlik) adabiyotiga hos sevgi intrigalarini aks ettiradi. Uning bizgacha yetib kelgan 6 ta p'esasida romantik motiv, qahramonlik, jasorat va do'stlik olqishlanib, saroy urf-odatlar mashara qilinadi. Muallifning uslubiy sifatlarini uning "Al'fons", "Darg'azab Roland", "London uchun ko'zgu", "Monah Bekon va monah Bengey tarixi", "Yakob IV" va nihoyat afsonaviy qahramon "Robin Gud" haqida halq balladalari asosida yaratilgan "Jorj Grin-Vekfil'd dala gʻor ovuli" (10'92) tragediyalarida yorqin

ifodalangan. Vil'yam Shekspir 1564 yilning 23 aprelida Markaziy Angliyaning Stretford shaharchasida tug'ildi. U oiladagi 8 farzandning uchinchi edi. Otasi Jon Shekspir charm qo'lqop tayyorlovchi hunarmand bo'lib, savdo bilan ham shug'ullanadi, katta obro' orttirib, shahar kengashiga saylanadi va shahar boshlig'i vazifasida ishlaydi. Stretford Evon daryosi sohilida joylashgan bo'lib, Birmingemdan Oksford va Londonga boruvchilar bu shaharchaga tushib o'tar edilar. Stretfordga aktyorlar truppasi ham kelib, turli tomoshalar ko'rsatib turar edi, bu voqea shahar madaniy hayotiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Shekspirning teatrga qizihishi ham shu yerda uyg'onadi. Vil'yam dastlab mahalliy "Grammatika maktabi"da o'qiydi. U yerda asosan lotin tili o'rgatilib, sxolastik logika va ritorikadan hisqacha tushuncha berilar edi. U ayniqsa Rim shoiri Ovidiy asarlarini qiziqib mutola qiladi, lekin ko'p o'qiy olmaydi. Otasining ishi muvaffaqiyatsizlikka uchrab, kambag'allashib hol gach, hali 16 yoshga to'lmagan Vil'yam o'qishni tashlab ishga kiradi. 18 yoshida u Anna Hetuey degan fermer qiziga uylanib, Syuzanna ismli qiz, Yudef va Gamlet ismli o'g'illar ko'radi.

Stretford Shekspirning katta talab va ehtiyojlarini qondira olmasdi. U 1587 yilda Londonga boradi va teatrga xizmatga kiradi. Avval suflyor yordamchisi, so'nga aktyor, keyinroq rejissyor, hatto teatrni boshqarishda direktor bilan hamkorlik qilgani ham ma'lum. Shekspir teatrdagi faoliyati davomida dastlab boshqa avtorlarning p'esalarini qayta ishlab, ularni yangi mazmun bilan boyitadi ("Adashishlar komediyasi", "Qiyiq qizning quyilishi", "Har narsaning me'yori bor"). Shu bilan birga, uning o'zi ham qalam tebrata boshlaydi va tez vaqt ichida u dramaturg sifatida nom chiqaradi.

Shekspir 1599 yilda boshqa ko'p teatrdoshlari bilan birga yangi ochilgan "Globus" teatriga ishga o'tadi va u yerda paychi bo'lib xizmat qiladi. Bu davrda "Globus" teatriga Jeyms Berbej, Vil'yam Kemp kabi talantli aktyorlar yig'ilgan bo'lib, teatrning obro'yi baland edi. Bu esa teatrning iqtisodiy jihatdan o'zini o'nglab olishiga imkon berdi. Natijada Shekspirning ham moddiy ahvoli yaxshilana boshladi. Shekspir ijodining eng gullagan davri uning o'sha teatrdagi ishlagan yillariga to'g'ri keladi.

Ulug' dramaturg 1612 yilda Londondan o'z tug'ilgan shahri Stretfordga ko'chib ketadi va bundan so'ng butunlay ijod bilan shug'ullanmaydi.

Shekspirning yozmay qo'yishiga sabab. Yakob I hukmronligi davrida feodal reaksiyasining kuchayib, teatrlarning mutloq saroy ta'siriga tushib holishi, aristokratik ruhdagi dramaturgiya ustunlik qilib, realistik halqchil repertuarlarning siqib chiqarilishidir. Shekspir Londonda antik san'at va adabiyot bilan tanishadi, zamonasi adabiy muhitiga kirib, chuqur mutola qilish yo'li bilan o'z bilim doirasini kengaytiradi. Turmushning o'zi uning uchun bilim manbai bo'ladi.

Shekspirning adabiy faoliyati uch davrga bo'linadi. Hammasi bo'lib u ikki poema, 154 sonet va 37 p'esa yaratadi. Ijodining birinchi davrida (1590-1601) Shekspir poema va sonetlaridan tashqari, uyg'onish davrining harakterini aks ettirgan hushchaqchaq komediyalar: "Adashishlar komediyasi", "Qiyiq qizning quyilishi", "Veronalik ikki yigit", "Sevgining behuda kuchayishi", "Yoz kechasidagi tush", "Vindzorlik masqaraboz ayollar", "Yo'q narsadan bir talay g'avg'o", "Bu sizga

yoqadimi?", "o'n ikkinchi kecha"; "Angliyaning o'tmishidan olingan hronikalar" deb nomlangan tarixiy dramalar: "Genrih VI", "Richard III", "Genrih IV", "Qirol Ioann", "Richard II", "Genrih V"; nihoyat, "Romeo va Jul'etta" hamda "Yuliy Tsezar" nomli ikki mashhur tragediyasini yozdi.

Ijodining ikkinchi davri (1601-1608) Shekspir dramatik faoliyatining yanada rivojlanishi bilan ajralib turadi. O'rta asr feodal zulmiga va boshqa har qanday yovuzliklarga qarshi kurash ruhi bilan yongan Yozuvchi rivojlanib borayotgan kapitalistik sharoit ham kishilarning ezgu orzu-umidlarini ro'yobga chiqarmayotganini ko'radi va tug'ilib kelayotgan burjua munosabatlarga tanqidiy qaray boshlaydi. Bu davrda Yozuvchi buyuk gumanistik g'oyalar va davr fojialarini aks ettirgan "Gamlet", "Qirol Lir", "Otello", "Makbet", "Antoni va Kleopatra", "Koriolan", "Afinalik Timon" tragediyalarini yaratdi.

Ijodining uchinchi davrida (1608-1612) dramaturg tragikomediyalar "Tsimbelin", "Qishki ertak", "Bo'ron" asarlarini ijod qiladi. Bu davrdagi ijodda Shekspir turmush ziddiyatlarini optimistik ruhda yechishga intilib, ko'proq romantik ertak syujetlariga murojaat qiladi. Jumladan, "Bo'ron" asari insonning kelajak taqdiriga ishonch bilan qaragan Yozuvchining ajoyib hayollari mevasidir.

Shekspir ijodida yuz bergan katta o'zgarishlarni ifodalagan yirik asari "Gamlet" (1601) tragediyasidir. Tragediyaning bosh qahramoni Daniya qirolining o'g'li shahzoda Gamletdir. Otasining munofiqona o'ldirilishidan ko'p o'tmay, onasining motam kuni tugamasidanoq otasi tahtini egallagan Klavdiyga tegib ketishi Gamletni cheksiz azob girdobiga tashlaydi. Uning ko'ziga butun dunyo "to'ng, bema'ni va to'mtog'" kurinadi. Gamlet obrazida Yozuvchi inson, uning idroki, yaratuvchilik kuchi haqidagi qarashlari mujassamlashgan. Gamlet inson aqlining eskilik ustidan tantanasini aks ettirgan Uyg'onish davrining haqiqiy timsolidir. Ispan Uyg'onish davri adabiyoti XV-XVI asrlarda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy voqealar mamlakat tarixiy taraqqiyotining o'ziga hos xususiyati bilan bog'liq ravishda shakllanib, unda ilg'or gumanistik g'oyalar targ'ib qilinadi. Bu adabiyotning dastlabki XV asrning ohiri XVI asrning birinchi yarmidagi yirik yetakchi shoirlardan biri Fernando Yerrera (1534-1597) ijodida kurinadi. Bu davrda lirik janrga nisbatan epik poeziya keng qo'lamda rivojlanadi. Tarixiy, ta'limiy-didaktik afsonaviy, diniy va boshqa turdagi poemalar yuzaga keladi. Chunonchi Yersil'ya (1533-1594y) katta epopeyasi "Araukana"da hind-araukan qabilasidan bo'lgan chiliylardan ispan hukumronligiga qarshi ko'targan qo'zg'olonlari tasvirlangan.

XVI asr Ispan adabiyotida lirik va epik poeziyaga qaraganda romanchilik keng rivojlandi. Inson istak-orzulari, irodasi va kurashini yana ham to'laroq aks ettirilishi bilan bu janr alohida o'rin tutadi. Bu davrda romanning hillari ko'p bo'lib, ularning biri ritsarlik romani edi. Bu turdagi romanlarda ritsar sarguzashtlari ifodalangan poema syujetlari qayta ishlanadi, davr ruhiga moslanadi, shuningdek, ularda g'arbiy qahramonliklar tasvirlanadi. Feodal-arstokratik dunyoqarash ifodalangan va o'rta asrlarda keng tarqalgan ritsar romanlarining eng mashhuri "Amadis Golskiy"dir. Bu romanda Amadisning sirli tug'ilishi, uni onasi qutiga o'tqazib, suvga tashlab yuborishi, bir ritsarning qutini ushlab olib uni tarbiya qilishi, voyaga

etgan Amadisning Britaniya qirolining qizi Orianaga sevgisi, sevgilisi yo'lida ko'rsatgan qahramonliiklari tasvirlanadi. Amadis haqidagi bu asar be'mani ritsar sarguzashtlarini ko'rsatsa ham, lekin unda yuksak badiiy qimmatli epizodlar ham yo'q emas. Servantes "Don Kihot" romanida ritsar romanlarini qattiq q'oralaydi. Lekin "Amadis"ni ritsar romnlaridan eng yaxshisi deb baholaydi. Ayyorlik romanida oddiy turmush manzaralari tasvirlanadi va shuning uchun ham u arstokratik tabaqalarning dinini aks ettirgan ritsarlik va parol(cho'ponlik) romanlaridan tubdan farq qiladi. Fernado de Rohasning dialog shaklida yozilgan "Seletina" (XV asr ohirida) shu tipdagi romanning dastlabki namunasi hisoblanadi. Bunda ikki sevrishgan yosh-Kalipso bilan Melibeyaning fojiali sevgisi hikoya qilinadi. Yozuvchi Ispan adabiyotida birinchi bo'lib ideallashtirilmagan sevgini, yoshlar muhitida realistik bo'yoqlarda tasvirlaydi. XVI asr o'rtalarida mamlakatda qashshohlikning avj olishi, yengil hayotga intilish har-hil avantyuraga berilishlarni kuchaytirib yuboradi. Katta-kichik tovlamachiliklar, yulg'ichlar, o'g'rilar, pikaro (ayyor fribgar) deb atalar edi. Bu haqidagi asarlarning "Ayyorlik" romani deb atalishi ham shu bilan izohlanadi.

Migel' de Servantes 1547 yilning 29 sentyabrida Ispaniyaning Al'kola de Enares shaharchasida tug'iladi. Otasi Saavedra tabiblik bilan kun kechiradi. Oilani bog'ish maqsadida otasi qishloqma-qishloq yurib tabiblik qiladi. Shoir 1557-61 yillarda iezuitlar maktabida o'qiydi. 1561 yil oilasi Madridga ko'chib ketgach o'qishni o'sha joyda davom ettiradi. Filipp I ning hotini malika Izabella vafotiga bag'ishlangan sonetlari yosh Servantesning poeziya sohasidagi dastlabki she'lari edi. 1569 yilda Servantes Rimga borib papaning vakili Akvavia huzurida ishlaydi. 1570 yilning ikkinchi yarimida Italiyada joylashgan ispan qo'shiniga hizmatga kiradi, chunki muhtojlik uni o'z vatanini tashlab ketishga majbur etadi. 1571 yil 7 oktyabrda Lepanto ko'rfazi yaqinida turklar bilan bo'lgan shiddatli dengiz jangida qatnashadi va uch yeridan yaralanadi. 1572 yil aprel' oyigacha Messina gospitalida davolanadi. 1574 yilning ohirigacha hizmatda bo'lib, 1575 yil harbiy hizmatdan bo'shab ukasi Radrigo bilan o'z vataniga jo'naydi. 1575 yilning sentyabr' oyida yo'lda qaroqchilar Servantesni va ukasini asir qilib Jazoirga olib ketadilar. Ota-onasi bor yo'g'ini sotib, 1580 yilning 19 sentyabridagina ozod etadilar. 1584 yilning dekabrda mayda dvoryan oilasidan chiqqan Katalina ismli qizga uylanadi. Otasi o'lgach (1o'8o') ro'zg'or terbatish maqsadida turli moliya-ho'jalik ishlari bilan shug'ullanishga majbur bo'ladi. Servantesning "Don Kihot" romani ustida ish boshlashi hayotining shu og'ir va mashaqqatli davriga to'g'ri keladi. 1605 yili romanning birinchi qismi nashr etiladi, so'ngra 14 hikoyani o'z ichiga olgan "Ibratli novellalar" to'plami 1623 yil, adabiy satira "Parnasga sayohat" 1614 yil bosiladi. 1615 yilda "Don Kihot"ning ikkinchi qismi bosilib chiqadi. Shu yili uning "Sakkiz komediya va sakkiz intyermediya" nomli p'esalari to'plami ham yuzaga keldi. Servantesning so'nggi asari "Persiles va Sichizmunda sayohati" romani Yozuvchining o'limidan so'ng nashr qilinadi.

"Don Kihot" romanining yaratilishi ispan madaniy hayotida juda katta voqea bo'ldi. Asarning muqaddimasida Servantes ritsar romanlarini sidirg'asiga fosh etish va ularning qulay deb turgan istehkomini ag'darishni asosiy g'oyaviy maqsad

qilib qo'yadi. "Don Kihot" garchi o'rta asr ritsar romanlariga parodiya sifatida yaratilsa ham, lekin uning mazmuni nihoyat keng bo'lib, butun feodal jamiyati va uning urf-odatlariga qaqshatqich zarba bergan ochiq satiraga aylandi. Asarning bosh qahramoni Lamanch qishlog'ida istiqomat qiluvchi kam yerlik, yoshi elliklarga

yaqinlashib hol gan baland bo'yli, baqquvat, lekin ozg'in, ovni yaxshi ko'radigan bir kambag'al dvoryan bo'lib familiyasi Kehona edi. Bu dvoryan ritsar romanlarini shunday berilib o'qiy boshlaydiki natijada ovchilikka ham o'z ho'jaligiga ham qaramay qo'yadi. Yerning ko'p qismini sotib uning puliga roman sotib oladi va uzluksiz mutolaga berilib ketadi. Ertayu kech kitobdan bosh ko'tarmagan va uhlamagani uchun miyasi aynib hol adi. Uning ko'z oldidan ritsar romanlarida o'qigan jodugarlar, devlar, jahongashta ritsarlar o'ta boshlaydi. Uning uchun hayoliy narsalar haqiqatdek kurinadi, haqiqat esa o'z ma'nosini yo'qotadi. Uning qalbida ham ritsar bo'lish va ularga o'xshab adolatsizliklarga qarshi kurashish orzusi tug'iladi. U ritsar romanlaridagi qoidalariga amal qilib darhol ishga kirishadi: ota-bobosidan hol gan temir-tersaklar ichidan qurol yorog'larni ajratib tuzatadi. Temir halpoq ham topadi, so'ngra u oriq oqsoq otini ko'zdan kechiradi. Otga ritsar romanlarida bo'lgani kabi jarangdor, dabdabali Rosinant degan nom qo'yadi. O'ziga esa bir hafta o'ylab nihoyat "Don Kihot" degan jarangdor ism qo'yadi. O'tmish ritsarlariga o'hshash endi o'zining qaysi joydan chiqqanini ko'rsatadigan alomat ham bo'lishi kerak edi. U o'z qishlog'ining nomini ham qo'shib Lomanchlik Don Kihot deb atashga qaror qiladi. Jahongashta ritsarning albatta sevgisi va sevgilisi bo'lishi kerak. U Tabasso qishlog'lik cho'chqaboqar qiz Aldonso Loresoni o'z orzulariga mos janona deb tanlaydi va unga ham Dul'sineya Toboso deb malikalarga qo'yiladigan dabdabali nom beradi. Shundan so'ng Don Kihot sarguzashtlari boshlanadi.

Iyul oyining issiq kunlarining birida Don Kihot jangavor hozirlik ko'rib yarog'-aslahalarini taqib, Dul'sineyani diliga jo qilib "Tulpor" Rasinantga minib birinchi marta safarga jo'naydi. Biroq eshikdan cXIX ishi bilan mushkul bir hayol uning fikrini qurshab oladi. U hali ritsarlikka fatvo olmagan, shuning uchun ritsar qoidalari bo'yicha birorta ritsar bilan jang qilishga haqsiz. U yo'lda birinchi uchragan kishisining fatvosi bilan ritsar nomi olmoqchi bo'ladi. Don Kihot shu kuni kechga tamon yetib borgan joyidan karvon saroyi hashamatli qasr deb, u yerdagi hotinlarni esa go'zal malikalar deb biladi, cho'chqaboqarning chiqargan hushtak ovozi go'yo uni kutib olish uchun chalinayotgan kuydek tuyuladi. Don Kihotning dushman bilan dastlabki to'qnashishi shu karvon saroy molhonasi yonida ro'y beradi. "Muqqaddas joy" deb bilgan saroyi kechasi bilan uhlamay qo'riqlab chiqadi. Shu vaqtda molini sug'armoqchi bo'lib kelgan kishini dushman deb unga qarshi hujum qiladi. Don Kihotdan zarar ko'rgan molboqar o'rtog'larini chaqirib, bu ritsarni toshbo'ron qiladi. Karvonsaroy egasi Don Kihotning ritsarligiga fatvo berishiga oshiqqanining sababi undan tez qutilish edi. Endi haqiqiy ritsar sifatida yo'lga chiqqan Don Kihot ho'jayini kaltaklayotgan podachi bolani qutqarib yuboradi, lekin uning keyingi taqdiri uni qiziqtirmaydi.

Servantesning asar muqaddimasida ritsar romanlarining qulay deb turgan istehkomlarini ag'darishni ta'kidlangan asosiy fikri Don Kihotning birinchi safari tasvirlangan yug'or idagi epizodlardayoq ochiq kurinadi. Ritsarlikning halokatli ta'siriga qarshi dadil va uzluksiz kurash olib borish g'oyasi butun voqealar davomida diqqat markazida turadi. Don Kihot kutubhonasini ko'zdan kechirgan do'stlari jiyan va hizmatchi ayol qurug' til bilan yozilgan dag'al va be'mani, zarardan boshqa narsa keltirmaydigan kitoblarni bir to'da qilib yig'ib kuydirib tashlash kerak. Bu Yozuvchinig ritsar romanlariga nisbatan kuchli nafratining ifodasi edi. "Don Kihot" keyingi safarga cXIX ishi oldidan Sancho Panso degan bir sodda dehqonni topib o'ziga yordamchi qilib oladi va bu hizmatlari evaziga uni qo'lga kiritadigan orollaridan biriga gubernator etib tayinlamoqchi bo'ladi. Don Kihot va Sancho yo'lida ikki manah va ularning hizmatchilariga duch keladi. Ulardan orqaroqda Karetada Biskaylik ayol ham ketayotgan edi. Bu yo'lovchilar Don Kihotga "Malika"ni olib qochib ketayotgan jodugar bo'lib kurinadi. U honimni ozod etish uchun hujum qiladi. Sancho-Pansoni esa faqat bir narsa yerga cho'zilib yotgan "yengilgina" kishining narsalarini o'lja qilib olishgina qiziqtiradi. Biroq har ikkala qahramon-ritsar va uning yarog'bordori ham yo'lovchilarning qattiq zarbasiga uchraydi. Ritsar romanlariga berilish Don Kihotni tentaksimon holatiga tushirsa ham lekin uning qalbi pok va intilishlari beg'arazdir. Bu fikrni romandagi bir epizod yaxshi tasdiqlaydi. "Haq'or atlangan va mulkdorlar tomonidan tahqirlanganlarni qo'llash uchun qasam ichgan" Don Kihot yo'lida qo'llari kishanlangan mahbuslarga duch kelib, ularni qutqarishga urinadi. Tabiat tomonidan erkin yaratilgan kishilarni qul holiga keltirish adolatsizlik deb ularni bo'shatib yuborishni talab etadi. Biroq soqchilar uning talablarini bajarmaydilar. Bundan g'azablangan Don Kihot hujum qilib otryad boshlig'ini holsizlantiradi, so'ngra yaxshi qurollangan soqchilarga zarba berib, mahbuslarni kishanlardan qutqaradi. Don Kihot mahbuslarni ozod etgandan keyin, ulardan Toboso qishlog'iga borib malika Dul'sineyaga uchrab, bo'lib o'tgan voqeani aytib berib keyin hohlagan tomonlariga ketish mumkinligini aytadi. Afsuski buning iloji yo'g'ligini mahbuslar aytadi va Don Kihot bilan ular o'rtasida janjal chiqib toshbo'ron bo'ladi. Shunisi harakterliki, Don Kihot ritsarlikdan boshqa har qanday masala haqida hayron holarli darajada to'g'ri va oqilona fikr yuritadi. U harbiy kishi bilan o'sha zamonning bilimdoni deb ataladigan hizmatchisi o'rtasida katta farq mavjudligini masalan: askar bilan kambag'al talabani taqqoslaganda mashaqqatli turmush kechirishlari jihatidan ular bir-biriga yaqin bo'lib ko'rinsalar ham, lekin g'arbiy kishining zimmasiga yuklangan vazifa nihoyatda og'irligini biladi. Servantes harbiy san'atning haqiqiy maqsadi va intilish doirasi-tinchlik, tinchlik esa yer yuzidagi hamma ezguliklarning eng oliysidir deb uqtiradi. Don Kihot chin sevgi, hotin-qizlar, kambag'allar, shuningdek poeziya haqida chuqur mulohaza yuritadi. Go'zal Kiteriya bilan podachi yigit Basil'o bir-birlarini sevadilar, biroq qizning otasi uni boy Kamachoga bermoqchi bo'ladi. Basil'o qanday yo'l bilan bo'lmasin o'z sevganiga yetishishga ahd qiladi. Bu masalada Don Kihot kambag'al yigit Basil'oni yoqlaydi. Nikoh masalasida u qat'iy ahloq printsipiga rioya qilish kerakligini uqtiradi. "Hotin tovar emaski, uni sotib

olish va so'ngra qayta topshirish va boshqasi bilan ayriboshlash mumkin bo'lsin, hotin ayrilmas yo'ldoshdir". Hotin qizlar masalasida Don Kihot haqqoniy fiklar aytadi. Don Kihot Sanchoning qalbi pok ekanligiga, shuning uchun u har qanday orolga gubernator bo'lsa ham uddasidan chiqa olishga ishonadi. Don Kihot Sancho Pansoga davlatni boshqarishda nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida maslahat berib hat yozadi. "Sen boshqarayotgan halqning muhabbatini qozonmoq uchun-deydi u, sen jumladan ikki narsani eslashing darkor: birinchisi sen hamma bilan hushmuomalada bo'lmog'ing kerak, kkinchidan oziq - ovqat mollarini ko'paytirmoq uchun, g'amho'rlik qilmoq zarur, chunki kambag'allarning qalbini hech narsa ochlik va qahatchilikdek g'azablantirmaydi".

Servantes ko'rsatganidek "Don Kihot tentakday yashadi, donishmanday o'ldi". Yozuvchi ko'rsatganiday, "Ularning har ikkovi (Don Kihot va Sancho Panso) go'yo bir holipda quyilganday, ho'jayinning tentakligi, hizmatkorning laqmaligi bo'lmagan-da sariq chaqaga ham arziyas edi". Ularning biridagi hislat ikkinchisida yo'q. Shuning uchun ham Sancho Panso Don Kihotdagi be'mani harakterlarni payqaydi. Baratariya oroliga gubernator etib tayinlangan Sancho Panso "Gubernatorlik lavozimiga men sariq chaqasiz keldim, odatdagi gertsoglarning ketishlariga qarama-qarshi o'laroq, undan yana sariq chaqasiz ketayotirman" degan so'zlarida chuqur ma'no bor. Feodal hukumronlariga hos bo'lgan, tamagirlik, poraho'rlik, adolatsizlik va boshqa ko'p yaramasliklar unga yot edi. Sancho Panso obrazida Servantes yarog'bordorning hamma eng yaxshi hislatlarini mujaassamlashtirdi. Mazmunsiz ritsar romanlarida yarog'bordorning belgilari juda tarqoq va sayoz tasvirlanar edi. Don Kihot romanida esa og'ir sinovlarga bardosh bergan Sancho Panso ho'jayinining tentaksimon harakterlaridan tegishli hulosa chiqarib,unga tanqidiy qaray boshlaydi, o'zi ham gubernatorlik sarobdan boshqa narsa emas ekanligini anglaydi. Sancho so'zamol halq donoligini ifodalagan oddiy kishi obrazidir.Bu romandagi ayniqsa Tereso Panso obrazi harakterlidir. Teresa erining gubernatorlikka intilishi bilan qiziqmaganday, Sanchoning qizini zodagonga berish haqidagi maslahatiga ham qo'shilmaydi. Uning o'z tengi dehqon yigit bilan turmush qurishini istaydi. Servantes o'rta asr sharoitida yashagan dehqon ayolning turmushi va orzu-istaklarini real manzaralarda tasvirlab beradi. Bahtli bo'lish boylikda emas, balki tenglik va o'zaro hurmatda deb ko'rsatadi u. Tereso Pansoning o'z qizi taqdiri va bahtli hayoti haqidagi orzulari hayotiy dalillarga asoslangan bo'lib Sancho Pansoning hom hayollariga ziddir.

XVIII asrda yashagan ingliz ma'rifatparvar Yozuvchisi Filding Servantes ijodidan ilhomlanib adabiy faoliyatining dastlabki etapida "Don Kihot Angiliyada" nomli satirik komediya asarini yozadi. So'ngra u ijodining gullagan darida "Jozyer Endryus va uning do'sti Abraam Adamsning sarguzashtlari tarixi" romanini yaratadi. Unda jamiyatni gumanistik asosda qayta qurush haqida Servantes ilgari surgan fikrni himoya qiladi. O'rta asr poeziyasidan o'sib chiqqan va ritsar sarguzashtlari aks ettirilgan romanga pastki tabaqa vakili obrazini kiritish, unda demokratik elementlarni targ'ib qilish bilan Servantes yangi romanchilikka asos soldi. Romanning harakterli hususiyati Yozuvchi har ikki qahramonni avantyurizm kasalidan tuzalishga majbur etadi. Shuning uchun asarning ohiri

pessimistik bo'yoqlardan holidir. Don Kihot Sanchoga hos hayotga real qarashni Sancho esa Don Kihotdagi gumanizmni o'zlashtiradi. Shunday qilib ular halq istak-orzulari ifodalangan ijobiy qahramonlarga aylandilar. Bu shahslar tasvirida qancha-qancha kulgi, qayg'u, hayojon, osoishtalik va achchiq istehzo mavjud. Buyuk adib Servantesning ijodi o'tgan uch yarim asrdan ortiq vaqt davomida Yevropa progressiv adabiyotida munosib baholandi. Uning realistik metodi, yaratgan obrazlari va ifodalash usuli jahon realistik adabiyotining bundan so'ngi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Ispan Uyg'onish davri realistik teatrining yug'ori pog'onaga ko'tarilishi dramaturg Lope de Vega ijodi bilan bog'liqdir. Lope Felis de vega Karpo 1562 yilning 25 noyabrida Madridda hunarmand oilasida tug'ildi. Uning otasi Feliks de Vega Astura dehqonlaridan bo'lib, ish ahtarib Kastililaga kelib hol adi va zardo'zlik bilan shugillanadi. Lepo Felis 1573 yilda izuitlar maktabida, Alkala de Enaresi universitetida tahsil ko'radi. 1576 yilda otasi vafot etgach, o'qishni tashlaydi. Lepo Felis o'sha davrning badavlat kishilari qo'lida kotiblik qiladi. U juda yoshlikdan she'riyatda is'tedod ko'rsatadi. 1588 yillar boshlarida mashhur rassom qizi Izabell de Urbinaga uylanadi. Shu yili Lope de Vega "Engilmas armada" flotining Angliya qirg'oqlariga qilgan yurishlarida askar sifatida qatnashadi. Yosh shoir kema palubasida "Anjelika go'zali" (1588) poemasini yaratadi. Mag'lubiyat bilan tugagan bu yurishdan qaytgach Lope bir necha yil (1589-1593) Valensiyada yashaydi, so'ngra Kostiliyada va keyinchalik Madridda istiqomat qiladi. Shu vaqtdan boshlab u yangi ruhda yozilgan komediyalar bilan ispan milliy dramaturgiyasini tashkil topishi va rivojlanishiga asos soladi. Lope de Vegani bilim doirasi juda keng bo'lib u hilma-hil janrlarda o'z mahoratini sinab ko'radi. Sonet, romans, qasida, poema, pastoralar, hikoya, roman va dramatik asarlar yaratadi. Lope de Vegani o'zi bir komediyasida yozgan p'esarining soni 1500 ta bo'lganini eslagan. Dramaturg vafotidan so'ng uning biografiyasini tuzgan shogirdi va muhlisi Pres de Montalvan esa Lopening hamma p'esalari 1800 ta ekanligini ta'kidlagan. Bunga qo'shimcha yana 400 ta diniy harakterdagi p'esalar ijod qilgani ma'lum. Yozuvchini shu vaqtgacha topilgan va nashr etilgan p'esalarining soni 500 taga yaqin, shulardan 50 tasi diniy mavzulardagi dramalardir. Lope de Vega dramaturgiya sohasida katta shuhrat qozondi. Hayotiy faktlarni bilishi uning tarixiy, afsonaviy va zamonaviy mavzularda hilma-hil p'esalar yaratishiga imkon berdi. Yozuvchining dramaturgiya sohasidagi qarashlari "Komediya yaratish yangi sa'nat" (1609) she'riy asarida batafsil bayon qilinadi. Bunda u XVII asr ital'yan klassitsist nazariyachilari tomonidan belgilangan ko'p qoidalarni rad etadi. Lope de Vega "Yangi san'at"i ispan milliy dramasiining asosiy qoidalarini belgilab, harakat birligini saqlagani holda, adabiyotning rivojlanishiga putur etkazuvchi o'rin va vaqt birligidan voz kechadi. Sa'natni chegaralab qo'yadigan ayniqsa adabiyot normalarini formatga ko'chirib olgan italyan klassitsist nazariyachilarining butun harakatini faqat bir qahramon atrofiga to'plash kabi tamoyillarga qarshi chiqib, u ichki birlikka, asardagi asosiy maqsadning tulaligini saqlashga e'tibor beradi. P'esada bir necha epizod yoki syujet yo'li bo'lish mumkin, lekin ular bosh masalani echishga yordam berishi kerak.

Lope de Vega va uning dramatik maktabi tarafdorlari p'esada turmush taqazo qilgandek, fojiaiviylik bilan kulgi aralash holda tasvirlash zarurligini ko'rsatadilar. o'z estetik qarashlarining realistik harakterini belgilab, Lope komediyani "Hayot oynasi" deb ataydi. U erkin ijod etish uchun san'atkorni klassitsizm qoidalariga rioya qilmaslikka chaqiradi, "fojiaiviylikni kulgi bilan" aralash holda harakat o'rnini o'zgartirib turish, vaqtdan erkin foydalanish tamoilini ilgari suradi.

Lope de Vega p'esaning hajmini besh pardadan uch pardaga hisqartiradi. Diniy temalardagi p'esalari va bir opera librettosini hisobga olmaganda, Lope asarlarini asosan quyidagi uch katta qismga bo'lish mumkin: tarixiy-qahramonlik, ijtimoiy-siyosiy va sevgi-maishiy mavzularda yaratilgan drama va komediyalardir.

Lope de Vega p'esalarida Ispaniyadagi ichki zidiatlar, janjallar ("Qirol Vambaning hayoti va o'limi", 1604), ispan qabilalarining Rim hukmronligiga qarshi cXIX ishlari ("Simankaslik qiz") kabi voqea hodisalar o'z aksini topadi. Yozuvchining halqchillik ruhi bilan sug'orilgan dastlabki asarlaridan biri "Qirol Vambaning hayoti va o'limi" p'esasidir. Qirol Retsisundo (7 asr) vafot etganidan so'ng hukmron guruh vakillari taht talashadilar. Dramaturg ularning egoistik intilishlari va davlatni qo'lga kiritish niyatidagi o'rinishlariga mehnatkash dehqon Vambani qarshi qo'yadi. Vamba uchun tinch hayot boylik va hukmronlikdan qimmatlidir, hamqishloqlari tomonidan taklif etilgan mansab-qishloq oqsoholi vazifasini ham u ko'p qistashlardan so'ng qabul qiladi. Tahtga chiqish haqidagi fikrga qo'shilmaydi. "Quyosh kabi, tahtga ham uzoqdan qaragan qulayroqdir" deydi u. Lekin qirol etib saylangach, oddiy dehqon Vamba mag'rurlikka berilmay mamlakatni donolik bilan boshqarishga kirishadi, o'zboshimcha feodallarni jazolaydi. Ispaniyaga havf solib turgan Arablarga zarba beradi. Nihoyat u saroy ahllari tomonidan zaharlab o'ldiriladi. Vatan va mustaqillik uchun kurash Ispaniyani Arablardan ozod qilish harakati Lope de Veganing p'esalarida yorqin ifodalanadi. Mamlakat mustaqilligi uchun kurashda halq irodasi bilan hisoblashish zarurligi g'oyasi "Graf Fernan Gonsales yoki Kastiliyaning ozod etilishi" (1625) dramasida yanada yaxshi yoritilgan. Dramaturg bu p'esasida halqqa suyanib ish tutadigan davlat boshlig'i haqidagi tarixiy rivoyatlarni asos qilib olib feodal o'zboshimchaliklarini qattiq q'or alaydi. Mamlakatning birligi va mustaqilligi uchun kurashuvchi va uni adolat bilan boshqaradigan hokim haqidagi halq orzularini ifodalaydi. Zolim monarh o'rniga halqparvar monarh obrazini ilgari surish kabi yozuvchi dunyoqarashidagi ziddiatlar XVII asr sharoitida reaksion feodal absalyutizmga qarshi o'ziga hos norozilik bilan qo'shilib ketadi.

Tabiiy his-tuyg'u sog'lom fikrli oddiy kamtar kishilarga shu jumladan, dehqonlarga bo'lgan kuchli hayrihohlik Lope de Veganing "o'z uying-o'lan to'shaging" (1622). "Dehqon o'z kulbasida" (1617) "Boshqalar nazarida tentak, o'z ishiga ishiq" (1635) p'esalarida ham yorqin ifodalangan. Lope de Veganing ko'pchilik p'esalari-sevgi, oilaviy-maishiy mavzularda yaratilgan komediyalarida erkin muhabbat va nikoh masalalari tasviriga katta e'tibor beradi.

XVI asr ohiri va XVII asrning birinchi yarmidagi ispan dramaturgiyasi Lope de Veganing bevosita ta'siri ostida rivojlandi. Uning traditsiyalarini davom ettiruvchi qator yozuvchilar de Alorkom va Tirso de Molinalarning dramalari bu davr ispan

adabiyotida alohida o'rin egallaydi. Gil'en de Kastro (1o'69-1631) ustoz Lope de Veganing realistik printsiplariga amal qilib, o'z ijodida halq badiiy yodgorliklari namunalaridan keng foydalandi. Uning muhim asari ispan milliy qahramoni Sid haqidagi halq romanlari asosida yaratilgan "Sidning yoshligi" dramasi. P'esada sevgi, oila or nomusi uchun kurash va absalyutizmga yuz bergan krizis aks etgan. Lope de Vega dramaturgiya maktabining yirik vakili Huan Ruis de Alarkon (1580-1639) Meksikada aristokratiya oilasida tug'iladi, uning yoshligi o'sha yerda o'tadi, so'ng Ispaniyaga kelib o'qishni davom ettiradi, universitetni bitirgach, advokatlik bilan shug'illanadi. Alorkonning adabiy merosi katta emas u til va kompazitsiyasi jihatidan puhta ishlagan 30 ga yaqin p'esa yozgan. Alorkonning milliy qahramonlik tsikldagi p'esalaridan biri "Segoviyalik to'quvchi" (1634) asaridir. Unda dramaturg inson kuchi va irodasi, adalat va chin sevgining tantanasi haqida hikoya qiladi. Yozuvchi bosh qahramonning og'ir taqdirini tasvirlar ekan, diniy aqidalarga sira murojaat etmaydi, balki voqealarga siyosiy tus berib, dvoryan don Fernando kurashini ota qasosi uchun emas, balki haq'or atlangan kambag'al to'quvchining adolat uchun olib borgan kurashi sifatida talqin qiladi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Uyg'onish davrining o'ziga hos xususiyati nimalardan iborat?
2. Qaysi asrlarni turkiy xalqlarning uyg'onish davri adabiy namunasi dir?
3. Uyg'onish davriga antik dunyoning qanday ta'siri bor?
4. Dante ijodining o'ziga hosligi nimalar bilan belgilanadi?
- o'. "Beatriche" Dante ijodida qanday rol o'ynagan?
6. "Ilohiy komediya" Dante ijodining cho'qishi ekanligini qanday izohlaysiz?
7. "F'yametta" asarida asosan e'tibor nimaga qaratiladi?
8. "Dekameron" asarining g'oyaviy yo'nalishi haqida nimalarni bilasiz?
9. Nidyerlandiya va Germaniyadagi Uyg'onish davrining o'ziga hos tomonlari nimalardan iborat?
10. S.Brant va I.Reyhlin ijodiga Uyg'onish davri qanday ta'siri ko'rsatdi?
11. Lyutyer ijodining etakchi mavzulari qaysilar?
12. F.Rable ijodining Uyg'onish davrida uchun qanday ahamiyati bor?
13. Yozuvchi qahramonlarining shakllanishidagi asosiy omillar qaysilar?
14. Fransuz dramaturgiyasi qanday paydo bo'ldi va qanday rivojlandi?
- 1o'. Angliyadagi dastlabki gumanistik g'oyalarni qaysi ijodkorlar shakllantirdilar?
16. Drama va teatrning paydo bo'lishiga qaysi omillar turtki bo'ldi?
17. Shekspir Angliya va jahon adabiyotiga qanday hissa qo'shgan?
18. Uyg'onish davrining inqiroziga nimalar sabab bo'ldi?
19. Ritsar va ayyorlik deb nom olgan asarlarning kelib cXIX ishi va tub mohiyati nimada?
20. Servantesning romanchilik janrdagi buyuk hizmatlari nimalardan iborat?
21. Lope de Veganing ispan adabiyotidagi hizmatlari nimalardan iborat?

XVII asr G'arbiy Yevropa adabiyoti.

1. Klassitsizm adabiyoti.
2. XVII asr ingliz adabiyoti.
3. J. Milton XVII asr ingliz adabiyotining vakili.
4. Ispan adabiyoti.
5. XVII asrning birinchi yarmida Fransuz adabiyoti klassitsizm.
6. Dramaturg Per. Kornel Fransuz adabiyotining yirik vakili.

Tayanch so'zlar:

Klassitsizm. XVII asr ispan adabiyoti. Barokko oqimi. Drama. Ingliz adabiyotida poema. Ispan adabiyotida barokko oqimi. Realizm. Milliy drama. Fransuz milliy teatri. Komediya. Masal. Satira. Drama.

XVII asr ilg'or yozuvchilari ijodida tugab borayotgan dvoryan-aristokratiya sinfi va uning urf-odatlari qattiq mashara qilinadi. Badiiy adabiyotda aristokratiya bilan murosa qilishga tayyor turgan burjua sinfi vakillarining egoistik intilishlari ayovsiz tanqid qilinadi.

XVII asr G'arbiy Yevropa adabiyoti realizm, klassitsizm va barokko nomi bilan ataluvchi uch asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi. Realizm Uyg'onish davri gumanistik yozuvchilarining an'alarini davom ettiradi. Bu adabiy yo'nalishning vakillaridan biri bo'lgan Lope de Vega o'z komediyalarida barokko yozuvchilarining pessimistik kayfiyatlariga hushchaqchaq hayotni qarshi qo'yadi. Sharl Sorel "Fransionning haqqoniy va kulguli hayot tasviri" romanida dunyoviy quvonchlarni kuylaydi. Barokko yozuvchilarining tilida oddiy iboralar yo'holib, undagi tasvir nozik va bejirim tusga kiradi. Ular ijodida vazmin tabiatli qahramonlar gavdalanadi, uzoq egzotik mamlakatlarga qizihish kuchayadi. Adabiyotdagi bunday aristokratik uslub Italiyada "marinizm", Ispaniyada "gangorizm", Fransiyada "pretsizoz" deb ataladigan oqimlarda ochiq kurinadi. Barokko hasta his-tuyg'ularni ifodalovchi chirib borayotgan dvoryan-aristokratiya sinfining adabiy uslubidir.

Klassitsizm XVII asrning birinchi yarmida Fransiyada kelib chiqqan adbiy oqimdir. Klassitsizm yozuvchilari absolyut hokimiyat mamlakat milliy birligi manfaatlariga mos keladi, deb uni mustahkamlash g'oyasini kuylaydilar. Ular qirollik siyosati bilan hisoblashishga majbur bo'lganliklaridan, qisman, saroyga bog'liq ham edilar. Lekin, bulardan qat'iy nazar, ular o'z ijodida davlat manfaatlarini ko'zlash hamma vaqt birinchi o'rinda turadi. Shuning uchun klassitsizm nazariyachilari va yozuvchilari mamlakat halqi ruhini aks ettiruvchi adabiyot yaratishga intiladilar. Klassitsizmning asosiy tamoillaridan biri tabiatga taqlid qilish, real turmushni gavdalantirish talabidir.

Xullas, realizm klassitsistlar estetikasiga yod emas, biroq u chegaralangandir. Klassitsizm nazariyasi bo'yicha, butun adabiy janrlar "yuksak" (tragediya, epos, qasida) va "tuban" (komediya, satira, epigrama) turlarga bo'linadi.

Yuksak janrda-davlat ishlari qirol va hukmron tabaqa vakillarining harakatlari tantanali uslubda tasvirlanishi kerak.

Tuban janrda esa uchinchi toyifa vakillarining kundalik turmushi kulgili manzaralarda aks ettirilishi lozim. Klassitsizm adabiyotida drama janri muhim o'rin egallaydi. Undagi asosiy omil uch birlik qonuniga rioya qiladi. Ulardan biri vaqt birligidir, ikkinchisi o'rin birligi, uchinchisi harakat birligi. Klassitsizm antik adabiyotga taqlid qilish asosida kelib chiqqan adabiy yo'nalishdir. Klassist yozuvchilar Rim va Grek san'atining yug'ori bosqichga ko'tarilgan davrda yaratilgan asarlariga ergashib, o'sha davr adabiyotining namunalari va qoidalarini o'zgartirib, hamma davr uchun bir hil xizmat qiluvchi va o'rin bo'luvchi ijoddan iborat deb ulug'lab, ularning nazariy qarashlari va amaliy yutuqlarini qabul qildilar. Biroq g'oyalarni idealashtirish davrning real hayotidan uzoqlashib, xalq turmushidan ajralib olish, janrlarni qattiq logik qonunlarga bo'ysovdan o'tkazish klassitsizm adabiyotini cheklab qo'ygan edi. Lekin bunday salbiy tomonlarga qaramay, klassitsizm o'z davri madaniy hayotida katta voqea edi.

XVII asrning ilg'or yozuvchilari ijodi o'sha davrning yirik mutafakkirlari Bekon, Gobbos, Kampanelli, Dekartlarning falsafiy qarashlari bilan bog'liq ravishda rivoj topdi. Ular ta'limotidagi materialistik tendentsiya idealistik tendentsiyaga qarshi qaratilgan edi. Bu narsa feodal olami va uning urf-odatlarini tanqid qilishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

XVII asr G'arbiy Yevropa adabiyoti o'z davri hayotining turli-tuman manzarasini gavdalantirgan Milton, Korneil, Rasin, Moliyere, Lope de Vega va Kal'deron kabi yirik yozuvchilarni yetishtiradi, ularning ko'p qirrali va eskilikni fosh etuvchi ijodi hozirgi kungacha g'oyaviy mazmun va badiiy qimmatini saqlab kelmoqda. XVII asrning 20-30 yillarida Angliyada sinfiy kurash keskinlashgan, feodal absolyut hokimiyat mamlakatning bundan so'nggi rivojiga g'ov bo'lib olingan edi. Ingliz burjuaziyasi yangi dvoryanlik bilan ittifoq tuzib, absolyutizmga qarshi kurash olib bordi, bu inqilobiy kurashda jangavor armiya dehqonlar edi. Lekin ular bu inqilobdan manfaat ko'rmaydilar. Yerga feodal mulkchilik tugatilgach, yer dehqonlarga emas balki yangi dvoryanlikka o'tib ketdi. Ingliz burjuaziyasi inqilobining o'ziga xos xususiyati 1688 yilda yuzaga kelgan burjuaziya bilan dvoryan o'rtasidagi kelishuvchilik bilan tugadi.

XVII asrning 60-yillarida yuz bergan Styuartlar restavratsiyasi progressiv adabiyotdagi kuchlarni feodal reaksiyasiga qarshi kurashga otlantiradi. Bu vaqtda Betlar "Gudiras", Milton "Yo'qotilgan jannat" poemalari va "Samson-kurashchi" tragediyasini, Ben'yan "Ziyoratchining safari" nomli asarini yaratdilar. 1688 yildagi kelishuvchilikdan so'ng burjuaziya yuzidagi niqobini olib tashlaydi. Feodal zulmi o'rnini kapitalistik eksploatatsiya egallaydi. Shuning uchun ham bu vaqtda yashagan har bir ilg'or yozuvchi o'rta asrchilik va restavrasiyaga nafratini ifodalash bilan cheklanmay aqcha hukmronligini tug'dirgan davrni ham qattiq fosh etdilar. Shu davrda yashagan yirik yozuvchilardan biri dramaturg Benjamin Jonson (1573-1637 y.) absolyut hokimiyat reaksiyasiga qarshi kurashuvchi sifatida maydonga chiqdi. "Seyan: uning emirilishi" (1603 y.), "Katilina: uning isyoni" (1611) tragediyalarida Jonson Rim tarixidan manba olib manarhiyaga qarshi

respublikachilik g'oyalarini ilgari suradi. U "Vol'pone" (1607), "Episin yoki indamas hotin" (1609), "Alhimik" (1610), "Avliyo Varfolomey kunidagi yarmarka" (1614) komediyalarida ingliz hukumron doiralarning satirik obrazlarini yaratadi. XVII asrning 40-50 yillarida siyosiy kurash davom etayotgan bir davrda demokratik ruhdagi kuchli publitsistlar Jon Lil'bern (1618-1607) va Jerarda Uinstenli (1609-1652 y.) yetishib chiqdilar.

XVII asrning 60-70 yillaridagi restavratsiya davri va chirigan aristokratiya madaniyatini qattiq tanqid qilgan yozuvchilar Milton va Ben'yan bo'ladilar.

J.Ben'yan (1628-1688) restavratsiya davrining butun yaramasliklarini o'z ko'zi bilan ko'rgan. U "Ziyoratchining safari"(1678) povestida sohta shuhrat shahrining ziqna, nodon va qo'rqqoq kishilari orqali yug'or i gurug' vakillarini q'or alaydi. J. Ben'yan "Mistyer Bedmenning hayoti va o'limi" (1680) povestida burjua tipi-"tentak kishi"ni tanqid qiladi. "Muqaddas urush" (1681) povestida 40-yillardagi grajdanlar urushini, inqilobiy armiyaning feodal-absolyut manarhiyasi armiyasi ustidan qozongan g'alabasini aks ettiradi.

XVII asr ingliz adabiyotining vakili Milton 1608 yilda Londonda notarius oilasida tug'iladi. Kembridj universitetida o'qidi. Milton feodal reaksiyasi tarafdorlari va monarhiya tuzumiga qarshi kurashadi. U siyosiy masalada universitet o'qituvchilari bilan tortishib hol gani sababli o'qishdan chetlatiladi. Keyinchalik Milton o'qishni a'lo baholar bilan tugatib magistr diplomini oladi va 1638 yilda Yevropa bo'ylab sayohatga chiqadi. Fransiya va Italiyada yashab uning adabiyoti bilan tanishadi. Milton o'zining "Komus" (1637)nomli lirik p'esasi asosida his-tuyg'u bilan aql-idrok o'rtasida uyg'unlik bo'lishi kerakligi haqidagi fikr yotadi. O'rmon va chakalakzorlar hukmroni kuchli hirs va yengiltaklik timsoli Komus o'rmonzorda adashib hol gan sof va gunohsiz qizni yo'ldan ozdirmoqchi bo'ladi. Komus qasrida qizning irodasini hech kim buka olmaydi. Qizning akalari uni Komus qo'lidan qutqarib oladilar. Bu lirik p'esada yosh Miltonning shoirlik istedodi ajoyib o'rmonzor tasvirida ham, qizning jasurona harakati tasvirida ham ochiq kurinadi. Milton ijodining yangi bosqichi XVII asrning 40-yillaridagi siyosiy voqealar bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. U o'zining nikoh haqidagi maholasida Uyg'onish davri gumanistlari yoqlagan tenglik g'oyalarini himoya qiladi.

Milton ijodining cho'qqisi 1658-1667 yillarda yozilgan, 12 qo'shiq (kitob) dan iborat "Yo'qotilgan jannat" asaridir. Asarni yaratishda "Tavrot" rivoyatlaridan foydalanadi. Poema Kitobning boshida hudoga qarshi isyon ko'targan farishtalarning yengilishi ko'rsatiladi. Qo'zg'olonchilar boshida erkinlikka intiluvchi shayton turadi. Poemada tasvirlangan ikkinchi voqea Adam bilan Evaning gunohi haqidagi afsonadir. Miltonning to'rt kitobdan iborat ikkinchi poemasi "Topilagan jannat"(1666)da shayton bilan Isus o'rtasidagi kurash aks ettirilgan hristian afsonasi hikoya qilinadi."Yo'qotilgan jannat" poemasida gunoh qilish tasvirlansa, Topilgan jannat" asarida esa gunohni yuvish tasvirlanadi. "Samson-kurashchi" (1667) asarida Milton raqiblarga nisbatan nafrat ruhi, kurash va qasos olish ishtiyoqi bilan yashagan aktiv kurashchi obrazini yaratadi. Asar voqeasi Filistimlyan shahrida yuz beradi. Dushmanlari uchun katta havf hisoblangan Samson makr-hiylaga uchib o'z sirlarini aytib qo'yadi. Bundan

foydalanib dushmanlari uni zindonga tashlashadi. Otasi uni pul to'lab qullikdan qutqarmoqchi bo'ladi, lekin Samson bu yo'lni o'ziga or bilib ko'nmaydi. Azob - uqibatlardan ko'zi ko'r bo'lib holgan Samsonni dushmanlari kuchini sinash uchun uni teatrga olib keladilar. Ko'r Samson og'ir narsalarni ko'tarib hammani qo'il holdiradi. So'ngra ularga yanada qiziq tamosha ko'rsatish maqsadida katta binoning ikki ustunini bor kuchi bilan silkitib ularni sug'irib tashlaydi. Gumbaz o'sha yerda o'tirgan knyazlar, jretslar maslahatchilar, dohiylar ustiga ag'darilib tushadi. Samsonning o'zi ham halok bo'ladi, dushmanni ham mahv etadi. Lekin u o'z o'limi bilan halqiga g'alaba keltir adi.

XVII asr ispan adabiyotida uch adabiy yo'nalishni ko'rishimiz mumkin. Bular Uyg'onish realizmi, klassitsizm va barokkadir. Antik sa'nat va halq badiiy an'analarini uzviy ravishda bog'lay bilgan adabiyot - Uyg'onish realizmi Ispaniyada boshqa mamlakatlarga qaraganda ancha kech vujudga keladi. U targ'ib qilgan gumanizm katolik g'oyalari qarshiligiga uchraydi. Klassitsizm Ispaniyada o'z rivoji uchun zamin topolmaydi faqat uni tor doiradagi olimlar-filologlarga yoqlydilar va o'zlarini o'tmish madaniy merosini avaylab asrovchilar deb biladilar. Ispan adabiyotida barokko oqimi XVII asr G'arbiy Yevropa va Ispaniyaning ichki va tarixiy hayotiga mos ravishda keng rivoj topadi. Ispan faylasufi Franchesko Sanches Uyg'onish an'analarini davom ettirib, o'rta asr sxolastikasiga qarshi chiqsa ham, lekin ohirida u bo'shashib "Bilish mumkin bo'lgan narsaning yo'g'ligi haqida" umidsizlikka tushadi.

XVII asr Fransuz adabiyoti va san'atida klassitsizm uslubi o'z taraqqiyotining eng yug'ori cho'qhisiga ko'tarildi. Fransuz klassitsizmning rivojlanishiga sabab bo'lgan ikkinchi omil o'sha davrning yirik mutafakkirlari Dekart bilan Gasendi filosofiyasining ta'siri edi.

XVII asr Fransuz adabiyotining yirik vakili dramaturg Per Kornel 1606 yilda tug'iladi.

Kornel ijodining dastlaki etapi (1629-1636)da aristokratiya sinfining ma'naviy yemirilishi, uning vakillarining ahloqiy tubanligini aks ettirgan "Melita", "Beva", "Sud galyeriyasi", "Qirollik maydoni" kabi komediyalarini yaratadi. Biroq Kornel bu p'esalaridan ko'ra bundan so'ng yozgan yirik tragediyalari bilan shuhrat qozondi. Kornelning birinchi tragediyasi "Medeya"(1635)ning syujetini antik yozuvchilar Evripid va Senekaning Medeya haqidagi asarlaridan oladi. Yozuvi bu asarida aristokratiya tabaqasining ahloqiy buzuvqligi qurboni bo'lgan ayolning og'ir taqdirini tasvirlaydi.

Kornel ning "Sid" (1636) tragediyasi Fransiyadagi ijtimoiy-siyosiy voqealar bilan bog'liq ravishda paydo bo'ladi. Fransiyada feodal o'zboshimchaliklarni tugatish, yagona milliy davlat-absolyutizmni mustahkamlash uchun kurash avj olgan bir vaqtda Kornel o'z ijodida eski feodal tartiblarining emirilishi muqarrarligini va markazlashgan kuchli davlat barpo etish zarurligini aks ettiradi. Jumladan "Sid" tragediyasida qonga qon degan eski urf-odatlar o'rniga vatan oldidagi fuqarolik burchini bajarishini asosiy vazifa qilib qo'yadi. Kornel "Goratsiy" (1639) tragediyasi syujeti uchun manbani Rim tarixchisi Tit Liviyning birinchi kitobida

bayon etilgan qadimgi grek davlatining tashkil topishi haqidagi afsonadan oladi. Bu asarda davlat va jamiyat ishi uchun kurash mavzusini birinchi o'ringa qo'yadi. Fransuz milliy teatrning asoschisi, yirik dramaturg-komediograf Jon Batis Moler 1622 yilda tug'ildi. Moler ijodiy faoliyatining ilk bosqichi Fransuz halq farsini o'zlashtirgani holda ital'yan niqobli komediyalarini Fransuz teatrga moslab qayta ishlab o'z truppasini repertuar bilan ta'minlab turadi. Lion shahrida uning birinchi komediyalaridan bo'lgan "Telba" p'esasi qo'yiladi. "Kulgili nozaninlar" (1659) komediyasi Moler ning nomini ko'pchillika ma'lum qilgan birinchi original asaridir. Bu p'esasida Moler 50-yillardagi dvoryan reaksiyasi natijasida keng tarqalib borayotgan pretzioz adabiyotiga, aristokratik hulq-atvor va tannozlikka qat'iy zarba beradi. Moler "Tartyuf" komediyasini 1664 yil may oyida sahnaga qo'yadi. Uch pardali bu p'esa o'sha vaqtda juda keng tomir yozgan diniy-klyerikal "Muqaddas zakovat jamiyati"ning kirdikorlarini fosh etishga qaratilgan bo'lsa ham, lekin komediya feodal-katolik reaksiyasi hurujiga qarshi keskin kurash quroliga aylanib ketadi. Bu komediyada Moler yug'or i tabaqa vakillari ichida avj olgan riyokorlik va munofiqlikni Tartyuf obrazida ochib tashlaydi. Tartyuf feodal-aristokratiyaning qabih ishlarini aks ettirgan shahsdir. o'zining q'or a niyatlarini amalga oshirish uchun yo'ziga niqob tutgan va taqvador bo'lib ko'rinishga uringan bu odam haqiqatda o'ta iflos va razil bir shahs bo'lib chiqadi. Tartyuf burjua Orgon va uning onasin soddaligidan foydalanib ularni laqillatadi. Siri fosh bo'lib Orgonni uydan haydab, uning mol - mulkini tortib olmoqchi bo'lganida ham, Tartyuf yuzsizlarcha bu ishlarning barchasini hudo yo'li uchun qilayotganini aytadi. Unga qarshi kurash asar boshida hizmatkor qiz Dorina bo'lib, unda halq donoligi mujassamlashgandir.

Molerning ijodi gullagan davrda yaratgan "Don Juan" (1665) nomli satirik komediyasi alohida ahamiyatga ega. "Don Juan" ning syujeti turli davrlarda turli yozuvchilarining diqqatini o'ziga jalb etib kelgan. Masalan: Don Juan haqida ispan dramaturgi Tirso de Molina "Seviliyalik shum yigit" (1620), A.S.Pushkin esa "Tosh mehmon" asarida bu obrazni chuqur talqin qiladi. Moler ispan ertaklaridagi bu obrazni o'z zamonasining aristokrat yigiti qiyofasida tasvirlab, uning butun nuqsonlarini fosh etib tashlaydi. Bu obraz ko'p qirrali bo'lib, umuman, buzilgan dvoryan sinfining vakili, deb ko'rsatiladi. Komediyaning boshidayoq Don Juan haqida uning hizmatkori Sganarel bilan tashlab ketgan hotini Elviraning hizmatkori Gusman o'rtasidagi suhbatda jiddiy fikrlar bayon qilinadi. Sganarel uni hamma jinoyatchilardan eng yovuzi, it, shayton, turk, eretik deb ataydi. Hizmatkorining o'z ho'jayinini bunday haq'or at qilishi uchun asosi bor edi, albatta. Har qanaqa ayolga uylanishga mohir Don Juan hotinmi va yoki qiz shaharlikmi va qishloqlik, bundan qa'tiy nazar, ularning barchasiga muhabbat ijor qilaveradi. Sganarel ho'jayinining bunday beqaror va bema'ni hayot kechirishiga har qadamda uylanib hotinini tashlab ketishiga e'tiroz bildiradi. Suvdan omon-eson chiqqan (to'lqin ularning qayig'ini ag'darib yuborgan edi.) Don Juan qishloq ko'chasida Sharlotta ismli qizga duch kelib, "Nohatki qishloq joylarda, daraht va toshlar orasida, sizga o'hshagan janonlarni uchratish mumkin bo'lsa?" deb unga sevgi ijor qiladi va qizni dehqon yigit Perdan aynitib, o'zi olmoqchi bo'ladi. Shu

vaqda bundan biroz ilgari suhbatlashgan, Matyo'rina degan qiz ham kelib g'olib, Sharlotta bilan janjallashadi. Biroq ayyor Don Juan har ikkalasining qulog'iga ikki hil gapirib, ularni olishga ishon tiradi. Don Juanning ijobiy tomonlari ham bor. U diniy etiqodga ishonmaydi. Himoyasizlarga yordam berishga tayyor jasur kishi. Elviraning akalari taqibidan bekinib, o'rmonzorda ketayotgan Don Juan uch qaroqchining bir kishiga hujum qilayotganini ko'rib hol adi va uni o'limdan qutqaradi. Bu odam Elviraning kichik akasi Don Karlos edi. Don Karlos haq'or atlangan singlisi uchun Don Juandan o'ch olish maqsadida uni ahtarib yurganini aytganida Don Juan o'zining kimligini bildirmay, qidirib yurgan odamining qadirdon do'sti ekani va o'sha yaqin kishisi hurmati uchun har qanday odam bilan jang qilishga tayyor ekanini aytadi. Don Juan Molerning klassitsizm qoidalarini qobig'ini yorib chiqib yaratgan tom ma'nodagi yirik realistik asaridir. Bu narsa turmushni keng ko'lamda tasvirlashda ham, uch birlik qonuniga rioya qilmaslikda ham (voqea o'rni almashib turadi: saroy, dengiz qirg'og'i, o'rmonzor va hokazo) qahramonlar harakterining rivojlanib borishida, klassitsizm an'anasiga binoan, komediyaning she'rda emas, balki, prozada yozilishida, shuningdek, halq vakillarini tasvirlashga alohida e'tibor berishida ham ochiq kurinadi.

"Mizantrop" (1666) Moler ijodining yug'or i cho'qhis i va shu bilan uning adabiy faoliyatida boshlangan burilish nuqtasi ham bo'ldi. Asarning bosh qahramoni sof ko'ngilli Altsest yaramas saroy muhitida azobchekadi. Hamma vaqt yaxshilik va adolatli ish qilishga intilgan bu yigit har qadamda adolatsizlik va olchoqlikka yo'liqadi. U tabiatan insonparvar, undagi mizantropiya-odamovilik buzilgan dvoryan-aristokratiya hayoti ta'siri ostida yuzaga keladi. Chunki u oliyjanob g'oyalarni amalga oshirish uchun o'sha jamiyatdan o'ziga suyanchiq topolmydi. Shuning uchun ham Altsest qalbida tug'ilgan g'azab o'ti cheksiz. U ba'zi kishilardan yovuzliklari uchun nafratlansa, boshqalarni o'sha yovuzliklarga qarshi kurashmaganliklari uchun q'oralaydi. Dvoryan zodagonlarning hayoti va hulq-odati, takabburligi Altsestga yoqmaydi. U hashamdor formalistik san'atga ham qarshi kurashadi. Aristokrat shoir Orantning soneti munosabati bilan Altsestning ijot qilgan fikr va mulohazalari harakterlidir. Altsest Orantning yuzaki sonetiga chuqur mazmunli halq qo'shiqlarini qarshi qo'yadi.

Klassistik yozuvchilar Rim va grek san'atining yug'or i bosqichiga ko'tarilgan davrda yaratilgan asarlariga ergashib, o'sha davr adabiyotining namunalari va qoidalarini o'zgarmas, hamma davr uchun bir hilda hizmat qiluvchi va o'rnak bo'luvchi ijodan iborat, deb qadrlab, ularning nazariy qarashlari va amaliy yutug'larini qabul qildilar.

XVII asrning ilg'or yozuvchilari ijodi o'sha davrning yirik mutafakkirlari F.Bekon, Gobbs, Kampanelli, Dekartlarning falsafiy qarashlari bilan bog'liq ravishda rivoj topadi. Ular ta'limotidagi materialistik an'ana idealistik an'anaga qarshi qaratilgan edi. Bu narsa feodal olami va uning urf-odatlarini tanqid qilishga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

XVII asr G'arbiy Yevropa adbiyoti o'z davri hayotining turli-tuman manzarasini

gavdalantirgan Milton, Kornel , Rassin, Moler , Lope de Vega va Kal'deron kabi yirik yozuvchilarni yetishtirdi, ularning ko'p qirrali va eskilikni fosh etuvchi ijodi hozirgi kungacha g'oyaviy mazmuni va badiiy qimmatini saqlab kelmoqda.

XVIII asr ma'rifatchilik adabiyoti.

1. G'arbiy Yevropada ma'rifatchilik harakatining boshlanishi.
2. Ingliz ma'rifatchilik yo'nalishining paydo bo'lishi.
3. Fransuz ma'rifatchilik adabiyoti asoschilari.
4. Ital'yan ma'rifatchilik adabiyoti.
- o'. AQSh adabiyotida ma'rifatchilik.
6. Nemis ma'rifatparvar yozuvchilari.

Tayanch so'zlar:

Ma'rifatchilik, Ingliz adabiyoti. Pamflet. Roman. Satira. Epistolyar roman. Dramaturgiya. Publitsistika. Ijobiy qahramon masalasi. Halq obrazi. Fransuz adabiyotida ijodiy metod masalasi. Tragediya. Entsiklopediya. Sentimentalizm. Nemis adabiyotida milliy teatr. Falsafiy drama. Realizm. Isyonkorlik ruhi. Lirik.

XVII asrning ohiri va XVIII asrning boshlarida yosh va u vaqtda progressiv bo'lgan burjuaziya davlatni qo'lga olish uchun feodalizmga qarshi kurash olib bordi, bu kurash ideologiya quroli bo'lgan ma'rifatchilik adabiyotida aks etdi. Bu adabiyot din, o'rta asrchilik feodal munosabatlarini tanqid qildi, ma'rifatchilik g'oyalarini olg'a surdi. Burjuaziya davlatni o'z qo'lga olgach, halq ommasini aldaydi, endi u reaksion siyosat tutadi. Ma'rifatchilik adabiyoti ham krizisga uchraydi.

XVII -XVIII asr ingliz va Fransuz burjua inqiloblari o'rta asrlardagi eski tartiblarni yemirib, ming yildan ortiq vaqtdan beri hukumronlik qilib kelayotgan feodal tuzumga zarba berdi, jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tardi. XVIII asr Yevropada taraqqiyparvar kuchlarning chirigan o'rta asrchilik tartiblariga qarshi kurash siyosiy tus ola boshlagani kabi, adabiyotda ham bu kurash jangovar ma'rifatchilik ruhini ola boshladi. o'zining antifeodal mohiyati bilan ajralib turadigan ma'rifatchilik adabiyoti feodalizmga qarshi kurashayotgan, hali u vaqtda progressiv ruhda bo'lgan va halq harakatidan foydalanayotgan burjuaziyaning falsafiy va siyosiy ta'limoti bilan sug'orilgan edi.

Ma'rifat so'zi keng ma'noda halqni bilimli, ma'rifatli qilish ma'nosida, tor ma'noda burjuaziyaning feodalizmga qarshi kurashi avj olgan davrdagi aqliy harakatni ifoda etadi. Ma'rifatparvarlar uchun aql - idrok bosh masaladir. Ular insonning aqliy faoliyatiga, odamiylik fazilatlariga yug'or i baho berganlar, aqlu-insofga begona bo'lgan zulmni, jaholatni q'oralaganlar. Shu bilan birga, ular ma'rifatchilik g'oyasiga, uning ta'sir etuvchi kuchiga ortiqcha baho berib, katta hatoga yo'l qo'yadilarki, natijada bunday qarash ularning davlat boshida o'qimishli, odil, ya'ni ma'rifatparvar mustabid hokim turishi kerak, degan hom hayollarga borishlariga

sabab bo'ladi. Ma'rifatchilik adabiyotining estetik qarashlari shu bilan qadimli ediki, ular san'atning tarbiyaviy ahamiyatini jamiyatni qayta qurish manfaatlariga xizmat qildirdilar. XVIII asr yozuvchilari ma'rifatchilik ruhida siyosiy - falsafiy roman, falsafiy povest', siyosiy-ahloqiy harakterda dramatik asarlar yaratdilar.

Ma'rifatparvar yozuvchilar adabiyotni tug'ilib kelayotgan yangi sinfnin g'oyaviy kurash qurolini deb bildilar. Ularning ijobiy qahramonlari grajdanlik jasorati, mehnat va tashabbuskorlik ko'rsatish, shuningdek, sahovat g'oyasini bo'rttirib tasvirlashdan iborat edi. Bu adabiyotda masalaga muayyan maylga berilib qarash o'sha tarixiy davr talablariga, dunyoni qayta qurish uchun qilinayotgan qarashlarga mos bo'lib tushar edi. Ma'rifatchilik harakati G'arbiy Yevropa mamlakatlarida bir tarzda, inqilobiy va izchil shaklda ko'rinmasa ham, lekin taraqqiyparvar adabiyot uchun mustarak tomoni borki, bu uning antifeodal harakterida namoyon bo'ladi.

Ma'rifatchilik adabiyotining Angliya da yirik namoyondalari romannavislar: D.Defo, J.Svift, S.Richardson, G.Fildin, halqchil shoir R.Brens va boshqalar hisoblanadi.

Fransiya da ma'rifatchilik harakati Fransua Volter, Deni Didro, J.J.Russo, Per Ogyusten Bomarshe kabi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-adabiy faoliyati bilan mashhur bo'lgan san'atkorlarni yetishtirdi.

Gothol'd Efraym, Fridrih Shilllyer, I.V. Gyote singari buyuk adabiyotshunos olimlarni, dramaturglarni va jamoat arboblarni nemis ma'rifatchiligi maydonga chiqardi.

Svift va Sheridan va boshqalar Angliya hukumron doiralarnin bosqinchilik urushlari va kolonial siyosatini keskin hajv ostiga oladilar. Angliya da ham ma'rifatchilik g'oyasining keskin ziddiyatlari ko'zga tashlanib turardi. Bu ziddiyat ma'rifatparvarlar olg'a surgan jamiyatning garmonik rivojlanishi haqida g'oyasi bilan burjua voqe'ligining amalda shart-sharoitlari o'rtasida nomunosiblikda ko'rinadi. Shu sababli Angliya ma'rifatchilik mafkurasining falsafiy asoslari ham ziddiyatli edi. Bu ziddiyat ingliz faylasuflari va olimlari Tomas Gobbs (1588-1679), Sheftsberi (1671-1713), Bernard Mandevil' (1670-1733.) kabilarning ijodida ham o'z aksini topdi.

Angliya da ilk ma'rifatchilik adabiyotining vakili sifatida birinchilardan bo'lib Daniel' Defo tilga olinadi. D.Defo jahon adabiyoti tarixiga o'lmas "Robinzon Kruzo" asarining muallifi sifatida kirgan. U ingliz va Yevropa adabiyotida roman janriga asos solgan mashhur yozuvchidir. D.Defo 1660 yilda savdogar oilasida tug'iladi. Bo'lajak yozuvchini otasi puritan diniy akademiyasiga o'qishga beradi. Ammo Defo savdo ishiga qiziqib, umrining ohirigacha yirik kommersant bo'lib holadi. Tijorat ishlari bilan Portugaliya, Ispaniya, Italiya va Fransiya kabi Yevropaning juda ko'p mamlakatlariga boradi. Bu sayohatda mamlakat hayotida yuz berayotgan voqealarga ham aralashadi. O'zining ijodiy faoliyatida mahola va pamfletlarida feodal - aristokratlar bilan *cherkov* reaksiyasini fosh qiladi. Bundan tashqari uni iqtisod, tarix, pedagogika, statistika, geografiya, falsafa, tibbiyotga oid bir qancha asarlari bor. Defo buyuk kashfiyotlar davrida yashadi. U jahongashta sayyohlar, savdogarlar, oson yo'llar bilan boylik orttirish va dovrug' qozonishni orzu qilgan turli hil kishilar, yangi yerlar ochish, yangi bozorlarni qidirib topish,

odam qadami tegmagan manzillarni aniqlashga intilgan burjua vakillari hayotidan ko'plab asarlar yaratadi. Lekin yozuvchiga shuhrat keltirgan asari "Robinzon Kruzo" (1719) romani bo'ldi. Buyuk Britaniya har tamonlama dengiz va okeanlar bilan o'ralgan hilma-hil sarguzashtlarga boy mamlakat edi. Defoning bu romaniga asosiy turtki bo'lgan sabablardan biri ham shu bo'lsa kerak.

1713 yili ingliz yozuvchisi Richard Stil "Angliyalik" nomli jurnalida Aleksandr Selkrik to'g'risidagi ocherk bilan chiqadi. Bu matrosni kema kapitani kelisholmay holganligi uchun uni Janubiy Amerikaning Chili qirg'oqlaridagi Huan Fernandes orollaridan biriga tashlab ketadi. Richard 4 yilu 4 oy hayot kechiradi. Shu davrda u deyarlik yovvoyilashib holadi. Defoning Robinzon Kruzosi esa 28 yil orolda yashab o'zining barcha insoniy hislatlarini yo'qotmaydi. Bu romanning asosiy qismi yolg'iz insonning kimsasiz orolda yovuz tabiat kuchlari bilan yuzma-yuz olushuviga bag'ishlangan. Bu kurashda qahramon g'alaba qozonadi, yovvoyi orolni inson yashaydigan ajoyib makonga aylantiradi. U og'ir sharoitda faqat o'z kuchi, aql-irodasiga ishonib ish ko'radi. Yozuvchi bu bilan inson kishilar jamiyatidan ajralgan holda hamda yashay olishi mumkin, degan XVIII asr falsafasiga hos qarashni isbotlamoqchi bo'ladi. "Robinzon Kruzo" romani bolalar kitobi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Robinzon bajarayotgan mehnat jarayonining batafsil hikoya qilinishi yosh kitobxonlarga alohida havas o'yg'otadi. Qahramon o'quvchi ko'z o'ngida goh toshyo'nar, goh dehqon, goh duradgor, goh kemasoz, goh yer haydovchi, goh ovchi sifatida gavdalanadiki bu yosh kitobhonga olam-olam huzur bag'ishlaydi. Robinzon bu hildagi ishlarin bajarar ekan juda katta qiyinchiliklarga duch keladi. Ammo irodasi qattiq bo'lgan Robinzon o'z maqsadiga yerishish uchun har qanday qiyinchiliklarni yengadi. Yosh kitobhon borgan sari kimsasiz oroldagi Robinzon hayoti mukammallashib, mazmun kasb etib barayotganiga guvoh bo'ladi. Ayniqsa asarning sodda jozibador tili va uslubi bolalarda qizihish o'yg'otib, ularda mehnatga hamda insonga bo'lgan hurmatni tarbiyalaydi.

Ma'rifatchilik adabiyotining yirik vakillaridan biri Defoning zamondoshi J.Sviftidir Angliyaning talantli yozuvchisi, buyuk satirik Jonatan Svift Irlandiyaning poytahti Dublinda ruhoniylar oilasida tug'iladi. Jonatan Svift jahon miqiyosida shuhrat keltirgan ijodining gultoji bo'lib holgan asari "Lemyuel Guliverning jahondagi bir necha olis mamlakatlarga avvalo jarroh, keyinchalik esa, bir necha kemalar kapitani sifatida qilgan sayohatlari" yoki hisqacha aytganda "Guliverning sayohatlari" (1726)dir. Roman qahramoni afsonaviy qahramonlar Liliputiyaga, ulkan odamlar mamlakati Brobdingnegga, Laputa, Glabdobdribga hamda aqlli otlar mamlakati bo'lgan Guynngaimiyaga sayohat qiladi. Qahramon o'z sayohati davomida uchratgan fantastik vaziyatlar, afsonaviy obrazlar, yozuvchi mubolag'asining kuchi bilan yaratilgan hilma-hil manzaralarning barcha zamon voqeligini realistik tarzda chuqur tasvirlashga hizmat qiladi. Svift satirasining kuchi ham, u yaratgan ajoyib asarning asrlar davomida o'z qimmatini yo'qotmay kelayotganligining boisi ham shunda edi. "Guliverning sayohatlari" romani to'rt qismdan iborat. Birinchi qismda Liliputlar-mitti odamlar mamlakati haqida hikoya qilinadi. Bu mamlakat kishilari oddiy odamlardan o'n ikki barobar kichikdir.

Liliputiya majoziy ma'noda, Yozuvchi yashab turgan Angliya davlatidir. Undagi barcha hodisalar Angiliyadagi ijtimoiy ahvolni eslatadi. Liliputiya yashovchilar haddan tashqari kichkina odam bo'lsada, ularning qiroli, ministrleri, g'arbiy qo'shini, dengiz floti va turli-tuman qonunlari mavjud. Bu mamlakat odamlari amaldorlari halq manfaatidan ko'ra o'z foydasini ko'proq o'ylaydi. Liliputiya ham, Angiliya bo'lgani kabi, ikki hil partiya bor. Bular baland poshnalilar hamda past poshnalilar partiyasi deb ataladi. Mazkur partiyalar Angiliyadagi "Torilar" bilan "begilar" partiyasini eslatadi. Har ikkala partiya o'rtasida doimo nizo davom etadi. Ammo ularning siyosatleri orasida uncha katta farq yo'q, tafovut faqat poshnasining baland yoki past ekanligidadir. Gulliver liliputlar mamlakatida ulkan odam "Tog' odam" deb nom chiqargan bo'lsa, ulkanlar yurti Burobdingnegda liliput bahsga tushibhol adi. Chunki ulkan odamlar oddiy odamlardan o'n ikki barobar katta va bahaybat qiyofadadir. Bu yerda Gulliver mayda hashoratga o'hshaydi. Ulkan odamlar mamlakati Burobdingneg Yozuvchi tasvirida adolatli monarhiyani eslatadi. U davlatning qiroli esa ma'rifatparvar, dono kishi bo'ladi. Ulkan odamlar qiroli, o'z mamlakatini insof, adolat va aql kuchiga ishonib idora qiladi, urushlarni q'or alaydi. Gulliver bu mamlakatga poroh va zambarak yasashni o'rgatmoqchi bo'lganda qiroli g'azablanib, qurol haqida gap ochadigan bo'lsa uni jazolashini aytadi. Gulliver sayohatlarining uchinchi qismida olimlar mamlakati Laputaga boradi, bu yerda olimlarning ajoyib ihtirolarini ko'zdan kechiradi. Balnibarbi mamlakatiga borib, Lagadodagi Buyuk akademiya bilan tanishadi. Glababdrib mamlakatida yashovchi maftunkor va sehgargarlarni uchratadi. So'ng Yaponiyaga o'tadi. Romanning to'rtinchi qismi-guyngimlar mamlakatiga sayohat-burjua tuzumiga nisbatan g'azabli zaharhandadan iborat bo'lib, yozuvchi unda o'z vatandoshlari hayotining g'ayriinsoniy va nohaqlik asosiga qurilganligini ko'rsatishga harakat qiladi. Bu mamlakatda inson qiyofasidagi ikki oyoqli mahluqlar yehular hamda aqli, dono, halol mehnat bilan kun kechiruvchi jonivorlar-otlar yashaydi. Otlar bilan yehular bir-biriga qarama-qarshi, yehular o'zlarining barcha illatlari bilan Angliya zadogonlarini eslatadi. Gulliver obrazi yozuvchining katta yutug'idir.

XVIII asr Angliyasining o'qimishli, ma'rifatli kishisi Jonatan Svift jahon adabiyoti tarixida o'lmas iz hol dirdi.

Semyuel' Richardson adabiyotga yangi janr epstolyar roman (hat roman) bilan kirib keldi. 1689 yilda Derbishir grafligida duradgor oilasida tugiladi 1761 yilda vafot etadi. Richardson o'z ijodiy faoliyatida romanlar bilan shuhrat qozondi. Asarlarida burjua tuzumini ahloqiy jihatdan tarbiyalashni ko'zda tutadi. Shu sababli kitobhon ko'z o'ngida pand-nasihat gavdalanib turadi. "Pamela yoki taqdirlangan fazilat" asarining qahramoni kambag'al dehqon qizi Pamela boy ayol B. honimning uyida hizmat qiladi. Honadon egasi o'lgandan keyin uning o'g'li Pamelani taqib ostiga oladi. U qizni qo'rqitib aldab ko'radi, boyliklar hadya etadi. Ammo sofdil qiz uning tuzog'iga ilinmaydi. Pamelaning bukilmas irodasini ko'rgan janob B o'z niyatlaridan qaytib, sahovatli kishiga aylanadi va qizga uylanadi. Halqdan chiqqan oddiy qiz asar qahramoni qilib olinishi Richardson romanidagi

yangilikdir. Pamelaning boshidan o'tgan barcha hodisalar uning ota-onasiga yozgan hatlarida bayon etiladi. Bu hatlar orqali Richardson o'z qahramonining ichki olamini yoritib beradi.

"Klarissa Garlau" romani qahramoni boy qizi Klarissa Garlau bobosidan katta meros oladi. Bu holni ko'rolmagan uning akasi bilan opasi, so'ngra ota-onalari ham qizdan qutilish chorasini ahtaradilar. Garlaular honodaniga zodagon Robert Lovelas tez-tez kelib turadi. Qizning ota-onasi katta qizi Arabellani Ravelosga bermoqchi bo'ladi, lekin u go'zal Klarissani qo'lga tushirishni o'ylaydi. Klarissani u sevmagan Soms degan kishiga uzatmoqchi bo'ladi. Klarissa erga tegishdan bosh tortadi. Huddi ana shu paytda Lavellas o'zining yomon niyatiga yerishish maqsadida qizga o'z himoyasini taklif qiladi. Noiloj holgan Klarissa Lavellas bilan birga o'z uyidan qochadi. Lavellas qizga behush qiladigan dori ichirib, uning nomusiga tegadi. Bu qilmishidan pushaymon bo'lib, qizga uylanmoqchi bo'lsada u rad qiladi. Klarissa adolatsizlik, buzuvchilik va zo'ravonlikning qurboni bo'lib, yolg'izlikda o'ladi. Lavellas vijdon azobida sayohatga jo'naydi. Uni Italiyada Klarissaning o'gay akasi duelda o'ldiradi. Klarissa romani katta shuhrat qozonadi, hatto yozuvchining o'zi ham asarning bu qadar ommalashuvini kutmagan edi. Bu romanning Pameladan farqi bunda qahramonlarning ichki ruhiy olami chuqur ochib beriladi. Romanning realistik tomoni shundaki avvalgilaridek kelishuvchilik ruhida emas, balki qahramonning yuz bergan ahvolga qarshi keskin noroziligida, murosasizligidadir.

Angliya ma'rifatchilik adabiyotining eng yirik vakillaridan biri Genri Filding talantli dramaturg, mohir romanist, ajoyib publitsistdir. U XVIII asr ingliz adabiyotida o'z ijodining demokratik yo'nalishi, insonparvarlik g'oyalari bilan boshqalardan ajralib turadi. Filding oddiy halqning manfaatlarini himoya qilib, zolimlarga nisbatan murosasiz kurash olib boradi. Yozuvchi "Jonatan Ual'd", "Jozef Endryus" hamda "Tom Jons" nomli ajoyib asarlari bilan ingliz adabiyotini boyitdi. Dastlab dramaturgiya janrida ijod qilgan Filding o'n yilcha muddat ichida yigirmadan ortiq hajviy komediyalar yaratadi. Bulardan eng muhimlari "Don Kihot Angliyada" (1734), "Paskvin" (1736), "1736 yil uchun tarixiy kalendar" (1737) va boshqalar. Gyerni Filding "Don Kihot Angliyada" p'esasini Leyden universitetida talabalik chog'ida yoza boshlagan edi. U Uyg'onish davrining oliyjanob ritsari Don kihotni XVIII asr Angliyasiga olib kelib, uning nigohi, mulohazalari orqali Angliya parlamentiga o'tkaziladigan saylovlarning nayrangbozligini fosh etadi. XVIII asr uchun harakterli bo'lgan uzundan - uzoq asar nomlari G.Filding ijodida ham ko'rinib turadi. Uning quyidagi romani "Jozef Endryus va uning do'sti Abram Adamsning sarguzashtlari tarixi" deb ataladi. Mazkur asar Richardsonning "Pamela"siga javob tarzida yozilgan. Filding o'z romani bilan Richardson romanida ilgari surilgan sohta burjua fazilatini fosh qiladi. Filding romanining qahramoni Jozef Pamelaning akasi bo'ladi. Bu chiroyli yigit Pamela erining qarindoshi bo'lgan beva ayol Bubi honimning saroyida hizmatkor bo'lib ishlaydi. Jozef o'zi singari oddiy hizmatkor qiz Fannini sevadi. Ammo Jozefning ho'jayini bo'lgan Bubi honim bu yosh yigitni yo'ldan urmoqchi bo'ladi. Bugina emas, Bubi honimning uy ishlarini boshqaruvchi hunuk hotin Slipslop ham Jozefga nisbatan

yomon niyatda bo'ladi. Jozef bu har ikkala ayolning hiyla-nayranglaridan o'zini asrab, sofligicha hol adi, chunki u sevimli qizi Fanniga sodiq. Filding romani hayotbahsh yumori, sog'lom fikr-mulohazalari bilan jozibalidir. Yozuvchi roman sahifalarida kitobxon bilan jonli suhbat olib boradi. Asarning muallif tilidan hikoya qilinishi ingliz ma'rifatchilik adabiyotiga kiritilgan yangilik edi. Filding o'z asarlari bilan XVIII asr ingliz adabiyotida realistik roman janriga asos soladi. U o'z asarlarini nasrdagi "komik epos" deb atadi. Komik romanning muhim xususiyatlaridan biri o'z oldiga "kishilar tabiatini" aks ettirishni maqsad qilib qo'yishidadir. Filding roman yozuvchisini tarixchiga o'hshatadi. Uning fikricha bilim va qobiliyatdan tashqari, yozuvchi hayot bilan bevosita keng tanish bo'lishi lozim. Filding asarlari uning keng bilimidan, kuchli iqdidoridan darak berib turadi. Buyuk ingliz yozuvchisi J. Bayron Fildingni "inson tabiatining nasrdagi Gomeri" deb atadi.

Tarixiy romanlar ustasi V. Skott Fildingni "Angliyaning birinchi romannavisi" deb ta'riflaydi. Yozuvchining ifoda usuli yengil, tili boy va jozibali. U kitobxonni sehrlab oladi, uni o'z ketidan to'htovsiz ergashtirib boradi.

T.J.Smollet ijodining yo'nalishiga ko'ra ko'p jihatdan Fildingga yaqin turadi. U ham Filding singari XVIII asr realistik romanchiligini o'zining ajoyib asarlari bilan boyitdi. Angliya arsitokratik va burjua tuzumining oddiy insonga yod tomonlarini har ikkala yozuvchi ham ayovsiz fosh qiladilar.

T.J.Smollet 1721 yilda Shotlandiyada dvoryan oilasida tug'iladi. Angliya adabiyoti tarixiga Smollet o'zining bir qancha romanlarning muallifi sifatida kiradi. Bular: "Rodrik Rendomning sarguzashtlari" (1748), "Perigrin Piklning sarguzashtlari" (1751), "Ser Lancelot Grivzvinning sarguzashtlari" (1762) hamda "Gemfri Klinkerning sayohati" (1771)dir.

"Rodrik Rendomning sarguzashtlari" romani ingliz flotida hukm surayotgan adolatsizliklarni ochiq-oydin yoritib beradi. Buyuk dengiz davlati hisoblangan Angliyaning g'arbiy kemalarida xizmat qilayotgan dengizchilar, vrach va boshqa oddiy kishilar hayoti qamoqxonadagilar hayotidan farq qilmaydi. Dengizchilarni tahqirlash, bemorlarni mazah qilish flotda hukm surayotgan kundalik ahvol edi. Bu yerdagi o'zboshimchaliklar kapitan Oukem obrazi orqali ishonarli tarzda yoritilgan. Ingliz g'arbiy kemasida o'rnatilgan tartiblar inson qadrining oyoq osti qilinishi manzarasi Smollet tomonidan realistik tarzda ko'rsatilgan.

Smolletning ikkinchi romani "Prinegrin Pkilning sarguzashtlari"da ham hilma-hil sarguzashtlarni hikoya qiladi. Pikl boy honadon farzandi. U Rendom singari tirikchilik o'tkazish g'amini emaydi. Pikl esa boyluk tufayli ahloqi buzuq yigit. Uning son-sanoqsiz boyligi uning ahloqini battar buzilishiga olib keladi. U ham boshqalar singari pulga sajda qiladi va pulsizlarni mensimaydi. Tartibsiz kechirgan hayoti uni albatta qashshohlashtirib qo'yadi. Ahvolini yaxshilash maqsadida o'zini saylovga qo'yadi. Lekin ishi yurishmay qamaladi. Hilma-hil personajlar, kulgili lavhalar, achchiq kinoya bu roman sahifalarida ham katta o'rin egallaydi.

Smolletning keyingi romani "Gemfri Klinkerning sayohati" romani avalligilaridan farqli o'laroq, Richardson usulida epistolyar roman janrida yozilgan. Smollet Angliya realistik roman janri rivojiga o'z hissasini qo'shdi. Valter Skott

Filding bilan Smolletni "Angliya romanining ikki otasi" deb atagan. Bu davrga kelib Angliyada nafaqat romanchilik, balki dramaturgiya ham rivojlana boshladi. XVIII asr ingliz dramasi ko'zga ko'ringan vakillari sifatida Adisson, Richard Stil, Kolli Sibber, Jorj Lillo, Eduard Mur, Jon Gey hamda Sheridanlarni ko'rsatish mumkin. XVIII asr ingliz sahnasida burjua ahloqini targ'ib qiluvchi (yig'loqi) komediyalar bilan burjua dramasi (meshchan drama) keng tarqaladi. Bu asarlarning qahramonlari, klassitsizm dramasi bilan farqli o'laroq, oddiy burjua vakillari, savdogarlar, do'kondorlardan iborat. Bu asarlar burjuacha ahloq tartib intizom, tejamkorlik hamda chapdastlikni maqtashga qaratilgan edi.

Richard Brinsli Sheridan ma'rifatchilik dramaturgiyasining yirik satirigi sifatida mashhur. Sheridan 1761 yilda Irlandiyaning poytahti Dublinda kambag'allashgan saroy ahli oilasida tug'iladi. Uning otasi aktyor onasi esa o'rtamiyona yozuvchi edi. Sheridan 22 yoshida 16 yoshli opera qo'shiqchisi go'zal qiz Eliza Linliga uylanadi. Birmuncha vaqt moddiy qiyinchilikda hayot kechirgan dramaturg ijodga berilib "Raqiblar"(1775), "Duenya" (1775) nomli komediyalarini yozib, moddiy jihatdan ahvolini yaxshilab oladi. Yana besh yil ichida Sheridanning "Avliyo Patrik kuni" (1775), "Skarboroga safar" (1777), "G'iybat maktabi" (1777) hamda "Tanqidchi" (1779) singari komediyalari bosilib chiqadi. Sheridan ijodining yug'ori cho'qqisi "G'iybat maktabi" komediyasi bo'lib u jahon adabiyoti tarixiga dramaturg nomini sira o'chmaydigan qilib kiritdi. Bu asar Angliya adabiyotida ijtimoiy komediyaning ajoyib namunasi. Dramaturg bu asarda birdaniga bir necha masalani o'rta tashlaydi, ya'ni burjua aristokratiyasining ahloqi, oila majorosi, yug'ori doira vakillarining munofiq basharasi singari qator masalalarni mahorat bilan hal qiladi. Asarda aka-uka Jozef va Charlz Serfesslar tarixi ziddiyatlarga boy holatda yoritilishi bilan diqqatga sazovardir. Sheridan bu ikki obraz orqali odamlar haqida tashqi qiyofasi, gaplari va yurish-turishlariga qarab yuzaki hukm chiqarishning nohaqligini ko'rsatadi. Chunki tashqi tomondan qaraganda, juda olijanob ko'ringan Jozefning pastkashligi Molerning "Tartyuf"ini, Fildingning "Blayfil"ini eslatadi. Charlz esa ancha yengiltak, maishatga berilgan yigit, lekin uning ichki dunyosi sof, chinakam do'stlik va odamgarchilikni biladi, sevgisiga sodiq bo'lib yashaydi.

1759-1796 yillarda Shotlandiyada yashab ijod etgan ingliz ma'rifatparvar shoirilaridan biri Robert Bernsning "Hushchaqchaq gadolar" hamda "Temo Shenter" poemalari halq og'zaki ijodi namunalaridan olib yozilgan. R. Bernsning ajoyib asarlaridan biri "Jon Arpa doni" nomli balladasi ham halq og'zaki ijodi, halq dahosining mevasidir. Bu asar quvnoq halq ruhi, shotland halqining o'lmas mehnati sha'niga aytilgan barhayot qasidadir.

XVIII asr Fransuz ma'rifatchilik adabiyotining eng yirik vakillaridan biri Fransua Mari Arue Volterdir. Volter XVIII asr ma'rifatchilik harakatining barcha ko'rinishlarini o'z ijodida jamladi. Volter shoir va dramaturg, faylasuf va tarixchi, publitsist va kurashchidir. Volterning asarlari 52 ta bo'lib, shulardan 21 tasi tragediyadir. Yozuvchining "Brut" tragediyasi voqealari Rim tarixidan olingan. Bu asarda XVIII asr Fransuz hokimi mutlaq tuzum sharoitida ozodlik, vatanga sadoqat, uning hoinlariga nisbatan murosasizlik g'oyalari ilgari surilgan.

Volterning o'quvchilari va tomoshabinlari uning asarlarida sevgi yo'g'ligiga ishora qilar edilar. Dramaturg "Zaira" fojiaiy asari bilan o'z kitobhonlarini mamnun qiladi. Asar qahramoni Zaira hristian qizi bo'lib, Misr sultoni Orosmaning saroyida tutqinlikda yashaydi. Zaira bilan sulton Orosma bir-birlarini sevadilar. Bu asarida yozuvchi sevimli bahariga diniy jaholatning g'ov bo'lganligini ko'rsatadi. XVIII asrning ko'zga ko'ringan faylasufi va ma'rifatparvar yozuvchisi Deni Didrodir. D. Didro 1713 yili Fransiyaning Langr shahrida hunarmand oilasida tug'iladi. U Parijdagi Garkur kollejni tugatib ruhoni bo'lishi kerak edi. Ammo uni din qiziqitirmaydi. Shu tufayli u otasidan moddiy yordam olmaydi. Bir oz vaqt moddiy qiyinchilikda kun kechirgan Didro 1746 yilda o'zining "Falsafiy fikrlar" nomli birinchi asarini yozadi. Asar Parij parlamentining qarori bilan yoqib tashlanadi.

1749 yildagi "Ko'zi ochiq kishilarga ko'rlar haqida vasiyatnoma" asari uchun uni qamoqqa tashlaydilar. Didro 1751-1780 yillar maboynida nashr qilingan, fan, hunar-tehnika, san'at va qishloq ho'jaligi ishlab chiqarishining keng sohasini hamrab olgan qomusning asoschilaridan, bosh muharrirlaridan biri edi. Qomusni nashr qilishda barcha ma'rifatparvarlar ishtirok etdilar. Ularning nazarida qomus mohiyat e'tibori bilan cherkov ta'limotiga qaqshatqich zarba berishi kerak edi. Bu ham qirol tarafdorlari tomonidan bir necha bor ta'qib ostiga olindi. Yolg'iz Didroning o'zi qomus uchun mingdan ortiq mahola yozdi. Shu bilan bir qatorda Didro badiiy asarlar ham yozdi. "O'gay o'g'il" (1757), "Oila boshlig'i" (1758) dramalarini, "Monarhiya" (1760 y.) romanini, "Romaning jiyani" (1762 y.), "Jak fatalist" (1773 y.) qissalarini ham yozadi. San'at sahasida yangilik bo'lgan estetikaga oid risolalar yaratdi: "Nikohsiz o'g'il haqida suhbatlar" (1757), "Dramatik adabiyot to'g'risida" (1758 y.), "Tasviriy san'at haqida tajribalar" (1765), Parij ko'rgazmasi haqida yozgan "Salonlar" (1761-1781 kabi asarlari shular jumlasidandir. Didro falsafa sohasida ham boy meros holdirgan: "Tabiatni tushuntirish haqida fikrlar" (1754), "D Alamber bilan Didro suhbat" (1769), "d. Alamberning tushi" (1769), "Materiya va harakatning falsafiy printsiplari" (1770) va boshqa asarlari shular jumlasidandir.

Didroning "Monahinya" romani 1760 yilda yozilgan bo'lsada, yozuvchining o'limidan keyin bosilib chiqadi. Yosh va go'zal Syuzannani ota - onasi zo'rlab manastirga berishadi U yerdagi qabihliklarni ko'rgan Syuzanna manastirdan qochib ketadi. "Monahinya" XVIII asr Fransuz ma'rifatchilik adabiyotida katolik cherkovini ayovsiz tanqid ostiga olgan roman. Asarda agar jamiyat shahsning grajdanlik huquqlarini paymol qilar ekan, unga qarshi kurashish kerak degan g'oya ilgari suriladi.

1712-1778 yillarda yashab ijod etgan Fransuz faylasufi, yozuvchisi, pedogogi, talantli musiqashunos va ma'rifatparvari Jan Jak Russo Fransuz adabiyoti tarixiga sentimentalizm oqimining asoschisi sifatida kiradi. Uning "Yuliya, yoki yangi Eloiza" romani zamondoshlari orasida misli ko'rilmagan darajada muvaffaqiyat qozonadi. Russoning bu romani epstolyar (hat) janrida yozilgan bo'lib, unda Rechardson ijodining izlari sezilib turadi. Romanda tabiiy ahloq bilan sohta odat an'analari o'rtasidagi ziddiyat ko'rsatiladi. Bu ziddiyatning asl mohiyati

sevishganlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlikdir. O'sha zamon odatiga ko'ra dvoryan qizi Yulyaning quyi tabaqa vakili San Perga turmushga cXIX ishi qonunga hilof hisoblangan. Shu sababli Yulya o'zining qalb javhariga zid ish tutib bahtli bo'la olmaydi. Uning bevaqt o'limi ichki azoblarga chek qo'yadi.

XVIII asr ma'rifatparvar gumanistlari kabi, Russo ham shahsning tabiatan teng huquqliligini tan oladi. Shu bilan birga, sentimentalist Russo uchun erkin shahs sezgisi, tabiatning o'z ovozi bo'lib, haqiqatning, ezgulikning va go'zallikning mujassam timsoli edi.

Ma'rifatchilik davrining talantli dramaturgi, publitsisti Per Ogyusten Karon Bomarshe dramaturg sifatida "Seviliyalik satarosh"(1775), "Figaroning to'yi" (1780) komediyalari bilan shuhrat qozonadi. Dramaturg "Evgeniya" dramasiga "Jiddiy dramatik janr haqida tajriba" nomli so'zboshi yozib, o'zining sahna asarlariga bo'lgan talablarini ilgari suradi.

"Seviliyalik satarosh" Bomarshe mo'ljallagan Figaro haqidagi trilogiyaning birinchi qismidir. Asar voqealari Ispaniyada kechadi. Komediyaning qahramoni epchil, aqilli yigit Figarodir. U yoshligidan boshlab ko'p qiyinchiliklarni boshidan kechiradi, turli ishlarni qilib ohiri Seviliya shahriga kelib sataroshlik qiladi.

Figaroning yordami bilan graf Al'maviva sevgan qizi Rozinaga uylanishiga muaffaq bo'ladi. Komediyaning har bir sahnasida Figaroning ishbilarmonligi, chaqqonligi, halqqa yaqinligi yaqhol ko'rinib turadi. U har qadamda yug'or i tabaqa vakillaridan ustun ekanligini namoish qilib boradi. Bu bilan muallif o'zi ham mansub bo'lgan uchinchi tabaqa vakillarining afzalliklarini ta'kidlaydi.

Asarning ikkinchi qismida, ya'ni "Figaroning to'yi"da qahramonning sataroshlikdan ho'jayinning ishonchli vakili darajasiga borib yetganligini e'tirof etadi. Graf Al'maviva halokatga mahkum qilingan eski (dvoryan) zadogonlar dunyosining vakili, ahloqsiz, yengiltak kishi. Qonun va hokimiyat graf tomonida lekin Bomarshe unga qarshi aqlli shahsni qarama-qarshi qilib qo'yadi. Syuzanna, grafinya va Figaro birlashib Al'mavivaning kirdikorlarini oshkor qiladilar.

Fransiyadan keyin Germaniyada shakllana boshlagan ma'rifatchilik adabiyotining ilk vakillardan biri Gothol'd Efraim Lessingdir. U nemis halqining olijanob farzandi, feodal munosabatlarning ashaddiy dushmani, zamonasining ulug' mutafakkiri, tanqidchisi, adabiyot va san'at nazariyotchisi, shoir va dramaturgi hamda jamoat arbobidir. Dramaturg 1729-1781 yillarda yashab ijod etdi. Lessing "Laokoon" (1766 y.) hamda "Gamburg dramaturgiyasi" (1769 y.) nomli asarlarida halqchil san'at estetikasining nazariyotchisi sifatida maydonga chiqdi. "Laokoon" risolasi bilan adib zamonasida juda ham ko'payib ketgan mazmunsiz tasvir poeziyasiga qarshi chiqadi. Ikkinchi asari "Gamburg dramaturgiyasi" to'plami orqali haqli ravishda nemis ma'rifatchilik harakatining dasturilamali bo'lib holdi. U nemis milliy teatrining maydonga kelishi uchun ko'p xizmat qildi. XVIII asr feodal Germaniyasi sharoitida drama janriga asos soldi. Bu hayotiy janrni klassitsizm tragediyasiga qarama-qarshi qo'ydi. "Minna fon Barihel'm", "Emiliya Galotti" nomli asarlari bilan o'zi ilgari surgan teatr talablarining amaldagi namunalarini yaratdi.

Shu davrning yirik shoiri Fridrih Shiller ijodining dastlabki yillarida "Bo'ron va

tazyiq" adabiy harakatining eng so'l vakillaridan biri bo'lgan. Yozuvchining yorqin hayotbahsh asarlari chinakam halqchilligi, isyonkorligi va mustabid hokimiyat tuzumiga qarshi keskin noroziligi bilan umumhalq g'oyalarini ifodalab berdi. Shiller "Qaroqchilar" (1780), "Fiesko fitnasi" (1783), "Makr va muhabbat" (1784), tarixiy mavzuda yozgan "Don Karlos" (1787), "Vallenshteyn" (1789), romantik tragediyalari, "Mariya Styuart" (1800), "Orlean Qizi" (1802), hamda "Vilgel'm Tell" (1804) kabi shohona asarlarini yaratib jahon dramaturgiyasining hazinasini boyitdi. Shillerning "Makr va muhabbat" asarida voqea nemis real sharoitidan olingan, unda hukm surayotgan ahloqiy pastkashlik, gertsog saroyining dabdabasi va buzugligi ko'rsatilgan. Asarning siyosiy tendentsiyasi shu qadar bo'rttirilib ko'rsatilgan-ki, natijada konflikt chinakam hayotiy bo'lib chiqqan. Fojeada bir biriga murosasiz bo'lgan ikki qarama-qarshi dunyo vakillarining to'qnashuvini ko'rsatadi. Bir tomonda viloyatning gertsogi chegaralanmagan o'zboshimcha hokim Prezident fon Valter uning nomidan davlat ishlarini boshqaradi. U amalparast laganbardor saroy hodimining tipik namoyandasi. Uning kotiba Vurm o'taketgan qabih gertsog saroyida buzuglik bilan nom chiqargan yengiltak ayol Mil'ford honim, qo'rqoq gofmarshal fon Kal'b yug'or i sinf vakillari bo'lib, makr hiylanayrang bozorini qizdiradilar. Bu lager' kishilarini Shiller o'z ko'zi bilan ko'rgan, kuzatgan gertsog Karl Evgeniy boshliq saroy atrofidagi tartiblarning barcha illatlarini o'zlarida aks ettiradilar. Ikkinchi tomondan ezilgan huquqlari oyoq osti qilingan quyi tabaqa vakillari oddiy mehnat kishilari-musiqachi Millyer, uning beozor hotini, musiqachining go'zal qizi Luiza turadilar. Prezidentning o'g'li o'zining hayotiy qarashlari bilan ikkinchi lager vakillariga yaqin turadigan mayor Ferdinand, garchi yug'or i tabaqaga mansub bo'lsada, u yerdan o'ziga maslakdosh do'st, chinakam sevgini topolmaydi. Mayor kambag'al musiqachilar oilasida haqiqiy insoniy fazilatli kishilarni uchratadi, Millerdan musiqa darsini olayotgan Ferdinand bilan Luiza bir-birlarini qattiq sevadilar. Ikki yoshning muhabbati fitnachilarning makr-hiylasiga duch keladi. Shu tariqa ikki sinf o'rtasidagi to'qnashuv Shiller asari syujetining dinamikasini tashkil qiladi. "Don Karlos" Shillerning Drezdenga kelib yashay boshlaganidan keyin uning ijodida isyonkorlik ruhi yo'g'olib, mavjud tuzumni ma'rifat yo'li bilan tuzatish mumkin degan ishonch paydo bo'lgan bir davrda yaratilgan. Yozuvchining bu she'riy tragediyasi halq ahvolini yug'oridan turib o'tkaziladigan islohot bilan yaxshilashga qaratilgan. XVIII asrning yirik ma'rifatparvar shoiri nemis halqining buyuk mutafakkiri va faylasufi Gyoted yoshligidan boshlab halq og'zaki ijodi va antik dunyo mifologiyasiga qiziqadi. Nemis halq qo'shiqlari bo'lajak shoirni milliy g'urur haqiqat uchun kurashga dav'at etadi. Gyote lirikasi o'ziga hosligi bilan ajralib turadi. Gyote she'riyati kishining murakkab ichki dunyosi hususiyatlarini ochib beradi. Halq tili, uning ohangrabo musiqiyligi qaynoq lapar ohanglari kitobhon qalbini junbushga keltirib lirikasining sirli sehriga maftun qilib qo'yadi. Gyote lirikasi insoniyatni o'rab turgan muhitni gumanistik ravishda mushohada qiladi. "G'arbu Sh'arq devoni" Gyote poetik ijodining cho'qqilaridan hisoblangan. Devon 1814-1819 yillar mobaynida yaratildi. Bunda shoir XIV asr fors shoiri Hofiz Sheroziy ijodiga ergashadi. Shoirning Sh'arq mavzuiga bo'lgan qizihishi yangi

hodisa emas edi. Bir qancha g'arb san'atkorlari o'z ijodlarida Sh'arqqa murojaat qilganlar. Jumladan Shekspir "Otello", Jon Rassin "Boyazid", Monteske "Fors maktublari", Volter "Muhammad va Zaira", Gyote "Muhammad", Bayron "Sh'arq dostonlari", Viktor Gyugo "Sh'arq motivlari" kabi misollarni aytib o'tish kifoya. Gyote G'arb va Sh'arq adabiyotlarining boyib rivojlanishini bir-biri bilan yaqinlashuvida deb biladi. U Sh'arq bilan G'arb, o'tmish bilan hozirgi zamon, ularning urf-odatlarini, muloqat va mushohadalarini, biri orqali ikkinchisini tushunishni maqsad qilib qo'yadi. "G'arbu Sh'arq devoni"da Gyote Sh'arqning buyuk shoirlari Hofiz, Nizomiy, Firdavsiy hamda Sa'diy ijodini nozik talqin qilib, original falsafiy lirika janrlarini yaratadi. Shoirning devoni Sh'arq va g'arb poeziyasi bir biriga yaqin umumbashariy adabiyot ekanligini isbotlaydi. G'arbu Sh'arq devoni o'n ikki kitobga bo'linadi "Qo'shiqchi kitobi", "Hofiz kitobi", "Sevgi kitobi", "Mushohada kitobi", "Qobus kitobi", "Soqi kitobi", "Norozilik kitobi", "Hikmat kitobi", "Zulayho kitobi", "Temur kitobi", "Masal kitobi", hamda "Jannat kitobi"dan iborat. Bu she'riy to'plamda shoirning hayot, tinchlik haqidagi o'ylari o'z ifodasini topadi. Devonda shoir timsollar, majozlar, qochiriqlar yo'li bilan she'riyat, ijodiyot, Sh'arq madaniyatlarining hususiyatlari haqida fikr yuritadi. Devonning "Hijrat" deb ataluvchi qismi she'riy to'plamning muqadimasi hisoblanadi. "Hijrat" - qochish demakdir. Devonning tarixiy mazmuni shuki, unda 622 yilda Muhammad payg'ambarning Makkadan Madinaga ko'chib ketish voqeasi ko'zda tutiladi. Ayni vaqtda "Hijrat" shoir Gyotening ham Sh'arqqa qochishini, Sh'arqqa yuz o'girishini bildiradi. U G'arbning (Vaymarning) bo'g'iqlik muhitidan qochib, Sh'arqning keng va sof musaffo osmonidan, havosidan to'yib-to'yib nafas olishga oshiqadi.

Buzildi g'arb, janub va shimol,
Tahtu tojlar bo'ldi paymol!
Sen yiroqqa
Kun chiqqarga bor!
Unda qo'shiq, sevgi bor, may bor...
U tabarruk havoni shimir,
Va boshlagin yangidan umr!
Payg'ambarning duosi ila,

Qayt aslingga, ruhingni siyla! ("Hijrat" dan M. Shayhzoda tarjimasini)

Gyote ijodining yorqin namunasi Faust fojiasidir. Asar XVIII asrning ohiri va XIX asrning birinchi choragida yozilgani (1773-1831) uchun ana shu hilma-hil voqealarga boy bo'lgan Yevropa hayotini aks ettiradi. Tabiatning, koinotning qudratli kuchlarini inson irodasiga bo'ysindirish, uning qonunlarini o'rganish bu sirlarni odamzod foydasiga xizmat qildirish ulug' mutafakkir olim Gyotening doimiy orzusi bo'lib keldi. Uning buyuk qahramoni Faust ana shu orzuni amalga oshirishdek oliyjanob ishga bel bog'laydi. Faust nemis xalqi orasida keng tarqalgan afsonaning qahramoni. Mazkur afsona Germaniyada XVI asrda paydo bo'lgan. Gyotening bu asarini E. Vohidov o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Arshi a'loda shayton Mefistofel hudo bilan Faust to'g'risida munozara qiladi.

Shaytonning fikricha, koinoti azimda inson ojiz bir narsa. U bahtsiz, abadul-abad

azob-uqubatda yashaydi. Agar hudo unga aql ato qilmasa, inson yomon yashamagan bo'lur edi. Buning ustiga Faust butun koinot va tabiat sirlarini ilmu fan kuchi bilan bilib olmoqchi. Mefistofel Faustning bu intilishlariga ishonmaydi, unga shubha bilan qaraydi. Hudo esa inson adashib bo'lsa ham, izlash, qidirish natijasida kamolot cho'qhisini tomon boradi, deb unga umid bildiradi. Iblis Mefistofel Faustning pinjiga kirib, uni har-hil o'ylarga boshlab yuradi. Auerbahning yerto'lasini, keng dala bahor bayramini qutlayotgan haloyiq, jodugar kampirning oshhonasi kitobxon ko'z o'ngidan o'tadi. Shayton Faustning ko'nglini sevgi bilan to'ldirmoqchi. Keksa Faust uning sehri bilan yosharib, navqiron yigitga aylanadi. Margarita (Grethen) nomli qizni sevib hol adi. Ular o'rtasida farzand tug'iladi. Ammo ruhoniylar jazosidan qo'rqqan Margarita farzandini suvga cho'ktirib o'ldiradi. *Cherkov* hodimlari bu sirdan voqif bo'ladilar va Margaritani zindonga tashlaydilar. Margaritaning fojiali o'limida Faust o'zini aybdor deb biladi. Faust bilan Mefistofel o'rtasida bahs-munozara davom etadi. Ular imperator saroyida bo'ladilar. Ajoyib kashonalarda, bazmu ziyofatlarda qatnashadilar. Lekin Faustning ko'ngli bu narsalardan taskin topmaydi. Uning ruhi faoliyat va ijodga moyil. Boshni qotib holgan Shayton Faustning ko'nglini go'zallik bilan to'ldiradi. Uni qadimgi Yunonistonga olib boradi. Sparta malikasi Yelena bilan tanishtiradi va ulardan tug'ilgan farzand Evforion (Bayron) juda yerta halok bo'ladi. Go'zallik ham sevgi ham Faust nazarida o'tkinchi. Lekin bu ikki narsa Faustning ma'naviy olamining qaror topishida muhim rol o'ynaydi. Izlanish, fikrlash, kurash, adashishlar uning aqliy kamolatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kishining dunyoga kelishidan, yashashdan maqsadi o'z halqi, vatani uchun halol mehnat qilishda, degan haqiqatga tushunib yetadi. Atrofiga bir to'da kishilarni to'plab, dengiz chekkasida ajoyib shahar barpo qilishga kirishadi. Mashaqqatli mehnat samarasidan mamnun bo'lgan Faust olamdan o'tadi. Uning jonini farishtalar osmonga olib chiqib ketadilar. Faust o'lgandan keyin ham uning joniga ega bo'la olmagan shayton laqillab holavyeradi. Asar halqi, vatani uchun halol hizmat qilgan kishining yuragi eng yuksaklikda bo'lishi kerak, degan g'oya bilan tugaydi. Gyote o'z asarlarida halqlarning do'stligi va ozodligi g'oyalarini kuylaydi. XVIII asr Yevropada taraqqiyparvar kuchlarning chirigan o'rta asrchilik tartiblariga qarshi kurashi siyosiy tus oldi. Bu esa adabiyotda jangavor ma'rifatchilik ruhini oladi. O'zining antifeodal mohiyati bilan ajralib turadigan ma'rifatchilik adabiyoti feodalizmga qarshi kurashayotgan hali u vaqtda progressiv ruhda bo'lgan va halq harakatidan foydalanayotgan burjuaziyaning falsafiy va siyosiy ta'limoti bilan sug'orilgan edi. Angliya hukumron doiralarning bosqinchilik urushlari va kolonial siyosati o'sha davr adabiyotida Swift va Sheridan ijodida keskin hajv ostiga olinadi. Hamma yerda bo'lgani kabi Angliyada ham ma'rifatchilik g'oyalarining keskin ziddiyatlari ko'zga tashlanib turar edi. Bu ziddiyat ma'rifatparvarlar olg'a surgan jamiyatning garmonik rivojlanishi haqidagi g'oyasi bilan burjua voqeeligining amaldagi shart-sharoitlari o'rtasidagi nomunosiblikda ko'rinadi. Ana shu tufayli Angliya ma'rifatchilik mafkurasining falsafiy asoslari ham ziddiyatli bo'lgan edi. Bu ziddiyat ingliz faylasuflari va

olimlari Tomas Gobbs, Sheftsberi, Bernard Mandevil kabilarning ijodida o'z aksini topdi.

Fransuz ma'rifatparvarlari feodalizmga qarshi kurashda yakdil edilar. Ular davlat tepasida ma'rifatli kishilar o'tirishi kerak degan g'oyani ilgari surdilar.

Ma'rifatparvarlar adabiyotga yangi qahramon oddiy halq vakillarini olib kirdilar. Ularning asarlari o'tkir publitsistikadan, siyosiy-falsafiy yo'nalishdagi povest va romanlardan iborat. Teatr sahnasi Fransuz ma'rifatparvarlari uchun kurash maydoni, jar solish minbari bo'lib hizmat qildi. Ular aniq, ravshan, qisqa va o'tkir iboralarni adabiy iste'molda keng qo'lladilar.

Nemis adabiyoti va uning vakillari o'z asarlarida feodal tartiblarini cherkov va diniy taassublikni keskin q'or alab chiqishdi.

Hullas ma'rifatchilik adabiyoti vakillari o'zlarining asarlari bilan hukumronlik qilib kelayotgan feodal tuzumiga zarba berib jamiyat taraqqiyotini yang bosqichga ko'tardi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Ma'rifatchilik adabiyotining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. D.Defoning asarlarida halqqa munosabat qanday?
3. Defoning pedagogik qarashlari nimadan iborat?
4. Sviftning satirik yozuvchi sifatida tanilishiga nima sabab bo'lgan?
- o'. Sviftning ijodiy metodi qaysilar?
6. Volterning klassitsizm va realizmga munosabati qanday?
7. Russoning pedagogik qarashlari nimalardan iborat?
8. Shiller asarlaridagi isyonkorlik ruhi qanday namoyon etilgan?.
9. Gyote asarlarining halqchilligi nimada kurinadi?
10. "Faust" asarining falsafiy xususiyatlari nimada?

XIX asr romantizm va realizm adabiyoti.

1. Yevropada romantizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi.
2. Nemis adabiyoti va romantizm
3. Ingliz adabiyotida romantizm.
4. Fransuz yozuvchilari ijodida romantizm.
5. Amerika adabiyotida romantizm.

Tayanch so'zlar:

Romantizm. Harakter yaratish. Kontrast obraz. Nemis romantizmi. Ertak janri. Fol'klor. Ocherk. Halq qo'shiqlari. Ballada. Ingliz romantizmi. Liro epik doston. Lirika. Roman. Tarixiy roman. Fransuz romantizmi. Lirika. Dramaturgiya. Publitsistika. Roman.

Yevropada romantizm adabiyoti XVIII asrning ohiri va XIX asrning boshlarida shakllandi. Bu vaqtda burjuaziya feodal aristokratiya ustidan uzil-kesil tantana qiladi. Burjua jamiyati yuksaladi, uning vakillari esa turli yo'llar bilan, turli nayranglar bilan boylik orttirishni o'ylaydi. Bu vaqtdagi realizm adabiyoti o'layotgan aristokratiya va g'alaba qozonayotgan burjuaziya va uning yaramas qiyofasini ochib tashlaydi. Shuning uchun bu adabiyotni tanqidiy realizm adabiyoti (kritichekiy realizm) deyiladi. Jumladan: Ulug' Fransuz realisti Bal'zak va uning "Odamzod komediyasi" nomli romanlar to'plami asarini ko'rsatish mumkin.

XIX asrning 30-40 yillarida ishchilar sinfining kurashini aks ettiruvchi revolyutsion adabiyot yuzaga keladi. Bu davrdagi revolyutsiyalardan so'ng burjuaziya o'zining reaksion qiyofasini juda ochiq ko'rsatib qo'ydi. 1871 yilgi Parij Kommunasi vaqtida burjua qonli terror bilan revolyutsiyani bostiradi.

XIX asrning tanqidiy realist yozuvchilari voqeylikni kengroq, chuqurroq aks ettirishda romantiklar to'plagan ijodiy tajribaga suyanadilar. Romantizm adabiyotining barkamol karakterlar yaratish, hayot ziddiyatlarini yirik kontrast obrazlar to'qnashuvida ko'rsatib berish kabi hususiyatlar yirik yozuvchilar realizmning shakllanishiga o'z hissasini qo'shdi. Nemis adabiyotida romantizm davrida ertak janri nihoyatda rivojlandi. Halq og'zaki ijodining boy hazinalaridan to'plagan aka-uka Grimmlar hamda Gofmanning ertaklari alohida o'rinni egallaydi. Gofman ijodi uchun karakterli narsa san'at va san'atkor mavzui bo'ldi.

Yozuvchining Kresler tarixiga oid ocherklari uning nomini adabiyot olamiga tanitdi.

Ingliz adabiyotida romantizm Yevropa inqilobiy harakati davrida shakllangan bo'lib, ingliz romantiklari mavzuni qaysi davrdan olishlariga qaramay, o'z zamonasiga murojaat qildilar. Bayron ijodida davrning barcha ziddiyatlari aks etgan. Sh'arq dostonlarida shoirning adolatsiz jamiyatga nisbatan munosabati ko'rsatilgan. "Don juan" asarida shoir zamonasidagi muhim ijtimoiy voqealarga, masalalarga o'zining tanqidiy munosabatini bildiradi. Ingliz romantiklaridan Shelli poemalar, hajviy va ishqiy mavzudagi lirik she'rlar muallifi. V. Skott esa tarixiy romanlar muallifi sifatida adabiyotda nom hol dirdi.

Fransuz adabiyotida romantizm yo'nalishining negizida inqilob tufayli yuzaga kelgan tartiblar yotadi. Ilg'or Fransuz romantiklari J.Sand, V.Gyugolar ilg'or romantiklardir. Bular mavzuni o'z halqi tarixidan, milliy tarixdan ahtardilar. Bu yozuvchilar o'z asarlarida Fransuz halq tilining boyliklaridan unumli foydalandi, Fransuz she'r tuzilishini yangi vaznlar, hilma-hil qofiya, milliy kolorit keng halq lug'ati bilan boyitdi.

Amerika adabiyotida ko'zga ko'ringan romantik yozuvchilar Vashington Irving, Fenimor Kuperlardir. F.Kuper Amerika adabiyotida tarixiy romanlar muallifi sifatida shuhrat qozongan yozuvchidir. Uning ijodini uch davrga bo'lib o'rganamiz. Birinchi davrida Amerikadagi adolatsizliklarni q'or alagan bo'lsa, ikkinchi davrini Yevropa mamlakatlari tarixiga bag'ishlaydi, uchinchi davrini esa AQSh ijtimoiy tuzumini tanqid qilishga bag'ishlagan.

Ernst Teodor Amadey Gofman ijodi XIX asr boshlaridagi nemis adabiy hayotidagi muhim voqea bo'ldi. Gofman Kenigsberg shahrida amaldor oilasida

1776 yilda tug'iladi. U universitetning huquq fakul'tetiga o'qishga kiradi. Lekin u huquq ishlariga emas, musiqa, tasviriy san'at hamda adabiyotga zo'r ishtiyoq ko'rsatadi. 1809 yili Leyptsigdagi "Umumiy musiqa gazetasi"ning redaktori Gofmanga iste'dodli musiqachi, ammo qashshohlikka duchor bo'lgan kompozitor Kreyslyer tarixini topshiradi. Tez orada bu gazeta sahifalarida Gofmanning Kreslarga bag'ishlangan original ocherklari paydo bo'ladi. Bu ocherklar shuhrat qozonib, Gofman nomini butun adabiyot olamiga tanitadi. Shundan keyin yozuvchining "Kavalyer Glyuk", "Don Juan" nomli novellalari, musiqa haqidagi maholalari birin-ketin bosilib chiqdi. San'at mavzui va uning hayotga munosabati Gofman ijodining ohirigacha davom etadi. 1814 yili Gofman uzoq vaqt darbadarlikdan so'ng Berlinga ko'chib keladi, ijtimoiy-siyosiy voqealarga aralashadi. Ammo uning sog'lig'i yildan-yilga yomonlashib, 1822 yili 46 yoshida vafot etadi. Jozibador novellalar muallifi Gofmanning "Tungi hikoyalari" (1817), "Sarapion muridlari" (1821), "Sinnober laqabli mitti Tsahes" (1819) yertagi, "Mushuk Murnning hotiralari" (1821) romanlari ham mashhur. Yernest Teodor Amadey Gofman asarlarida azob-uqubatlarga duchor qilingan bechora odamlarga hayrihohlik, mehribonlik bildiriladi. Yozuvchining kurash quroli bo'lmish hajviyot o'sha zamon amaldorlariga, aristokrat meshchanlarga qarshi charhlangan. Gofman asarlarida romantik voqealarning real hayotdan uzoqligi sababini Belinskiy o'sha zamon nemis ijtimoiy muhitining chirkinligida ko'radi. Ulug' tanqidchi Gofman ijodidagi romantik fantaziya uning asarlaridagi zaiflikni bildirsa, undagi san'atga bo'lgan hurmat, yumor, jonli o'hshatishlar, tanqidiy mayl adib ijodining ijobiy tomonlarini namoyish etar edi. Gofman asarlarining badiiyligi, rang-barang vositalarga boy tili, musiqiy ohangdorligi kishini o'ziga maftun qiladi.

XIX asr boshlarida Angliyada ludditlar harakati avj oladi. Ludditlar-mashina buzuvchilar, XIX asr boshida Angliyada sanoat taraqqiyoti natijasida ishsizlikdan honavayron bo'lgan ishchilar harakatidir. Angliya parlamenti ludditlarga qarshi adolatsiz qonun qabul qilgan. Parlament qonuniga qarshi Bayron ludditlarni himoya qilib nutq so'zlagan edi. Mana shunday sharoitda shakllangan ingliz romantizmi uch hil oqimga bo'lingan. Birinchi oqim "Ko'l maktabi" yoki "Leykistlar" deb nom oladi. Bu oqim vakillari Vordsvort, Sauti hamda Kolrij edilar. Ikkinchisi taraqqiyparvar inqilobiy romantizm vakillari Bayron va Shelli edilar. Uchinchi oqim vakillari London romantiklari deb nom oladilarki, bunga Kits, Lem, Hezlitt kabi Yozuvchilar birlashgan edilar.

Angliya romantiklarini keskin ravishda, mutlaqo reaksion yoki revolyutsion degan tamg'a ostiga olib bo'lmaydi. Masalan, "Ko'l maktabi" vakillari bo'lgan, "Leykistlar" deb nom olgan Vordsvort, Kolrij va Sauti kabi Yozuvchilarni butunlay reaksion romantiklar deyish ham to'g'ri emas. Shuningdek Angliya romantiklari ham birmuncha taraqqiyparvarlik mavqe'ida turib ijod qilganlar. Shu tariqa ingliz romantizmi o'ziga hos milliy hususiyatlari bilan ajralib turadi. Ingliz romantizm adabiyotining zabardast vakili Jorj Gardon Noel' Bayron 1788 yili aristokrat oilasida tug'iladi. Uning yoshlik yillari Shotlandiyada o'tadi. Kembrij universitetini tugatadi. O'rta Yer dengizi bo'ylab ikki yillik safari cjog'ida Ispaniya, Mal'ta, Albaniya, Turkiya, Portugaliya hamda Gretsiyani aylanib chiqadi.

Chuqur lirizm bilan sug'orilgan, Bayron ijodida alohida o'rin tutgan "Chayl'd Garoldning ziyorati" asari siyosiy mavzuda yozilgan. Asar qahramoni zodagon yigit Chayl'd Garold Angliya yaramas muhitidan bo'g'iladi. Dostonning birinchi va ikkinchi qismlarida asar qahramoni muallifning o'zi safar qilgan Portugaliya, Ispaniya, Al'baniya va Gretsiyada mamlakatlarida bo'ladi. Hamma yerda erksizlik, zulm hukm surmoqda. Al'baniyada uning diqqatini oddiy kishilar tortadi. Go'zal tabiat manzaralari qo'ynida halqning qashshoh yashashi uni qayg'uga soladi. Dostonda Ispan vatanparvarlarining Napolion bosqinchilariga qarshi olib borgan qahramonona kurashlar hikoya qilinadi. Ikkinchi qismida bir zamonlar buyuk bo'lgan Gretsiya endilikda Turkiya bosqinchilarining zulmi ostida ezilayotganligi haqidadir. Uchinchi va to'rtinchi qismlari 1816-1823 yillar shoir vatanidan chiqib ketishga majbur bo'lgandan keyin, Shveytsariya va Italiyada yozadi. Asarning uchinchi qismi birinchi Fransuz burjua inqilobi (1789-1794) voqealariga bag'ishlanadi. Dostonning to'rtinchi qismi shoirning Italiya, uning o'tmishi va buyukligi haqidagi adabiy mushohadalar bilan boshlanadi. Shoir dengiz to'lqinlarini kuzatar ekan, g'azabkor va o'z ozodligi uchun kurashayotgan halq harakatini ana shu dahshatli dengiz to'lqinlariga qiyos qiladi. Bayronning jo'shqin halqona nutqlari 1813-1816 yillarda yaratgan "Sh'arq dostonlari" nomli to'plamiga kirgan "Gyaur", "Abidoss kelinchagi", "Korsar", "Lara", "Korinf hamali" hamda "Parizina" nomli romantik poemalari uning dushmanlarini haddan tashqari g'azablantirgan edi. Bayron 1815 yili Anabella Mil'benk ismli aristokrat qizga uylanadi lekin u Bayronning intilishlarini tushunmaydi. Natajada 1816 yili Bayron o'z vatani Angliyani butunlay tashlab ketishga majbur bo'ladi. "Sh'arq dostonlari"da shoirning adolatsiz jamiyatga nisbatan nafrati yanada ortib boradi. Asar qahramonlari hukmron jamiyatning murosasiz dushmanlaridir. "Gyaur" dostonining qahramoni Leyla ismli ayolni sevadi. Ammo Leylaning rashkchi yeri Hasan o'z hotinining Gyaur bilan sevishganidan habar topib, uni o'ldiradi. Bunga chiday olmagan Gyaur Leyla uchun Hasandan o'ch oladi. Asar ohirida uning Leyla ishqida azob chekib vafot etishi tasvirlanadi.

"Korsar" dostonining qahramoni Konrad dengiz qaroqchilarining boshlig'i. Konrad jamiyatdan bezib, dengizdagi orollardan birida yashaydi. Uning maqsadi madaniy jamiyatdan o'ch olish, unga qarshi kurashishdir. Bayron qahramonlari ehtirosli. Isyonkor shahslardir. Ammo ular yolg'iz kurashchilar. Bayron bir qancha lirik she'rlar to'plamlarini yaratdi. "Yahudiy melodiylari" nomli to'plamida tushkunlik, hayotdan nolish kayfiyatlari aks etadi. Bayron 1816 yil Jineva vatanparvari Bonivar jasoratini tarannum etgan "Shil'on tutquni" asarini yozadi. 1817-1821 yillarda "Manfred", "Osmon va Yer", "Kain" nomli falsafiy mulohazalarga boy dramatik asarlarini yaratdi. Bayronning "Don Juan" romani 1824 yilda yoziladi. Shoir bu asarining voqealarini XVIII asrga ko'chiradi. Bunda Bayron o'zi yashab turgan davrning eng dolzarb voqealarini yoritib beradi. Roman qahramoni Ispaniyalik dvoryan Don Juan ayollarga nisbatan suyuqoyoq, yengiltak zodagon yigit sifatida tasvirlanadi. Don Juan yashagan zamonasida hukm surayotgan urushlarni, adolatsizliklarni, halq boshiga tushgan og'ir kulfatlarni fosh qiluvchi odil hakamlilik rolini o'ynaydi. Shu sababli Don Juan obrazi doimo o'sishda,

o'zgarishda ko'rsatiladi. Don Juanning ota-onasi uni diniy maktabga beradi. Maktabdan quvilgach otasi Don Juanni safarga jo'natadi. Kema halokatga uchrab, Gretsiya qirg'oqlaridagi orollardan biriga chiqib holadi. U yerlik Gyaur ismli qiz Don Juanni topib oladi, qizning otasi Don Juanni Turkiya bozorida qul qilib sotib yuboradi. Turk sultonining kichik hotini bozorda chiroyli yigit sotilayotganini eshitib, uni sotib oladi va ayol kiymini kiydirib sulton haramiga olib kiradi. Turkiya sultoni saroyiga tushib hol gan Don Juan bu yerda hukm surayotgan shafqatsizlik bilan buzuqliklarning guvohi bo'ladi. Kurinadiki, Don Juan obrazi shoirning romantik qahramonlaridan farq qiladi. Don Juan mutlaqo real voqealar, real odamlar bilan to'qnashadi. Uning hayoti ham, tarjimai holi ham, oddiy odamlarnikidek. Shu sababli Don Juan obrazi realizmga yaqin turadi. Bayron barcha asarlarida zulmga qarshi murosasiz kurashchi bo'lib hol di va "Jahon qayg'usini kuylagan shoir"ga aylandi.

Ingliz adabiyotining taniqli vakillaridan biri Persi Bishi Shelli 1792 yilda dvoryan oilasida tug'iladi. Avvalo Iton kollejida, so'ngra Oksford universitetida o'qidi. Shelli talabalik yillarida ilg'or o'qituvchilarning ta'siri ostida bo'ldi. Natijada do'sti Hogg bilan birga "Dahriylikning zarurligi" nomli broshyura yozadi. Bu asari uchun Shelli va Hogg universitetdan haydaladi. 1818 yili Shelli o'z vatanidan quviladi. 1822 yili dengizga cho'kib o'ladi.

Shellining "Qirolicha Mab" (1813), "Islom qo'zg'oloni" (1818), "Ozod qilingan Prometey" (1820) poemalari, "Chenchi" (1819) fojiasi va bir qancha siyosiy, hajviy, ishqiy mavzudagi lirik she'rlari mavjud. Didaktik dostoni "Qirolicha Mab"da zamonasidagi ijtimoiy tuzumga, burjua ahloqiga, kishilarni qullikka chaqiruvchi diniy safsatalarga qarshi kurashadi. Shoirning maqsadi mehnat ahli hisobiga yashayotgan zolimlar, tekinho'rlarni ayovsiz fosh qilishdan iborat. Dostonning syujeti voqealari fantastik sayyoralar olamida, koinot bo'shliqlarida bo'lib o'tsa-da, lekin Shelli yer yuzi, butun insoniyat hayotini, mehnatkashlarning azob-uqubatini ifodalab berishga harakat qiladi.

"Islom qo'zg'oloni"da Shellining birinchi Fransuz burjua inqilobiga hamda Yevropa mamlakatlarida yuz berayotgan ishchilar harakatiga bo'lgan munosabati ifodalangan. Shelli avvalgi asarlarida uzoq o'tmishga murojaat etib, fantastik, mifologik syujetlarni ishlagan bo'lsa, "Chenchi" fojiasida realizmga yaqinlashib keladi. Bu asarda XIV asrga oid Rim kutubhonasida saqlangan bir oilaning achchiq qismatini hikoya qiluvchi hronikani o'z asariga asos qilib oladi. Graf Chenchining buzuqligi shu darajaga borib etadiki, u o'z qizi Beatrichega ham ko'z olaytiradi. Nomusi poymol qilingan qiz Beatriche onasi va uydan haydalgan akalari bilan maslahatlashib, zolim va buzuq otadan o'ch olish, oilaning or-nomusini saqlab holishga qaror qiladi.

Angliyaning yirik yozuvchilaridan biri Valter Skott ajoyib san'atkor, tarixiy romanlar muallifi sifatida jahon adabiyoti hazinasiga barakali hissa qo'shdi. Valter Skott tarixiy jarayonlarning rivojlanishini sinchkovlik bilan kuzatdi. Halq ommasi harakatining tarixda o'ynagan ob'ektiv rolini odilona aks ettirdi. Ana shular yozuvchi yaratgan tarixiy romanlarning haqqoniyligini ta'minlagan omillar edi.

Yozuvchi 1771 yilda Shotlandiyada dvoryan oilasida tug'iladi. Valter Skott ijodini harakteriga qarab, uch davrga ajratish mumkin.

Birinchi davr: 1796-1813 yillar dastlabki poemalar yaratilgan davr.

Ikkinchi davr: 1814-1818 yillar bo'lib, bu yillarda Skott Shotlandiya tarixidan olib yozgan ajoyib romanlarini "Uevyerli", "Gay Mannyering", "Antikvari", "Puritanlar", "Rob Roy", "Edinburg zindoni" yaratadi.

Uchinchi davr: 1819-1832 yillarni qamraydi. Bu davrda yozuvchi Angliya, Fransiya hamda Shotlandiya tarixiga, boshqa davlatlarning uzoq o'tmishiga murojaat qilib, "Ayvengo", "Kenil'vord", "Kventin Dorvard", "Gudstok", "Pyert go'zali" kabi romanlarini yozadi.

"Uevyerli" XVIII asr tarixidan olingan. Shotlandiyaning klanlari XVII asrdagi ingliz burjua inqilobi tufayli yuz bergan tartiblarga qarshi qo'zg'olon ko'taradilar. "Puritanlar" (1816) romanida Skott shotlandiyalik tog'li dehqonlarning styuartlar dinastiyasiga qarshi qo'zg'olonini tasvirlaydi. Bu asarda halq ommasining qirollik zulmiga qarshi norozilik harakatini aks ettiradi. V. Skott Shotlandiya tarixiga oid barcha asarlarida o'sha halq hayotini, urf-odatlarini, kiyim-kechaklarini o'ta mohirlik bilan tasvirlab beradi. V. Skott ijodining uchinchi davrida yozgan asarlarining tarixiy doirasini yanada kengaytiradi. Bu davrda Yozuvchi XII asr Angliya hayotiga oid "Ayvengo", XV asr Fransiya tarixiga oid "Kventin Dorvard", salb yurishlar tarixiga oid "Tilsimot" kabi hilma-hil romanlarini yozadi. V. Skott 20-yillarda bir qancha tarixiy, tarixiy adabiy mavzuda asarlar yaratdi. "Napoleon Bonapart hayoti" (1827), "Shotlandiya tarixi" (1830), "Romannavislar hayotining tasviri" (1824), Drayden va Svift (1826) haqidagi kitoblarini yozadi. Valter Skott umrining so'nggi yillarida juda ko'p ishladi. Bu esa uning sog'lig'ini izdan chiqardi. Vrachlarning maslahati bilan Skott janubga davolanishga boradi. Ammo sog'lig'i yaxshilanmasdan, 1832 yili Shotlandiyaga qaytib kelgach, vafot etadi. Uning asarlari o'z mohiyati e'tibori bilan romantizm doirasidan chiqib, tanqidiy realizmga yo'l ochib berdi. Uning bu hususiyatini Onore de Bal'zak, Prospery Myerime, A.S. Pushkin, Viktor Gyugo singari san'atkorlar o'z vaqtida payqadilar. V.G. Belinskiy Valter Skottni "san'at dargohidagi Kolumb" deb atadi. Valter Skottning tarixiy romanlari Yevropa va Amerika adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Uning ayrim hikoyalari o'zbek tiliga tarjima qilingan.

Fransiyada romantizmning qaror topishiga asosiy sabab XVIII asr ohirida sodir bo'lgan birinchi Fransuz burjua revolyutsiyasidir. Bu revolyutsiya Yevropaning bir qancha mamlakatlarida juda murakkab g'oyaviy kurashni yuzaga keltirdi.

Fransiyaning iste'dodli shoiri, dramaturgi, romannavisi, Fransuz taraqqiyparvar romantizmining yuksak cho'qhisiga ko'tarilgan yirik san'atkor Viktor Gyugo 1802 yili Bezanson shahrida ofitser oilasida tug'ildi. V. Gyugo yoshligidan boshlab Fransuz ma'rifatparvar yozuvchilari va faylasuflari Volter, Russo asarlari ta'sirida bo'ladi. Yigirma yoshida Gyugo "Qasidalar" nomli birinchi she'riy to'plamini nashr qildiradi. U o'z asarlarida Fransuz tilining boyliklaridan unumli foydalanib, Fransuz she'r tuzilishini yangi vaznlar, hilma-hil qofiya, milliy kolorit va keng halq lug'ati bilan boyitdi. Gyugo 1829-1830 yillarda "Marion Delorm" va "Yernani" dramalarini yaratdi. "Parij Bibi Mar'yam ibodathonasi" romani,

"O'linga hukm qilingan kishining ohirgi kuni", "Klod Gyo" hissalarida ijtimoiy mavzuga murojaat qilib, qayta tiklash davrining qonho'rligini fosh etdi.

"Parij Bibi Mar'yam ibodathonasi" romani mavzuini Gyugo XV asr Fransiya tarixidan oldi. Inson tarixida dinning mash'um rolini bo'rtirib ko'rsatish maqsadida diniy bo'yoqlarni quyuqlashtirib chizish uchun XV asr Parij hayoti yozuvchiga juda keng ijodiy imkon beradi. Gyugo romanni yozishdan avval Parijning mashhur ibodathonasini bir necha bor aylanib chiqqan, uning arhitekturasi, gotik naqshlari bilan tanishadi. U ibodathonani aylanib yurib, ustunlardan biriga, o'yib yozilgan yunoncha "Ananke" so'zini o'qiydi. Yozuvchi bu so'zning ma'nosini kengaytirib, unga uch hil din anankesi, jamiyat qonunlari anankesi hamda tabiat ofatlari anankesi mazmunini beradi. V.Gyugoning fikricha, inson o'z hayoti davomida shu uch hil ananke, uch hil dogma, uch hil yovuzlik bilan kurash olib boradi. Yozuvchi insonning dinga qarshi olib borgan kurashini tasvirlash uchun "Parij Bibi Mar'yam ibodathonasi" romanini, shahsning jamiyatning adolatsiz qonunlariga qarshi kurashini tasvirlash uchun "Ho'rlanganlar" romanini, insonning tabiat ofatlariga qarshi kurashini ko'rsatish uchun "Dengiz zahmatkashlari" nomli romanini yozadi.

XIX asrning 30-40 yillari Fransiya keskin kurashlar davri bo'ldi. Bu davrga kelib juda ham og'irlashib ketgan mehnatkash halq ahvoli birqancha yozuvchilarning diqqatini o'ziga tortdi. Jorj Sand (1804-1876) o'zining ijtimoiy mavzudagi asarlari "Sayyoh shogirdlar", "Oras", "Janob Antuanning gunohi" romanlarida halq hayotini, ijtimoiy masalalarni talqin qiladi. Jorj Sand ko'p sonli romanlarida demokratik mavqeyini saqlab holadi. Asl ismi Avrora Dyudevan, ammo adabiyotda Jorj Sand tahallusi bilan mashhur bo'lgan bu ayol 1804 yilda Parijda tug'ilgan. Jorj Sand ijodini harakteriga ko'ra uch davrga bo'lib o'rganamiz.

Birinchi davri: "Indiana"(1831), "Valentina" (1832), "Leliya"(1833), "Jak"(1834) singari asarlarida yakka- yolg'iz romantik qahramonlar hayotini hikoya qilib beradi. Yozuvchi bu davrdagi romanlarida ayollar ozodligi masalasini ko'tarib chiqdi, oilada davom etib kelayotgan, ayollarning insoniy yetukligini oyoq osti qiladigan tartiblarga, erkaklarning zulmiga qarshi kurashdi.

Ikkinchi davri 40- yillarda boshlanadi. Bu davr 1848 yil buyuk Fransuz burjua inqilobi arafasi bo'lib, Yevropa mamlakatlarida, jumladan, Fransiya siyosiy kurash ko'tarinkiligi hukm surar edi. Jorj Sandning ijtimoiy mavzudagi "Sayyoh shogird"(1840), "Oras" (1841), "Konsuelo"(1842-1843), "Anjibolik tegirmonchi" (1845) hamda "Janob Antuanning kufr ishlari"(1847) kabi asarlari ana shu inqilob davri ta'sirida yaratilgan.

Uchinchi davri: Siyosat maydonidan uzoqlashgan Jorj Sandning asarlarida ijtimoiy-siyosiy mavzu ko'rinmay holdi. Adibaning bundan keyingi ijodi mavzulari qishloq hayotiga oid dehqonlar hayotidan olingan. "Kichkina Fadetta" (1848), "Topildi-Fransua" (1848) qissalari, "Qo'ng'iroqchilar" (1853) romani harakterlidir. yozuvchi umrining so'nggi yillarida halq og'zaki ijodidan foydalanib, "Momo ertaklari" (1873) nomli to'plamini nashr qildiradi. Yozuvchi o'zining birinchi romani Indianada o'z huquqi, erki, sevgisi uchun bosh ko'targan isyonkor ayol hayotini hikoya qiladi. Asar qahramoni Indiana romantik siymo. "Valentina"

romani ham ayollar taqdiri haqida bahs yuritadi. Amerika adabiyotidagi romantizm 1775-1783 yillarda Qo'shma Shtatlarda yuz bergan inqilob tufayli maydonga keladi. Yevropa mamlakatlari adabiyotiga ta'sir ko'rsatgani kabi Fransuz burjua inqilobi(1789-1794) AQSh adabiyotida romantizm yo'nalishining kelib cXIX ishiga turtki bo'ladi.

XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan yirik romantik yozuvchi Jeyms Fenimor Kuper (1789-1851) AQSh adabiyotida ko'zga ko'ringan romannavislardan biridir. Sarguzasht romanlar ustasi, romantizm namoyandasi F.Kuper 1789 yili N'yu-York shtatida yirik yer egasi bo'lgan sud'ya oilasida tug'iladi. "Amerikaning Valter Sotti" deb nom olgan Kuper Qo'shma Shtatlar adabiyotida tarixiy roman janriga asos soladi. F.Kuper ijodi o'ziga hos xususiyatlari, hususan demokratizm, insonparvarlik, oddiy kishilar hayotini aks ettirishi bilan diqqatga sazovor. Kuper ijodini harakteriga ko'ra uch davrga bo'lish mumkin.

Birinchi davri-1821-1826 yillarda adib Amerika inqilobi ideallariga ishonib, mamlakat burjua demokratiyasiga umid bog'lab, vatanning o'tmishiga yangi tartiblarni qarama-qarishi qo'yadi. "Josus"(1821), "Lotsman"(1823), "Pionyerlar" (1823), "Boston hamali"(1825), "So'nggi Mogikan" (1826) kabi romanlarida Amerika hayotidagi adolatsizliklarni indees qabilalarining vahshiylarcha qirib tashlanayotganini q'oralaydi. Bu romanlarning qahramonlari vatanparvarlik, ozodlik ideallarini o'zlarida mujassamlashtiradilar. Ular yozuvchiga shon-shuhrat keltiradilar.

Ikkinchi davri-1826-1833 yillar Kuper ijodining Yevropaga sayohat qilgan pallasiga to'g'ri keladi. Bu vaqtda Yozuvchi Yevropa mamlakatlari tarixiga bag'ishlangan "Mard" (1831), "Geydenmauyer" (1832), "Jallod" (1833) kabi romanlarini yaratadi. Bu romanlarda muallif Yevropadagi manarhiya tuzumiga AQShdagi respublikachilik tartiblarini qarama-qarshi qilib qo'yadi.

Uchinchi davr-1833-1851 yillar Kuper ijodida siljish yuz beradi. Yozuvchining AQSh hayotiga, maqtalgan Amerika demokratiyasiga munosabatlari salbiy tus oladi. Boylik ketidan quvish avj olib, demokratik tushunchalar oyoq osti qilinayotganini ko'rgan adibning bu davrda yaratgan asarlari orasida eng e'tiborlisi "Monikenlar"(1835)da AQSh burjua tuzumi keskin hajv ostiga olinadi.

Yozuvchining "Izquvar" (1840), "Ovchi" (1841) kabi romanlari uning indeets qabilalari hayotini aks ettiruvchi, mashhur Charm Paypoq haqidagi romanlari sirasiga kiradi. Bu silsilaga kiruvchi Pionerlar, So'nggi Mogikan, Preriya romanlari yozuvchi ijodining ilk pallalarida ham yaratilgan edi. Charm Paypoq to'g'risidagi beshta romanning umumiy qahramoni ovchi Natti Bumpodir. Kuper laqabi Charm Paypoq bo'lgan qahramonning mardligi, jasurligi, do'stlikda mustahkam sadoqat egasi ekanligini madh qiladi. Kuper ijodi, ayniqsa indeets qabilalari hayotiga oid asarlari Rossiyada ham, Yevropada ham keng shuhrat qozonadi. Kuper asarlaridagi insonparvarlik, oddiy kishilarning oliyjanob ishlari, vatanni sevish, ona tabiat jamoli bilan fahrlanish hislari bizlarga juda yaqin. Kuper ijodida burjua tuzumi, uning vakillari oyog'i etgan joyda inson qadri yerga urilishi, erk, ozodlik, demokratik tushunchalar oyoq osti qilinayotganligi q'oralanadi.

XVIII asrning ohiri va XIX asrning boshlarida Yevropada romantizm adabiyoti shakllandi. 1789-1794 yillardagi birinchi Fransuz burjua inqilobi Yevropada feodalizm asoslariga zarba berib, burjua munosabatlarini maydonga keltirdi. Feodal tartiblari o'rniga kelgan burjua tartiblari odamlar ongida, fanda, madaniyat va adabiyotda, san'atning barcha sohalarida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Eski tartiblarga tarafdor bo'lgan dvoryan va aristokrat guruhlari inqilob natijalaridan norozi bo'lib, o'tmishga yuz o'girdilar. Ularga mansub yozuvchilar o'rta asrni, dinni feodal tartiblarni maqtab yozganlari sababli reaksion romantiklar deb nom oldilar. Halqning intilishlarini ifodalovchi guruhlar ham inqilob natijalaridan norozi bo'ldilar. Ular ma'rifat, ozodlik, tenglik, birodarlik g'oyalariga sodiq bo'lib holganlari uchun taraqqiyparvar romantiklar deb nom oldilar. Taraqqiyparvar romantiklar mehnat ahlining manfaatlarini himoya qilib chiqdilar, ozodlik uchun olib borilayotgan kurashga hayrihohlik bildirdilar. Taraqqiyparvar romantizm vakillari oddiy halqqa ishonib, uning taqdiriga, urf-odatlariga, milliy an'analariga, og'zaki ijodiga ijobiy munosabatda bo'ldilar. Taraqqiyparvar romantiklar barcha janrlarda ijod qildilar. Bu ular asarlarning rang-barang, ta'sirchan bo'lishini ta'minladi. Obrazlarning boyligi va rang-barangligi, chuqur lirizm, hayotiy voqealar tugunidagi murakkabliklar va qarama-qarshiliklarni ko'ra bilishi bilan taraqqiyparvar romantiklar jahon adabiyoti rivojida yangi bosqich yaratdilar.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Yevropa mamlakatlarida romantizm adabiy oqimi qanday shart-sharoitlarda shakllandi va rivojlandi?
2. Gofman ijodida romantizm qanday namoyon bo'ladi?
3. Ingliz adabiyotida romantizm qanday paydo bo'ldi va takomillashdi?
4. Gyugo va J. Sand ijodi va asarlarida romantik g'oyalar qanday ilgari surildi?
5. Kuper ijodida indees qabilalarining hayoti qanday tasvirlangan?
6. Romantizmdan realizmga qanday o'tildi?

XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti

1. Yevropada tanqidiy realizm adabiyotining paydo bo'lishi.
2. Stendal va Bal'zak ijodi va tanqidiy realizm.
3. 1848 yildan keyingi Fransuz realizmi.
4. Ch. Dikens va U. Tekkerey ijodlarida ingliz realizmining rivojlanishi.
5. XIX asr 30-40 yillar nemis tanqidiy realistlar.
6. Garriet Bichyer-Stou asarlarida tanqidiy realizm.

Tayanch so'zlar:

Tanqidiy realizm. Fransuz adabiyoti. Inqilobiy poeziya. Hajviy qo'shiq. Ijobiy qahramon. Milliy ozodlik mavzusi. Epopeya. Yumor. Satira.

Bu vaqtda burjuaziya feodal aristokratiya ustidan uzil-kesil tantana qiladi. Burjua jamiyati yuksaladi, uning vakillari esa turli yo'llar bilan, turli nayranglar bilan boylik orttirishni o'ylaydi. Bu vaqtdagi realizm adabiyoti tugayotgan aristokratiya va g'alaba qozonayotgan burjuaziya va uning yaramas qiyofasini ochib tashlaydi. Shuning uchun bu adabiyotni tanqidiy realizm adabiyoti (kritichekiy realizm) deyiladi. Jahon adabiyoti tarixida tanqidiy realizm XIX asrning birinchi yarmida Angliya va Fransiya, XIX asrning ikkinchi yarmida Amerika Qo'shma Shtatlari hamda slavyan mamlakatlarida paydo bo'lib, 30-40 yillarda o'z taraqqiyot cho'qisiga ko'tarildi. Tanqidiy realizm, asosan, ijtimoiy roman janrida Bal'zak, Dikens asarlarida o'z ifodasini topadi. Bu adabiyot kapitalistik jamiyati ziddiyatlari kuchayib borayotgan paytda, burjuaziya bilan ishchilar sinfi o'rtasidagi qarama-qarshilik keskinlashgan sharoitda kelib chiqqan. XIX asrning boshlarida burjua munosabatlari adabiyotda romantik norozilik tarzida ifodalangan, 30-40 yillarga kelib, bu munosabatlar realistik tanqid ob'ektiga aylanadi. Burjua munosabatlari tantana qilgan yangi sharoitda "Aql hukumronligi" tug'risidagi hom hayollar puchga chiqdi. Bu davrga kelib tabiat fanlarining ravnaq topishi ham hayot voqealariga haqqoniy yondoshishni taqoza qiladi. Tanqidiy realizm adabiyotining buyuk namoyandasi Onore de Bal'zak o'z asarlarida o'zi yashab turgan davr hayoti qonunlari, bu qonunlarni boshqarayotgan kuchni, uning harakterini, tipik belgilarini kashf etdi. XIX asrning birinchi yarmida Fransiya inqilobiy poeziya rivojlandi va bu adabiyot mehnatkash halq ommasining kayfiyatlarini aks ettirdi. Fransiya tanqidiy realizm adabiyotining yirik vakili Beranje 1780 yilda Parijda mayda savdogar oilasida tug'ildi. Beranjening birinchi yirik siyosiy hajviy qo'shig'i, butuni Parij kuylagan "Qirol Iveto" nashr qilinadi. Beranje Ivetoni tinchlikparvar, o'z halqi va davlatining baht-saodatini yug'or i qo'yadigan sahiy qirol sifatida tasvirlaydi. Beranje satirasining tig'i burjua zulmdahshatlariga qaratilgandir. U restavratsiya yillarida siyosiy jihatdan "Zotli itlar arzi" kabi nihoyatda o'tkir bo'lgan. Zamonasining keng iqtidorli kishisi Frederik Stendal Fransiyaning Grenobl shahrida advokat oilasida tug'ildi. Uning ijodi hilma-hil janrlarni, san'atning turli sohalarini hamrab oladi. Uning beshta romani "Italiya yilnomalari" nomli novellalar to'plami, "Anri Bryular hayoti", "Avtobiografik maktublar". "Egotistning esdaliklari" kabi asarlari, kundalik va hotiralari saqlanib hol gan. Stendalning Fransuz impyeratori to'g'risia yozgan, falsafiy, siyosiy hamda estetik mulohazalari bayon etilgan "Napoleon hayoti", "Napoleon haqida hotiralar", shuningdek, "Rim", "Neapol", "Florentsiya" nomli yo'l lavhalari "Rim bo'ylab sayohat", "Turist hotiralari" nomli esdaliklari bor. "Italiyada tasviriy san'at tarixi", "Gaydi Motsrat va Metastazio hayoti" nomli asarlari Stendalning musiqa, teatr va boshqa san'at turlarini juda yaxshi his qilishini ko'rsatadi. Stendalning 1830 yilda yozilgan "Qizil va Q'or a" romanidagi qizil "erkinlik", "respublika" ma'nolarini anglatsa, q'ora reaksion kuchlarni bildiradi. Adib Dantonning "Haqiqat. achchiq haqiqat!" degan so'zlarini romanga epigraf qilib olish orqali asar voqealarining faqat chin haqiqatni hikoya qilishini ta'kidlaydi. Roman syujeti 1827 yili gazetada bosilgan sud voqealaridan olingan.

Antuan Berte nomli yigit o'zi o'qituvchilik qilgan honadon bekasi Mishu honimga suiqasd qilgan va buning uchun u o'lim jazosiga hukm qilingan. Stendal ana shu sud hronikasini olib, uni badiiy jihatdan qayta ishlab yirik salmoqdor asar yaratdi. "Qizil va Q'ora" romanining qahramoni kambag'al durodgorning o'g'li Jyul'en Sorel. U maktabda yaxshigina bilim olgan, qobiliyatli, shuhratparas yigit. Jyul'en Sorelning harakat doirasi Ver'er, Bezanson, Parij shaharlari bilan bog'langan. Roman qahramoni Jyul'en Sorel oddiy kambag'al oiladan chiqqan yigit. U haqqon, aqqilli ishbilarmonligi bilan yuqori tabaqa kishilaridan ustun turadi. Shuning uchun ham Renal honim va Matildalarning muhabbatini qozonadi. o'zidan bir necha pog'ona ustin turgan bu honimlarning sevgisiga sazavor bo'lish Jyul'en Sorelda o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni yanada mustahkamlaydi. Chunki har ikkala ayolning diqqatini o'ziga torta olgan yosh qahramon bu holni yug'ori sinf vakillari ustidan qozongan g'alabasi deb qaraydi. Shuning uchun Jyul'en Sorel atrofidagi hukumron sinf vakillaridan, o'sha tuzumdan uni tan olishlarini, o'z qobiliyatiga yarasha joy berishlarini talab qiladi. Bu esa erksevar Sorelning o'sha zamon q'ora kuchlariga qarshi kurash ochganini bildiadi. Stendal Italiya hayotiga qiziqib qaraydi, "Parma ibodathonasi" nomli romanining (1830) mavzusi ham Italiyaga bag'ishlangan. Stendal bu asariga shimoliy Italiyaning Parma knyazligida ro'y bergan voqealarni asos qilib olsa-da, unda restavratsiya davridagi Yevropa hayotini umumlashtirib ko'rsatadi. Romanda Karbonarlar harakati davrining aks-sadosi, 1795 yilgi Napoleon yurishlari davrida Avstriya zulmidan ozod qilingan, so'ngra Napaleon Fransuz tahtidan ketgach, 1814 yilda qaytadan Avstriya hukmronligi ostiga o'tgan shimoliy Italiyada yuz berayotgan siyosiy voqealar ifoda qilinadi. Yozuvchining "Qizil va Q'ora" romanidagi Jyul'en Soren kabi "Parma ibodathonasi" romanining qahramonlari ham kitobhon qalbini o'ziga rom qilish qudratiga ega. Yevropada reaktsiya hukm surayotgan bir sharoitda jasoratli, kuchli, irodali ajoyib qahramonlar galleriyasini yaratish Stendal ijodining demokratizmini ko'rsatadi. Yozuvchi asarlari hayotiy realizm bilan sug'orilgan. Uning har bir qahramoni ma'lum davr g'oyalarini o'zida aks ettiradi. Yozuvchi hamma vaqt hayot haqiqatlariga sodiq bo'lib holadi. O'z asarlarida dvoryanlar o'rniga kelayotgan burjuaziya sinfining jirkanch tomonlariga o't ochgan yozuvchi hukmron sinfga qarama-qarshi qilib quyi tabaqa orasidan chiqqan Petro Missyerill, Jyul'en Sorel, Ferrante Pal kabi ajoiyb halq vakillarini qo'yadi. Shu davrning yirik yozuvchilaridan, Fransuz tanqidiy realizmining shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan adib Bal'zak o'z ijodini "Inson komediyasi" nomli epopiya asariga to'playdi. Uning hasislik, pul jamg'arish kasaliga muhtalo bo'lgan kishilar haqidagi asarlardan biri "Evgeniya Grande" romani 1833 yilda yozilgan. Grande ham Gopsek kabi burjua tuzumining tipik vakilidir. Bu har ikkala shahs burjuaziyaning yirtqich, talovchi, qizg'anchiq, pul uchun mukkasidan ketgan vakillarining umumlashtirilgan obrazlaridir. Agar Gobsek va Grande obrazlari kitobhon ko'z oldida boshdan-oyoq tipik burjua vakili bo'lib gavdalansa, Sharl oddiy, sodda yigitchadan asta-sekin burjuaziyaning yirtqich, muttaham, yulg'ich vakiliga aylana boradi. 1834 yilda yozilgan "Inson komediyasi"ning muhim asarlaridan biri "Gorio ota" romani otalar va bolalar o'rtasidagi munosabat masalalariga

bag'ishlanadi. Gorio ota mayda burjua muhitidan chiqqan. Ikkita qizini jonidan ortiq ko'radi Shekspirning "Qirol Lir" idagi Lir kabi qizlariga o'z davlatini bo'lib beradi. Ohir oqibat keksalik chog'ida qizlari uyidan quvilib, ko'chada g'olib ketadi. Bal'zakning 1831 yilda yozgan "Sag'ri teri tilsimi" falsafiy romani burjua dunyosining vahshiy qonunlari haqida fantastik tarzda hikoya qiladi. Bu roman ham yosh yigit taqdiriga bag'ishlangan. Asar qahramoni Rafael de Valanten iste'dodli shoir va olim. U kecha-kunduz o'z ilmiy ishi ustida bosh qotiradi. Rafael o'z qobiliyati bilan butun Parijni zabt etmoqchi, shuhrat qozonmoqchi. Ammo uning ishlari yurishmaydi. Sevgan ayoli uni rad etadi. Rafael o'zini Sena daryosiga tashlab o'ldirmoqchi bo'ladi. Ammo bu ishni biroz paysalga solib, eski nodir-noyob buyumlar saqlovchi chol antikvarning do'koniga kirib tomosha qiladi. Bu chol Rafaelga sirli sag'ri terisini beradi. Bu terining siri shundaki, uni olgan kishining barcha istaklari amalga oshadi. Shu bilan birga, terining hajmi ham hisqarib boradi. U hisqarib tugashi bilan teri egasining umri ham tugaydi. Rafael qo'liga olgan Sh'arq afsonalarida uchraydigan bu mo'jizakor teriga "Mening egam hamma narsaga ega bo'ladi, ammo uning joniga men ega bo'laman. Tangri irodasi shu. Istaganingni tila, ijobat bo'lg'ay lekin tilagingni hayotingga mosla. Joning - menda. Har bir tilagingdan umring kunlari kamaygani singari men ham kamayaman. Menga ega bo'lishni istaysanmi? Ol. Senga tangri yor bo'lg'ay. Omin!" so'zlari tilsim kabi o'yib yozilgan edi. Qahramon vaqtincha bo'lsada, umrini cho'zish maqsadida bu shartga rozi bo'ladi. Rafael terini qo'liga olishi bilan ishlari yurishib ketadi. Do'stlari ko'payadi. Jumallari uning asarlarini bosishga kirishadi. Avval yigitning sevgisini rad qilgan zodagan ayol Feodora endi Rafael yoniga kelib, unga sevgi ijobat qiladi. Ammo Rafael uning sevgisini rad qiladi. Tez orada yigit boyib ketadi. Uning barcha orzulari qancha amalga oshsa, terining hajmi shunchalik hisqarib boradi. Bir vaqtlar o'zini-o'zi o'ldirmoqchi bo'lgan Rafael endi, ajal ko'ziga ko'rinib turganda, bu fikridan qaytadi. Barcha hohish-istaklarini to'htatishga, odamlardan yiroqlashishga urinadi. Terining hajmini kengaytirish, hech bo'lmasa, uning hisqarishini to'htatish maqsadida zamonasining mashhur olimlari bo'lgan fiziklarga, kimyogarlarga murojaat qiladi. Ammo hech kim sirli terining hisqarish jarayonini to'htata olmaydi. Nihoyat, sag'ri terisi qisqarib tamom bo'ladi - Rafael o'ladi. Sag'ri terisi insonni halokatga mahkum etgan tuzumning ramziy obrazidir. Shunday qilib, burjuaziya jamiyati o'z qatoridan chiqarib tashlagan kishi muqarrar o'limga duchor bo'ladi. Bordi-yu u kishi o'z umrini biror muddatga cho'zar ekan, bu tasodifiy bir narsa. Ammo halokatga yuz tutgan kishini suyak holadigan hech qanday kuch yo'q. Zotan, Rafael sag'ri terisiga ega bo'ladi-yu ammo bahtli bo'lmaydi. Aksincha, u o'zidagi insoniy fazilatlaridan, odamgarchilik xususiyatlaridan mahrum bo'ldi. O'z hayotini doimiy havf hatar tahlikasi ostiga qo'ydi.

XIX asrning birinchi choragida Fransuz adabiyotida tarixiy mavzuda drama va romanlar paydo bo'la boshlaydi. Jumladan, Parijda rassom oilasida (1803-1870 yillarda) tug'ilgan, Fransuz adabiyotida tanqidiy realizmning ko'zga ko'ringan namoyandasi Prosper Merimening 1828 yildagi "Jakeriya" dramasi ham shu mavzuda yaratilgan bo'lib, yozuvchi vatani tarixiga murojaat qiladi va XIV asrdagi

dehqonlar qo'zg'olonini aks ettiradi. Merime jahon adabiyotida novella janrining taniqli ustasi sifatida nom chiqargan. Yozuvchining bu sohadagi asarlari orasidan "Tamango" (1829 y.), "Mateo Fal'kone" (1829 y.), "Etruss guldoni" (1830), "Ikkiyoqlama hato" (1833). Merime novellalari dramatismga boy, sodda, aniq, ravon tilda yozilgan. "Tamango" novellasida oq tanli qulfurushlarning kirdikorlarini fosh etadi. Ruan shahrida vrach oilasida tug'ilgan Gyustav Flober (1821-1880)ning adabiy merosi u qadar katta emas. Uning "Bovari honim" (1856), "Salambo" (1862), "Sezgilar tarbiyasi" (1869), "Avliyo Antoniyning aldanishi" (1874), tugallammagan "Buvar va Pekyushe" (1880) kabi yirik asarlari, uchta povesti, hamda bir necha dramatik asarlari bor. Flober Bavari honim asarida hayot haqiqatlarini romantik hayolparaslikka qarama-qarshi qo'yadi. Yozuvchi bu romanida birinchidan, reaksion-romantik asrlarning hayotga yaroqsiz, g'oyasiz ekanini fosh qilsa, ikkinchidan hamma narsa pul bilan o'lchanadigan burjuaziya sharoitida qahramon Emmaning chinakam sevgi, do'stlik, go'zallikka intilishlarining zaminsizligini ko'rsatadi.

Angliyada siyosiy va inqilobiy kurashlar nihoyatda qizib ketgan bir paytda ingliz adabiyotining yirik vakillari Ch.Dikkins, U.Tekkerey, Sh.Bronte, E.Gaskellar o'z asarlarida chartistlar harakati ta'sirining ishchilar sinfi orasida kengayib borayotganini aks ettirdilar.

Ingliz realist Yozuvchilari avlodining ulkan namoyandasi Chalz Dikkins (1812-1870) Angliya janubida dengiz hizmatchisi oilasida tug'ilgan. U ingliz adabiyotida birinchi bo'lib, burjua sharoitida azob- uqibatlarga duchor qilingan oddiy halq hayotini real tasvirladi. Boylar bilan kambag'allar o'rtasidagi keskin qarama-qarshiliklarni ifodalagan yozuvchi doimo quyi tabaqa vakillarining manfaatlarini himoya qildi. Dikkins ijodini to'rt davrga bo'lish mumkin.

Birinchi davri 1833-1841 yillarda Dikkins asosan, yumoristik asarlari bilan nom chiqaradi. "Boz ocherklari", "Pikvik klubining maktublari", "Oliver Tvist", "Nikolas Nikl'bi" nomli asarlari yozuvchining shuhratini oshirib yubordi.

Ikkinchi davri 1842-1848 yillarda "Amerika hatlari", "Martin Chezlvit", "Dombi va o'g'li" singari asarlarini yaratadi. Bu pallada Yevropada sinfiy kurash kuchaygan davr edi. Dikkins asarlarining siyosiy o'tkirligi ana shu omillar bilan belgilanadi.

Uchinchi davri 1849-1859 yillarda Dikkins "David Koppyerfil'd", "Sovuq uy", "Mudhish zamonlar", "Mitti Dorrit" kabi o'tkir ijtimoiy masalalarga bag'ishlangan asarlarini yaratib, asosan, hajviyanavis yozuvchi sifatida taniladi.

To'rtinchi davri 1859-1870 yillarda burjuaziya tuzumining mavjud qarama-qarshiliklarini bartaraf etishga ko'zi etmaganligi sababli Dikkins qarashlarida umidsizlik kayfiyatlari ustinlik qiladi. Bu yillarga kelib adib "Ikki shahar haqida hissa", "Katta umidlar", "Bizning umumiy do'stimiz" kabi asarlarini yaratadi.

Dikkinsning birinchi asari "Boz ocherklari"ni ayniqsa "Pikvik klubining maktublari"ni o'quvchilar qizg'in kutib oldilar. Dikkinsning adabiyotga qo'ygan qadami ana shu asarlarining muaffaqiyati bilan boshlanib, bu muaffaqiyat umrining ohirigacha yozuvchiga yo'ldosh bo'lib holdi. Dikkinsning birinchi yumoristik asari bo'lgan "Pikvik klubining maktublari" (1837) uning shuhratini butunlay mustahkamladi. Bu asar tez orada dunyoning barcha mamlakatlariga

tarqaldi. Dikpens nomi ommalashib ketishiga sabab bo'ldi. Asar qahramoni Pikvik janoblari fan yo'lida ilmiy izlanishlar qilib, uning natijalarini o'zi rahbarlik qilayotgan klub a'zolariga tanishtirish niyatida bo'ladi. O'ta sodda, har narsaga ishonuvchan, hayotni mutlaqo tushinmaydigan Pikvik London ko'chalarida chamadoni, pal'tosining cho'ntagiga solib olgan durbini bilan hammaning diqqatini o'ziga tortadi. Uning do'stlari ham o'ziga o'hshash g'alati odamlar. Hissiyotga beriluvchan janob Tapmen, shoirtabiat Snodgress, qo'rqqoq, ammo o'zini mohir ovchi deb maqtanuvchi Uinkl janoblari birgalikda Pikvik obrazini to'ldiradilar. Bu sodda, oddiy kishilar obrazlari burjua vakillariga qarama-qarshi vo'yilgan. Charlz Dikpensning 1848 yilda yozilgan ingliz tanqidiy realizmning ajoyib namunasi bo'lgan "Dombi va o'g'li" romani markazida yirik kapitalist, savdogar Dombi obrazi turadi. Dombi o'z korhonasining boyishi, gullab-yashnashidan bo'lak hech narsani tan olmaydi. U ayollarni odam deb hisoblamaydi. Uning fikricha ayollar korhona bo'yishi uchun xizmat qila olmaydilar. Uning o'g'li tug'ilganda farzand ko'rgani uchun emas, balki korhona ishlarini davom ettiruvchi o'rinbosar, merosho'r tug'ilgani uchun quvonadi. O'g'li Pol'ni savdo maktabiga olti yoshida berib uning yerta vafot etib ketishiga sababchi bo'ladi.

Angliyada tanqidiy realizm adabiyotining yana bir zabardas vakili Dikpensning zamondoshi buyuk satirik yozuvchi Uil'yam Tekkerey (1811-1863) Hindistonning Kalkutta shahrida ingliz xizmatchisi oilasida tug'ilgan. U "Snoblar kitobi" (1847), "Shuhratparastlik g'ul'g'ulasi" (1848), "N'yukomlar" (1855), "Genri Esmond tarixi" (1852), "Virginiyalilar" (1859) kabi birqancha hikoyalar, hajviy hissalar, o'z davri hajviyotidan hamda tarixiy mavzulardan bir necha romanlar yozgan.

Tekkereyning nomi ayniqsa "Snoblar kitobi", "Shuhratparastlik g'ul'g'ulasi" nomli asarlari bilan butun olamga tanilgan. Tekkerey Snoblar kitobi asarida ilk bora snob so'zini istemolga kiritdi. Snobizm tushunchasi ostida yozuvchi Angliya davlat tuzumining yug'ori qatlamlarida hukm surayotgan illatlarni ko'zda tutadi.

Tekkereyga olamshumul shuhrat keltirgan asari "Shuhratparastlik g'ul'g'ulasi" nomli romanida yozuvchi buyuk hajviyanavis darajasiga ko'tariladi va Angliya realistlari qatoridan abadiy joy oladi. Bu asar XIX asrning boshlaridagi Angliya voqealari tasvirlangan, ijtimoiy-siyosiy romandir. Romanning asosiy qahramoni Bekki Sharp va Emiliya Sedlilar qizlar pansionida o'qiydi. Emiliya Sedli kelajagi uchun uning boy ota-onasi qayg'ursa, Bekki Sharpning kelajagi uchun hech kim qayg'urmaydi. Uning o'zi hayotda o'z o'rnini topishi kerak. Pansionni tugatgach Emiliya Ofitser Jorj Osborna turmushga chiqadi. Lekin uning eri hiyonatkor hallob bo'lib chiqadi. Ikkinchi qahramon Bekki Sharp esa ofitser Rodon Krouliga uning boyligi uchun turmushga chiqadi. Bekki yug'ori tabaqa vakillari orasidan joy egallash uchun har qanday razillikka tayyor hatto munofiqlik, eriga hiyonat qilishgacha borib etadi. Bekki Sharp, Emiliyalar yashab turgan jamiyat shuhratparastlik vasvasa qurgan jamiyatdir. Bu jamiyat a'zolariga ayyorlik, munofiqlik, ahloqsizlik kabi illatlar singib ketgan. Tekkerey ana shu holni juda ishonarli tasvirlaydi.

XIX asrga kelib Yevropada siyosiy kurashlar, chiqishlar avj oldi. 1797-1856 yillarda yashab ijod etgan buyuk nemis shoiri va mutafakkiri Haynrih Hayne

asarlarida ozodlik g'oyalari ifodasi yaqhol kurinadi. U Reyn daryosi qirg'og'idagi Dyussel'dorf shahrida savdogar yahudiy oilasida tug'ilgan. Haynrih Hayne ijodining yug'ori cho'qqisi bo'lmish "Germaniya. Qish yertagi" (1844) dostonida shoir vatanining ozodligi va kelajagi haqida qayg'uradi. Shoir dostonidagi hish so'zi orqali Germaniyaning holoqligiga, u yerda hukm surayotgan jaholatga ishora qiladi.

AQSh adabiyotida tanqidiy realizm XIX asrning birinchi yarmida boshlangan qulchilik tartiblarini bekor qilishga qaratilgan absolitsionistlar harakatida yaqhol namoyon bo'ladi. Bu harakat tarafdori Garriet Bicher-Stou 1811-1896 yillarda yashab ijod etgan ajoyib adibadir. U Konnektikut shtatining Lichfil'd shahrida ruhoniylar oilasida tug'iladi. Uning otasi, akalari, eri hulas barcha oila a'zolari dindor kishilar edi. Bu oilada "Injil" kitobi muqaddas hisoblanar, har yakshanba ibodadxonaga borish, nargi dunyo mavjudligini esdan chiqarmaslik zaruriy bir hol edi. G. Bicher-Stou o'n uch yoshidan boshlab o'zini o'qituvchilik kasbiga bag'ishladi. Shu bilan bir vaqtda har turli jurnallarda ocherklar va hikoyalar bilan ko'rina boshladi. Adibaning dastlaki asarlarida fermerlar hayoti, diniy o'g'itlar, puritan majabining turli aqidalari, ichkilikning zarari kabi hilma-hil mavzular tilga olinadi. U o'zining bu asarlarini muhtojlik iskanjasida yashayotgan oilasining tirikchiligini engillashtirish maqsadida yozar edi. Janubning quldor er egalari o'zlarining serhosil dalalarida pahta, kanop, makkajo'kori yetishtirar, shu sababdan qullik tartiblarini saqlab har ish uchun zo'r berib harakat qilar edilar.

Adolatsiz qonun Bichyer-Stouning ham mo'tadil qarashlariga zarba berdi, uni qul negir masalasiga faolroq aralashishi uchun turtki bo'ldi. U "Milliy davr" haftalik jurnalining taklifi bilan negirlar hayotidan hikoya yozishga kirishdi. Bu 1852 yilda alohida kitob shaklida bosilib, muallifi nomini butun dunyo kitobxonlariga tanishtirgan va adibaga misli ko'rilmagan shon-shuhrat keltirgan "Tom toqaning kulbasi" asari edi. Roman qahramoni, o'z oilasi bilan quldor Shelbi honodonda qaram Tom toqa ho'jayiniga halol xizmat qiladi. U o'ta taqvador va dindor hamda itoatgo'y inson. Yozuvchi "Tom toqaning kulbasi" romanida qulchilikning jirkanch qiyofasini ayovsiz fosh qilib tashlaydi. Asarning butun-butun boblari negirlarning chidab bo'lmas darajadagi fojiali hayotini, shafqatsiz oila dramasini ko'rsatishga bag'ishlangan.

XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti davrning buyuk ijodkorlari Stendal, Bal'zak, Dikens, Flober, Geney, Bicher-Stou, J. Beranje, P. Myerime, U. Tekkerey kabi san'atkorlar o'z ijodida burjua sharoiti muhitda qaror topgan hamda o'sha muhit va sharoit uchun hos bo'lgan tipik harakatlarni, tipik obrazlarni yaratishga muvaffaq bo'lganlar. Tanqidiy realizm qaror topishida Stendal qarashlari muhim rol o'ynaydi. U 1820' yilgi o'zining "Rasin va Shekspir" risolasida XVIII asr ma'rifatparvarlariga ergashadi, san'at va san'atkorning roli haqida gapirar ekan, san'at ijtimoiy maqsadlarga xizmat qilishi, o'z davrining o'tkir quroli bo'lishi kerak. San'atkor o'z san'atiga ommani ergashtirishi lozim degan fikrni bildiradi. Klassitsizm san'atining qotib holgan dogmalariga qarshi, san'at ijtimoiy hodisa ekanini, u davrlar o'tishi bilan o'zgarib turishini ko'rsatadi. Tanqidiy realizm

romantizmdan farqli o'laroq, tasvirlayotgan voqea va hodisalarning asl mohiyatini ochib berishga hizmat qiladi. U har bir voqea va hodisaga tarixiy jihatdan aniq yondashadi. Shuning uchun tanqidiy realizm adabiyotida tarixiylik muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy realizm adabiyoti vakillari zulumga asoslangan tuzumni, uning vakillarini ayovsiz fosh etadilar. Chunki yozuvchi tasvirlayotgan voqea-hodisalarga tanqidiy yondoshmasa, tanqidiy realizm adabiyotining vakili bo'la olmaydi, burjua tuzumi haqida haqiqatni gapirish o'sha tuzum illatlarini ko'rsatishni taqozo qiladi. Ajoyib ingliz romanistlar Dikkins bilan Tekkerei miss Bronte va mistris Gaskell hamda Bal'zaklar o'z asarlarida kapitalizm dunyosiga nisbatan ana shunday murosasiz munosabatda bo'lganlar. Bu yozuvchilar o'z qahramonlarining ichki dunyosini butun murakkabligi va ruhiyati bilan yoritib bera olganlar.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Tanqidiy realizm realistik asardan qanday farqlanadi?
2. Kimlar Fransuz tanqidiy realizm adabiyoti vakillari hisoblanadi?
3. Beranje va Stendal ijodidagi qanday o'ziga hoslikni ko'ramiz?
4. Bal'zakning obraz yaratishdagi mahorati nimada?
5. Merime asarlarida qanday g'oyalar ilgari surilgan?
6. Stendal ijtimoiy roman ustasi deganda nimani tushunasiz?
7. Flober ijodiga nisbatan fikringiz?
8. Dikkinsning satirik asrlarida halq obrazlari qanday tasvirlangan?
9. Tekkerei asrlarida ijtimoiy tuzum masalasiga qanday munosabat bildiradi?
10. G.Bichyer-Stou ijodida qulchilikka qarshi isyon masalasi qanday qo'yilgan?

XX asr Yevropa va Amerika adabiyoti

1. XX asr Fransuz adabiyoti.
2. XIX asr ohiri XX asr boshlarida nemis adabiyoti
3. XIX asr ohiri va XX asr o'rtalarigacha bo'lgan ingliz adabiyoti.
4. XX asr Amerika adabiyoti.
5. XX asr ohirlaridagi chet el yozuvchilari ijodi.

Tayanch so'zlar:

Dekadentlik adabiyoti. Parij Kommunasidagi adabiyoti. Nasr.Naturalizm. Hikoyanavislik.Roman. Drama.Nemis adabiyotida roman, satira, realistik san'at. Ingliz adabiyotida dramaturgiya, ijobiy ideal, ijobiy qahramon. AQSh adabiyotida yumor, satira, roman, hikoya.

XIX asrning ohirlari va XX asrning boshlarida kapitalizm o'zining so'nggi va yug'ori bosqichi imperializm davriga o'tdi. Yirik monopoliyalalar paydo bo'ldi. Angliya, Fransiya, Germaniya va AQSh kabi imperialistik davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlar ortdi. Ular yer kurrasining turli tomonlarida mustamlakalar, bosib olish

siyosatini kuchaytirdilar. Kapitalistik davlatlar o'rtasidagi bu qarama-qarshiliklar oqibatida, jahon imperialistik urushi kelib chiqdi.

XIX asrning ohiri XX asrning boshlarida yashagan realistlar ijodida sotsial tengsizlik, zulm, dahshatni fosh etish bosh masala bo'lib qoladi.

Emil Zolya 1840 yilning 2 aprelida Parijda tug'iladi. XIX asrning 60-yillari o'rtalarida Zolya o'zining dastlabki hikoyalari: "Ninon ertaklari" ilk romanlari: "Klodning tavbasi", "Marsel" sirlari" va boshqalarni yaratadi. Bular romantiklarga taqlidan yozilgan asarlar edi. Yosh yozuvchida sekin-asta realistlar Bal'zak, Floberga va naturalistlarga qizihishi orta bordi. "Tereza Raken" (1867), "Madlen Fyera" (1868) romanlari Zolyaning naturalistik ta'limotini aks ettirgan asarlaridir. Naturalizm adabiyoti nazariyasi Zolyaning 1880 yil "Ekspyemental roman", "Romanist naturalistlar", 1881 yil "Naturalizm teatiri" maqolalarida to'la bayon qilingan. "Naturalizm XIX asr 60-yillarida Yevropa va AQSh adabiyoti va san'atida yuzaga kelgan va realizmga qarama-qarshi o'laroq voqeylikni faqat tashqi tomonidan aniq aks ettirishga ahamiyat bergan oqim". Shoir va yozuvchi Emil Zolya romanlari bilan mashhurdir. Zolya hayotining so'ngi yillarida, 1894-1902 yillari "Uch shahar" trilogiyasi va 1899-1902 yillar "To'rt injil" turkumdagi asrlarni yaratadi. Zolya epopeya asarida Fransiya o'tmishida eng og'ir zamon bo'lgan XIX asrning 50-60 yillariga murojaat etadi. Mamlakat hayotida ro'y bergan bu jiddiy voqealar Zolya ijodida ham ijtimoiy siljishlar tamon o'zgarish yasaydi. U "Rugonlar mansabi", "O'lja", "Ko'pik", "Aqcha" kabi burjua jamiyati kirdikorlarini fosh etuvchi, "Tuzoq", "Hamal", "Yer" nomli halq turmushi haqida, "Palassanni zabt etish", "Abbat Murening gunohi" kabi antiklerikal harakterdagi, "Ijod" nomli san'at mavzusidagi, "Inson-hayvon", "Doktor Paskal" kabi irsiyat masalasidagi asarlarini yaratadi. Yozuvchi 1885 yil yozgan "Hamal" romanida Fransuz proletariatining ilg'or otryadlaridan biri Mansudagi ko'mir konida ishlovchi shahtiyorlarning benihoyat og'ir ahvoli va kurashlarini aks ettiradi. Ishchilarning qashshohlik bilan kun kechirishiga asosiy sabab, kapitalistik ekspulatatsiya ekanini u birinchi marta to'g'ri ko'rsatadi. Romanda sanoat ishchilari sulolasidan bo'lgan Mae oilasi markaziy o'rinda turadi.

XIX asrning 90-yillarida imperialistik reaksiya kuchaygan vaqtda Zolya antiklerikal ruhda "Uch shahar" romanlari seriyasini (ya'ni Lurd, Rim, Parij) yaratadi. Hristian dini, Rim papasining yovuz ishlarini fosh etgan bu uch asar katolik cherkovi man etgan kitoblar ro'yhatiga kiritilgan. "To'rt injil" turkumidagi "Serpustlik"(1899), "Mehnat"(1901), "Haqiqat"(1902), "Adolat" (tugallanmagan) romanlari Fransuz ishchilari harakatidagi ko'tarilish davriga bog'liq ravishda yuzaga kelgandir. Ulardan eng harakterlisi "Mehnat"da kapitalistik ekspulatatsiya fosh etilgan, sinfiy ziddiyatlar yanada rivojlangan.

XIX asrning ikkinchi yarimida yashab, o'z ijodida o'sha davr Fransuz voqeligini aks ettirgan yirik realist yozuvchi Gi de Mopassan 1856-1893 yillar Normandiyada kambag'al eski dvoryan urug'iga mansub oilada tug'ilgan. Uning dastlabki hikoyalari 1875 yilda e'lon qilin bo'lsa, 1880 yil yozuvchining nomini hamma yoqqa ma'lum qilgan "Do'ndiq" asari chop etilgan. Mopassan qisqa umri davomida

16 ta roman va ko'plab maqolalar yozgan. Uning ijodi 3 davrga bo'linadi. Birinchi davri 1863-1878 yillar asosan she'r va hikoyalar yozadi.

1880 yil "Do'ndiq" hikoyasi bilan ijodining ikkinchi davri boshlanadi.

Mopassanning ko'pchilik novellalari bosqinchilik urushlarni fosh etishga bag'ishlangan. "Do'ndiq", "Fifi honim", "Aqldan ozgan qiz", "Duel", "Ikki oshno", "Milon amaki", "Asirlar" kabi asrlarida nemis ofitserlarining vahshiyliklari ko'rsatilgan, oddiy Fransuzlarning vatanparvarlik his-tuyg'ulari va kurashlari yorqin obrazlarda ochilgan. Yozuvchining 1883 yil yozilgan "Hayot" romanida sof qalbli go'zal aqlli Janna ismli qizning tarixi berilgan. Janna kamtar XVIII asr ma'rifatchilik g'oyalari ruhida tarbiyalangan baron de Vonning qizi tabiatdan zavqlanadi. Shuning uchun Janna Russoning "Tabiiy inson" ideali mujassamidek ko'rinadi. U shirin sevgi hayoli, bahtli oila qurish ishtiyoqi bilan yashaydi.

Janna o'zi bilmagan, hatto nomini ham eshitmagan Jyu'len de Lamarga turmushga chiqadi. Tez vaqt ichida Janna yerining qo'pol yuzsiz beodob kishi ekanini biladi va bahtli hayot haqidagi hayollari zarbaga uchraydi. Asarda Janna dastlab voyaga etgan jozibador qiz asar ohirida esa be'mani va dahshatli hayot natijasida erta qarib dardman va keksa kampir qiyofasiga kirib qolgan bahtsiz bir hotin sifatida tasvirlanadi. 1885 yil yozilgan "Azizim" Mopassanning uchinchi respublika davridagi Fransuz burjua jamiyati illatlari avj olgan sotqinlikni fosh etgan ikkinchi muhim romandir. Asarning bosh qahramoni qishloq qahvahonachisining o'g'li Jorj Dyuruadir. U Afrikada soldat bo'lib hizmat qilgan va mustamlaka halqlarni kamsitish va qo'lga o'lja kiritishga qaratilgan harakatlarda qatnashadi bular uning harakterining qo'pol shahsiyatparast bo'lib shakllanishiga ta'sir etadi. Yozuvchining bu asarini o'zbek tiliga Ibrohim G'afurov 1975 yil tarjima qilgan. Parijda sahob oilasida tug'ilgan, Anatol Frans tahallusi bilan mashhur Anatol Tibo "Sil'vestr Bonnarning jinoyati" (1881), "Tois" (1890), "Hozirgi zamon tarixi", "Shahar qayrag'ochlari tagida"(1897) "Toldan qilingan manaken" (1897), "Yoqut ko'zli uzuk"(1899), "Janob Berjere Parijda"(1901) romanlari, "Pingviniston oroli"(1908) pamflet asarlari bilan Fransuz adabiyotini yuksak cho'qqilarga ko'targan adibdir.

Anri Barbyus 1873 yilning 17 mayida tug'iladi. Uning ilk asari Parijda "Yig'lovchi ayollar" nomi bilan bosilib chiqadi. To'plamning qayg'uli ruhi uning sarlavhasidan ham sezilib turadi. Yozuvchining birinchi romani "Yolboruvchilar" 1903 yil yuzaga keldi. Ikkinchi yirik romani "Do'zah" 1908 yil real hayotga anchagina yaqinlashadi. Shu yillari Barbyus kichik hikoyalar ham yozadi. 1914 yilda uning "Biz o'zgachamiz" nomi ostida navellalar to'plami chiqadi. Yozuvchi urush taassurotlari asosida 1916 yil o'zining ajoyib antimilitaristik kitobi "O't" romanini yaratdi. U G'arbiy Yevropa adabiyotida hammadan oldin imperalistik urush dahshatlarini fosh etibgina qolmay, keng halq ommasiga bu urushdan qutilish yo'lini ham ko'rsatib berdi. "Ravshanlik" (1918) romani o'zining chuqur g'oyaviy mazmuni va realizm bilan impyerialistik urush honavayronliklarini klassik tasvirlab bergan "O't" romaniga yaqin turadi.

Gerhat Gaupman XX asr nemis dramaturgiyasining mashhur vakili gumanist yozuvchi Gaupman Sileziyadagi kurort shaharchasida Zal'tsbrunda tug'iladi.

Gauptmannning dramaturgiyasi hayotning turli tamonlarini aks ettiradi. "Quyosh chiqishi oldidan", "To'quvchilar" dramalarida ijtimoiy-siyosiy masalalar yoritiladi. "Yolg'izlar" psixologik voqealar, "Cho'kkan qo'ng'iroq" afsonaviy- mifologik mavzuga bag'ishlangan. "Quyosh chiqishi oldidan" (1889) Gaupmannning birinchi yirik dramasidir. Asarda dehqonlarga qarashli yerlarda ko'mir koni topilganidan so'ng, uning egalarining boyib maishatga berilib ketishi tasvirlanadi. Gaupmannning 20-30 yillardagi ijodida urushga qarshi chaqiriq kayfiyatlari aks ettirilgan. Jumladan "Gerbert Eberman"da(1922) urushning halokatli ta'siri ko'rsatilsa, "Doroteya Angerman"(1926) dramasi nemis muhojirlarining Amerikadagi og'ir turmushiga bag'ishlanadi. "Kun botishidan oldin", "Hayot shami" (1932) dramasi eski nemis madaniyatining yemirilishi beor va gerdaygan burjua karcholonlarining zo'ravonlikka intilishlari hajviy bo'yoqlarda berilgan. U o'tmish voqealariga bag'ishlab p'esalar yaratadi, biroq bu p'esalarda zamona hayotiga ishora qilingani sezilib turadi. Bular antik mavzudagi "Ifigeniya Avlidada" (1934), "Ifigeniya Del'fada"(1941), "Agamemnonning o'limi"(1944), "Elektra"(1945) dramalaridir. Gaupman 1946 yilda 83 yoshida vafot etadi. Haynrih Mann Lyubek shahrida boy va madaniyatli byurger-savdo ishi bilan shug'ulanuvchi oilada tug'iladi. "Sharbat qirg'oqlari"da "Orzu qilingan yerda" (1900) uning birinchi mustaqil asaridir. "Sharbat qirg'oqlari" romanining qahramoni chekka viloyatdan kelgan kambag'al student Andreas Tsumzedir. Unga Berlining g'arbiy kvartalida birjachilar, bankirlar, savdogarlar sotqin burjua jurnalistlari yashaydigan boy mahalla, tekin daromad manbai-sharbat qirg'og'i, sut bulog'i bo'lib ko'rinadi va o'sha yerni orzu qiladi. Andreas qiynalib bo'lsa ham o'sha muhitga kirib oladi, so'ngra uning yaramas ta'siri ostida tez buziladi. "Ma'budalar"(1902-1903) trilogiyasida ijtimoiy hayot san'at va muhabbat masalalari tasvirlanadi. Mann hajviyotining yuksak namunasi "Imperiya" trilogiyasining birinchi romani "Sodiq fuqaro" (1941)dir. Unda zo'ravonlik va monarhiya tartiblarining himoyachisi "Ma'suliyatni his etmaydigan shovinist" obrazi yaratiladi. Romanning bosh qahramoni Didrih Gessling. Trilogiyaning davomi "Kambag'allar", "Boshliq" asarlaridan so'ng yozuvchining yangi davri boshlanadi. Bu davrda Genrih IV haqida epopeyasini yaratadi. U "Genrih IV yoshligi" va "Genrih IV etuklik davri" (1930'-1939) deb ataluvchi 2 tomlik romanini yozadi. Genrih haqidagi asarida Fransiyaning XVI asriga murojaat etadi. Reyn daryosi sohilida joylashgan Maynts shahrida badavlat ziyoli oilasida tug'iladi Netti Radvani (1900-1983) adabiyotda Anna Zegers tahallusi bilan tanilgan. Netti Radvani o'z ijodini hikoyalar yozish bilan boshlaydi. Bu hikoyalarning ba'zilari "Amerika vakolathonasiga boradigan yo'l bo'ylab"(1930) to'plamiga kiritiladi. Yozuvchining eng yaxshi hikoyalarida oddiy kishilar taqdiriga achinish sezilib turadi. 1928 yilda chop etilgan "Baliqchilar qo'zg'oloni" qissasi yozuvchining adabiy tahallusi-Anna Zegyers nomi bilan chiqadi. Bu asar Germaniyada avj olgan ishchilarning o'z huquqlari uchun olib borayotgan kurashlari bilan bog'lanib ketadi. 1933 yilning boshida fashistlar davlatni bosib olgach A.Zegyers Fransiya ketadi. Usha yerda fashizm vahshiyliklarini fosh etadigan asarlar yaratadi. "Telman

va Gitler" kitobida nemis ishchilari harakatining dohiysi Telmanning yorkin qiyofasi tasvirlansa Gitler avantyurizmni q'oralaydi.

"Ettinchi but" romani 1937 yilda "Vestgofen" kontslageridan qochgan yetti mahbus haqida hikoya qiladi. Ulardan oltitasi qo'lga tushadi va qatl etiladi. Fashistlar ularni mih-shiydali krestga bog'lab, qiynab o'ldiradilar. Ettinchisi esa Geogr Geysler Gollandiya kemasida chet elga o'tib ketadi. Geogrni jazolash uchun tayorlangan ettinchi but (krest) bo'sh qoladi. Anna Zegersning "Barhayot o'liklar" (1949) romani 1918 yildan 1943 yilgacha bo'lgan voqealarni o'z ichiga oldi. Bular Saksoniya va Rurdagi sinfiy kurashlar, prezident saylovlari Prussiya hukumatining ag'darilishi, fashistlar ig'vosi va Reyhstagga o't qo'yilishi, natsistlarning davlat tepasiga kelishi, Myunhen bitimi, ikkinchi jahon urushining boshlanishi, nemis-fashist armiyasining Stalingradda tor-mor etilishi va boshqalardir.

Yozuvchining "Ahd" (1959) romanida gitlerchilar tor-mor etilgandan keyin vujudga kelgan Germaniya Demokratik Respublikasida juda qiyin sharoitda yangi hayot qurish jarayoni aks ettiriladi. Roman voqealari 1947-1957 yillarni qamrab oladi.

Jorj Bernard Shou (1856-1950) ingliz dramaturgiyasini boshi berk ko'chadan olib chiqqan va unga yangi ijtimoiy ziynat bag'ishlagan yirik yozuvchi, dramaturg. Ingliz teatri ikki siymo - Uyg'onish davrida Shekspir, XIX asrning ohiri va XX asrning boshlarida Bernard Shou ijodi natijasida o'zining eng yug'ori bosqichiga ko'tarildi va taraqqiyparvar bashariyatga kamarbasta bo'ldi.

Bernard Shou 70-yillarning ohiri va 80-yillarda "Yetilmagan", "Nomatlub nikoh", "Artistlar muhabbati", "Keshel Bayronning kasbi", romanlarini yozadi. Bu asarlarda zamonasining dolzarb masalalari-burjua oilasining buzilishi, odamlar tengligi zarurati haqida gapirilsa-da, lekin bu ijtimoiy mazmundagi romanlarida fikr sayoz, badiiy tomondan zaif ediki, shu tufayli ular shuhrat qozonmagan. Shouning dramatik faoliyati "Mustaqil teatr" (1891)ning tashkil bo'lishi bilan boliqdir. U shu teatrga atab "Yoqimsiz p'esalar" tsiklini yaratadi. Bunga "Bevaning hujralari" (1892) "Sansalorlik"(1893). "Uorren honimning kasbi" p'esalari kiradi. "Yoqimsiz p'esalar"ida kishi ko'z oldida katta boylikka ega, tinch hayot kechiruvchi, sirdan ancha insofli, salobatli odam ko'rinsa ham aslida boylik to'plashga hirs qo'ygan ekupslatatorlar insoniy his-tuyg'ularidan mahrum tipik burjua kishilari namoyon bo'ladi. Shou p'esalarining ikkinchi turkumi "Yoqimtoy p'esalar" bo'lib unga "Qurol va inson", "Kandida" (1890'), "Taqlir bandasi" (1893) komediyalari kiradi. Bu asarlarda ham burjua ahloqi tanqid qilinadi. Lekin bu tanqid yashirin shaklda beriladi, kinoya karakteri kasb etiladi.

"Puritanbop p'esalar" turkumiga "Shaytonning shogirdi"(1897), "Tsezar' va Kleopatra"(1898), "Kapitan Brassbaundning iltijosi"(1899) asarlari kiradi. Bu tipdagi p'esalari bilan Shou asosiy diqqatini sevgi intrigasi va shahvatga qaratgan dramalarga qarshi chikadi. U muhabbatni aslo q'oralamaydi. Shou ijodining ikkinchi davri 1917-1950 yillarni qamrab oladi. Yozuvchi bu davrda dramatik hronika deb atalmish "Muqqaddas Janna" tragediyasi, "Olma ortilgan arava" bahs-komediya, "Mafusailga qarab orqaga" falsafiy p'esasini yaratdi. Eng yangi zamon ingliz adabiyotida Shou yirik taraqqiyparvar yozuvchi novator-dramaturg sifatida

tanildi. Uning o'tkir muamolarini aks ettirgan p'esalari ingliz teatrini boshi berk ko'chadan keng yo'lga olib chiqdi va unga siyosiy-ijtimoiy mazmun kiritdi. Eng yangi zamon ingliz adabiyoti vakili, ilmiy-fantastik roman va hikoyalarning mohir ustasi Gerbet Jorj Uelss (1866-1946) 1866 yil London yaqinidagi Bromli shaharchasida tug'ildi. Yozuvchi ijodining markazida texnika taraqqiyoti masalasi turadi. Uelss ilmiy-fantastik asarlari bilan mashhur. U 1895 yilda birinchi fantastik romani "Vaqt mashinasi" bilan muvaffaqiyat qozongach, ketma-ket boshqa "Doktor Moroning oroli"(1896), "Uhlab yotgan qachon uyg'onadi"(1899), "Oydagi birinchi odamlar"(1901), "Havodagi kurash"(1908) asarlarini yozdi. U "Vaqt mashinasi", "Dunyolar kurashi", "Ko'zga ko'rinmas odam"da nomli ilmiy-fantastik romanlarida fan-tehnika sohasidagi yirik ixtirolar, tabiatni odam irodasiga bo'ysindirish imkoniyatlari haqida fikr yuritadi.

Uelss 1901-1914 yillar ijodining ikkinchi davrida "Sevgi va mister L'yuishem", "Kipps", "Tono-Bengey", "Mistyer Polli tarixi" nomli maishiy-realist romanlarida mehnatkash ommaning og'ir ahvoli, ularning umid-orzulari yemirilishini aks ettiradi. Bu davrda ham Uelss fantastik asarlar yozishni to'htamaydi.

"Hudolar taomi"(1904) asarida katta aql-idrokka ega bo'lgan ulkan(velikan)larning yangi avlodini yaratish bilan jamiyatni qutqarib qolish mumkin deydi. "Kometalar kunlarida"(1906) asarida yer atmosferasidan tozalovchi kometalarning o'tishi orqali odamlarning qon sastavini o'zgartuvchi vositalar bilan insoniyatni qutqarib qolish haqida o'ylaydi. Shunday qilib Uelss jamiyatni tuzatishning biologik yo'lini qidiradi. Yozuvchi "Ozod etilgan dunyo" romanida(1914) yangi g'oya bilan maydonga chiqadi. Atom urushi tasvirlangan bu asarning ohiri umidvorlik bilan tugaydi. Uelss ijodining so'nggi davri 1930-1940 yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda asosan sotsial-hajviy, ilmiy-fantastik va psixologik yo'sinda asarlar yozada, lekin asosan ular reaksion va fashizmga qarshi qaratilgan roman va qissalardan iborat. "Mister Bletsuorsi Rempol orolida"(1928), "Mister Pargemning mustabid hokimiyati"(1930), "Bleplik Blepington"(1933), "Kroketboz"(1936), "Kelajak qiyofasi(1930)", "Ehtiyot-shart"(1942) kabi asarlarida urush havfini hamda fashistlarning nodon reaksionerlardan kelib chiqishini ko'rsatadi.

XX asr boshlaridagi ingliz taraqqiyparvar adabiyotining yirik vakili Jeyms Oldrij 1918 yilda tug'ilgan. Fashistlar Germaniyasining agressiyasi, unga qarshi kurash Oldrijning birinchi romanlari "Shon-sharaf ishi"(1942), "Dengiz burguti"(1944), "Ko'p kishilar haqida"gi ocherklari kitobida (1946) o'z aksini topgan.

Yozuvchining "Ovchi"(1950) romanida umidvorlik ruhining ma'yuslikdan ustunligi, gumanizm tantanasi ko'rsatiladi. Oldrijning "Cho'l ufqlari qahramonlari"(1954) romanida arab mamlakatlaridan birida kechgan voqea qalamga olinadi. Bu kichik davlat asarda "Bahraz" deb ataladi. Unda neft konlari mavjud Angliya monopoliyalari bu boylikni qo'lga kiritganlar va katta foyda oladilar. Bahraz hukumronlari davlat manfaatlarini emas, balki chet el talonchilar foydasini ko'zlab ish tutadilar. Mamlakat halqlari ishchi, dehqon va keng bo'shliqlarning qahramonlari-ko'chmanchi qabilalar, kapitalistik ekspulitatsiya tufayli og'ir kun kechiradilar. Shu tufayli ular o'z mustaqilliklari uchun chet ellik talonchi-bosqinchilarga, mustamlakachilarga qarshi kurash boshlaydilar.

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshida yashab ijod etgan Amerika demokratik adabiyotining yirik vakili, keng halq ommasining o'z huquqlari uchun kurashini aks ettirgan mashhur realist yozuvchi Jek London (1876-1916) Kaliforniya shtatining San-Frantsisko shahrida kambag'al fermer oilasida tug'iladi. 1899 yilda Amerika jurnallarida yozuvchining Shimol hayotidan olib yozilgan "Yo'ldagilar sharafiga uchun", "Oq sukunat", "Bo'rivachcha", "Qirq mil' narida" va boshqa hikoyalari paydo bo'ladi. "Otalar hudosi"(1901), "Sovuq bolalar"(1902) hikoyalari to'plami yozuvchiga katta shuhrat keltiradi.

Jek Londonning hayoti hissa, lekin ijodi sermahsuldir. U juda ko'p hikoya, qissa, ocherk, p'esa va romanlar yaratdi. Hikoyalarning aksariyati Uzoq Shimoldagi mashaqqatli turmushga bag'ishlangan. Mangu sovuq va oq sukunat o'lkalaridagi og'ir hayot romantik qahramonlarni tasvirlashga manba bo'lib xizmat qiladi.

Kapitalistik jamiyat illatlaridan uzoqdagi bu yerlarda haqiqiy insoniylik sinovidan o'tadi. Egoistik intilishlar shahsni qanday fojiali ahvolga olib borishi mumkinligi o'zining real ifodasini topadi. Jek Londonning bu "Shimol hikoyalari" to'plamiga "Smok Bell'yu", "Ok sukunat", "Hayotga muhabbat" asarlari kiradi. "Ayol jasorati" hikoyasida negr ayolining matonati, latofati va g'amhur inson ekani chukur samimiylilik bilan tilga olinadi. Shimol romantikasi bilan bir qatorda hayvonlar hayoti ta'sviri ham Jek London ijodida alohida o'rin egallaydi. 1906 yilgi "Oq tish" qissasida yozuvchi hayvonlarning harakati va psixologiyasini mohirona ko'rsatgan. Unda ovchi hindi Seriy Bobr o'rmondan kichik bo'ri bolasini topib uyiga olib keladi va unga "Oq tish" deb nom beradi. U ota qoniga tortib o'rmonga qochib ketadi, biroq sovuq va ochlik uni yana ovchi kulbasiga qaytishga majbur etadi.

Jek Londonning sotsial utopik romani "Temir tavon"(1909)ning bosh qahramoni ishchi oilasidan kelib chiqqan inqilobchi Yerist Evergard. "Martin Iden" (1909) romanida Jek London halq ichidan chiqqan qobiliyatli yozuvchilarning burjua jamiyatidagi og'ir ahvoli va fojiali hayotini ko'rsatadi. 1871-1940' yillarda yashagan Teodor Drayzer ijodi XX asrning birinchi yarmi Amerika adabiyotida tanqidiy realizmning cho'qhisidir. Drayzer AQSh hayotidagi fojiaaviyligni ko'rsata olgan yirik san'atkor. Teodor Drayzer Indiana shtatidagi kichik bir joyda kambag'al oilasida tug'ildi.

Teodor Drayzerning ijodi 1900 yildan boshlandi. Birinchi romani "Bahti qaro Kyerri" chiqqach, burjua matbuotlari uning keng tarhalishiga yo'l qo'ymaydi. 1911 yildagina uning ikkinchi romani "Jenni Gerhardt" yuzaga keladi. Undan so'ng ketma-ket "Moliyachi", "Titan", "Daho" romanlarini yozadi. Birinchi jahon urushidan so'ng 20-yillar o'rtasida ikki tomli "Amerika fojeasi" chiqqach adib yirik tanqidiy realist sifatida butun dunyoga taniladi. "Bahti qaro Kerre" romanining qiymati kapitalistik jamiyatdagi halq ommasining og'ir turmushi, ayniqsa korhonalarda ishlovchi ayollarning qattiq ekspulatsiya qilinishlari, mushkul ahvolga tushib qolgan Kerrining yuz tuban ketishi evaziga ko'tarilishi, burjua Gerstvud oilasidagi munofiqlik, boy kvartal Brodeygdagi dabdabali hayot, tramvay ishchilarining ish tashlashlari tasviri, izchillik natijasida ko'chaga chiqarib tashlangan son-sanoqsiz kambag'allarning och tentirab yurishlarining haqqoniy aks ettirilishida ochiq ko'rinadi.

Jenni Gerhardt (1911) romanida kambag'al oiladan chiqqan qizning burjua jamiyatidagi fojiasi ko'rsatilgan. Asarning g'oyaviy yo'nalishi oddiy qizning hulqiy pokizaligi, uning buzilgan burjua ahloqiga qarshi qo'yilishida namoyon bo'ladi. Romanning asosiy syujet yo'li, ishchi qizi Jennining fojiasi, u bilan millionerning o'g'li Lestyer Keyn o'rtasidagi sevgi tarixida ochiq kurinadi. Kambag'al Jenni boy yigit Keyn bilan turmush qurolmaydi. Usha jamiyat urf-odatlarini, sotsial adolatsizliklar bu yoshlarning tabiiy sezgilariga to'sqinlik qiladi. Drayzer oddiy qizning odobliligi, vafodorligi, qalbining musaffoligini ko'rsatish orqali halq kuch-qudratiga ishonchini ifodalaydi. Jenni o'zining eng yaqin kishilari ota-onasi, qizi Vesta nihoyat sevgani Lasterdan ajraladi. Lekin bunday og'ir yo'qotishlar uni umidsizlikka tushirmaydi. U yetim bolalarni asrab oladi va bundan so'nggi hayotining ular tarbiyasiga bag'ishlanadi.

Yozuvchining "Istak trilogiyasi"ni tashkil etgan romanlari: "Moliyachi" (1912), "Titan"(1914), "Matonatli"(1947) kapitalistik monopoliyalarning hukumronligi mamlakat iqtisodiy va ma'naviy hayotiga qanday ta'sir etgani real ko'rsatilgan. Drayzerning "Amerika fojiasi" (1925) asari birinchi jahon urushidan so'ng yozilgan monumental ikki tomli romandir. Asarning bosh pyersonaji burjua-meshchan oilasidan chiqqan bola Klayd Grifitsdir. U o'sha muhit ta'sirida o'sadi. Klayd burjua jamiyatiga hos yuzsizlik, boyish yo'lida dastlabki qadam deb mahalliy mehmonhonani hisoblaydi va u yerda o'z mijozlaridan hayr-sadaqaga ko'z tutuvchi, manfaat yuzasidan ish yurituvchi egoistga aylanadi. Tartibsiz kun kechirish maishat va ichimlikka olib boradi. U tushgan mashina bir qizni bosib ketadi. Qamalish havfi tug'ilgach Klayd bu yerni tashlab, boy amakisi yashaydigan shaharga boradi va uning fabrikasiga ishga joylashadi. U yerda qishloqdan kelib xizmat qilayotgan kambag'al kiz Roberta Olden bilan tanishadi va unga uylanmoqchi bo'ladi. Lekin ahvolini tuzatish maqsadida u boy qiz Sondra Finchlini olishga intiladi. Lekin homiladorligi aniklangach Roberta Klayddan o'zini nikohlab olishni talab etadi. Bu narsa uning uchun ko'ngilsiz vokea, ya'ni maqsadiga erishish uchun katta to'siq edi. Shuning uchun Klayd Robertani ko'lda sayr qildirib yurib, suvga chukdirib o'ldiradi. Bu fojiali voqeaning siri ochilib Klayd sud qilinib, elektr kursida jozolanadi. "Amerika fojiasi" asari voqeylikni keng qamrab olishi, ko'tarilgan g'oya va tanqidiy fikrning chuqurligi, badiiy mahoratning yuksakligi bilan jahon progressiv adabiyotining eng yaxshi realistik asarlari qatoridan joy oladi.

Yirik Amerika yozuvchisi Yernest Heminguey (1899-1961) Ouk-Park shahrida vrach oilasida tug'iladi. Heminguey ijodining boshlanishi birinchi jahon urushidan keyingi yillar to'g'ri keladi. "Bizning zamonda"(1925) kitobiga kirgan hikoyalarida yozuvchi birinchidan asarning lirik qahramoni Nik Adamsning yoshligi, o'smirlik yillari, sevgi va oilasi haqida hikoya qilsa, ikkinchidan tinch hayot haqidagi hayollarga, qonli urush qarama-qarshi quyadi. Individualistik harakterda bo'lsa ham, asarda qahramonning razil urushga qarshi noroziligi bayon etiladi. Yozuvchining "Alvido kurol"(1929) romani ijodining muhim bosqichini tashkil etadi. Asar birinchi jahon urushi yillarida Avstriya-Italiya frontida ro'y bergan voqealar hikoya qilinadi.

Heminguey 30-yillarning o'rtalarigacha yozgan asarlarida tashqi dunyoga munosabatida ziddiyatli va individualistik ijodkorligicha qoladi. O'sha yillar ocherk shaklida yozgan "Tushdan keyingi o'lim"(1932) kitobida o'lim mavzusi yanada ochiq ko'rinadi. Asarda buqalar urushi va unga bog'liq qoidalar batafsil beriladi. Buqalarga o'ldiruvchi matadorlar yoki matadorlarga o'ldiruvchi buqalar, otlarning yorilib ketgan g'orinlaridan otilib chiqqan qonlar, fojia ustiga fojia va ayniqsa jarohatlangan odamning o'limi oldidan kechirgan azoblari umidsizlik ruhida tasvirlanadi. Afrikaning yashil tepaliklarida"(1935), "Toza va yorug' joyda"(1936) asarlari ham mana shu ruhda yozilgan.

Sotsial masalalarga bag'ishlab yozgan asari "Hayot yoki mamot"(1937) romanidir. Hemingueyning so'nggi "Chol va dengiz"(1952) qissasi uchun Nobel' mukofotini olgan. Asar qahramoni chol Sant'yago baliq oviga chiqqaniga ancha kunlar bo'lsa ham, lekin ishi yurishmaydi. Uningcha yelkaniga ko'p yamoq tushganligi sababli baliq yaqinlashmaydi va ilinmaydi. Sant'yago keksa bo'lsa ham lekin o'zi tetik. Shuning uchun Yozuvchi bu odam "taslim bo'lmaydi" deb o'qtiradi. Chol to'riga katta baliq tushganda cheksiz sevinadi. Baliq deb chaqirdi u sekingini o'lsam o'lamanki sendan ajralmayman. Chol butun kuch g'ayratini ishga solib, baliq bilan olishadi va uni engadi. Uning "Odamzodni yanchib tashlash mumkin, lekin uni bo'ysundirish mumkin emas" degan so'zlari inson qudratiga yozuvchining cheksiz ishonchini ko'rsatadi.

XIX asrning ohiri va XX boshida qaror topgan tanqidiy realizm adabiyoti o'z mohiyati bilan demokratik harakterdadir. Tanqidiy realizm burjua jamiyati va uning zulm dahshatlariga qarshi noroziliklarni aks ettiradi. Har bir yozuvchining qobiliyati va dunyoqarashiga qarab bu norozilik turli me'yorda, ba'zilarida kuchli, ba'zilarida mo'tadil namoyon bo'ladi. Shu bilan birga realistlar o'z ijodlarida tinchlik, ozodlik g'oyalarini ham ifoda etadilar. Lekin hali bu tipdagi yozuvchilarning ko'plari halq ommasidan uzoq edilar, shuning uchun ular ozodlikka erishish yo'llarini ham to'g'ri tasavvur qila olmasdilar. Bunga ularning turlicha muhitda yashaganliklari va ba'zan idealistik-reaktsion qarashlar ta'siriga tushib qolishlari sababchidir. G'arbiy Yevropaning ko'p yerlari, shu jumladan Skandinaviya hamda slavyan mamlakatlari milliy adabiyotlarida realizm qaror topadi va adabiy oqimlar orasida u asosiy yo'nalish sifatida qoladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida yuzaga kelgan naturalizm ham o'sha davr adabiyotida ma'lum rol o'ynadi. Naturalizm negizida Oqyust Kont va boshqalarning pozitivizm falsafasi va estetikasi yotadi. Pozitivistlar tabiat qonunlari bilan jamiyat qonunlari o'rtasida printsipial farq borligini ko'rolmaydilar. Garchi naturalistlar hayotni qanday bo'lsa, shunday tasvirlashga o'rinsalar ham, aslida ular turmushning chuqur mohiyatini ochmay, balki mayda-chuydalarigacha qoldirmay ko'rsatadilar. Umuman olganda bugungi kunda jahon halqlari adabiyotini o'rganish va uning boy hazinasidan bahramand bo'lish, ayniqsa horijiy tillarni o'rganayotgan talabalar uchun ahamiyati kattadir Badiiy adabiyot orqali biz halqlarning milliy an'analarini urf-odatlarini hamda har bir halqning o'ziga hos bo'lgan tomonlarini ham o'rganamiz

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Jahon madaniyatining yuksalishidagi XX asr Yevropa halqlari adabiyotiqanday rol oynadi?
2. XIX asr ohirlarida yaratilgan nemis adabiyotidagi realizm haqida nimalarni bilasiz?
3. XX asr boshlaridan to XXI asrgacha bo'lgan nemis adabiyoti haqida nima deya olasiz?
4. Ingliz adabiyotining ravnaq topishida XIX -XX asr adiblarining hizmtlari nimadan iborat?
5. XX asr Amerika adabiyotida T.Drayzerning qanday o'rni bor?
6. XX asr ohirlari XXI asr boshlarida Amerika adiblari qanday asarlarini yaratdilar?
7. XX asr Yevropa adabiyotida qaysi asarlar romantizm metodi asosida yaratildi?
8. Dedektiv janrida yaratilgan asarlar yoshlar ongiga qanday ta'siri etadi?

Ma'ruza matnida uchraydigan ayrim so'zlarning izohi:

1. Ananke- yunoncha taqdir, qismat degan ma'noni bildiradi.
2. Bardlar - qadimgi island lirik poeziyasi bilan shug'ullangan va lirik qo'shiqlar ijrochisi.
- 3.Barokko - o'rta asr madaniyati tushkunligi natijasida kelib chiqqan, absolyutizm kuchayib borayotgan davrda feodal - katolik reaksiyasi ta'sirini aks ettirgan adabiy yo'nalish hisoblanadi. Uning yorqin ifodachisi dramaturg Kalderondir.
4. Voluspa - kelajak jarchisi demakdir.
5. Gekzamet - olti turoqdan iborat bo'lgan vazn, bu turoqlarning har biri daktil deb atalgan bir uzun (-) ikki hisqa (UU) bo'g'indan tarkib topgan she'riy vazndir.
6. Dekadent - XIX asrning 80- yillarida Fransiyada burjua jamiyatining ziddiyatlari kuchayib borayotgan bir sharoitda dekadentlik adabiyoti kelib chiqadi. Individualizm, umidsizlik, sirli voqealar, ohirat dunyosiga murojaat etish bu adabiyotning asosiy belgisidir. Romantik shoir Teofil' Got'e dekadans (Fransuzcha-tushkunlik) iborasini birinchi bo'lib qo'llagan.
7. Dogma-qotib qolgan ma'nosida.
8. Jonglyor - qo'shiqchi bahshi. (Fransuz tilidan olingan.) Eretik - dahriy ya'ni hudodan qaytgan ma'nosida
9. Impressionizm-(Fransuzcha-taassurot) oqimi XIX asrning 60-70 yillarida dastlab tasviriy san'atda, so'ngra she'riyatda kelib chiqqan.
- 10.Independent-episkoplarni rad etuvchi protestantlik cherkovi tarafdorlari.
- 11.Klassitsizm-XVII asrning birinchi yarmida Fransiyada kelib chiqqan adabiy oqim.
12. Korpes - ispaniyada qonun chiqaruvchi majlis.
13. Kulteranizm - tanlanganlar nozik didli madaniyatli kishilar uchun yozilgan Asarlar. Bu adabiyotning asosiy vakili sifatida Ispan aristokrat shoiri Gangora

(1561-1627)dir

14. Levelv - XVII asr ingliz inqilobi davrida radikal - demokratik partiya.
15. Lirika - torli cholg'u asbobi lirikaning nomidan kelib chiqqan bo'lib ma'nosi musiqa jo'rligida ijro etiluvchi "she'r" demakdir.
16. Monodik lirika - yakka honanda tomonidan ijro etiluvchi qo'shiq.
17. Naturalizm - XIX asrning 60-70 yillarida burjua reaksiyasi kuchaygan paytda Fransiyada kelib chiqqan va rivojlangan adabiy oqimlardan biridir. Natura-lotincha "t a b i a t" demakdir.
18. Presviteianlik - XVI asrda Buyuk Britaniyada kelib chiqqan protestantlik diniy majab.
19. Pretsioz adabiyoti - nafis, nozik adabiyot: aristokratik adabiyotdagi barokko oqimining bir turi.
20. Rekankista - dushman bosib olgan mamlakat yerlarini ozod etish harakati.
21. Sid - arabcha sayid so'zidan olingan bo'lib janob demakdir.
22. Snob - bu o'zidan yug'or i lavozimda turuvchilarga iltijogo'ylarcha sajda qiladigan, quyi lavozim kishilariga esa nafrat bilan boqadigan kishidir.
23. Spondiy - ikki uzun hiyo (- -)
24. Filidlar - islad qo'shiqchi - hikoyachilari deb yuritiladi. (VII-VIII asrlar.)
25. Fleyta - nay cholg'u asbobi.
26. Hor lirikasi - ko'pchilik tomonidan ijro etiluvchi qo'shiq.
27. Edda - qadimgi skandinaviya edda qo'shiqlari deb nomlangan. XIII asr boshlariga asoslanib edda deb nomlaganlar.
28. Ellegiya - Kichik Osiyodagi Fregiya viloyati bo'lgan. Janrning nomi ham shu yerning halqi tilidan olingan ma'nosi "hamish" demakdir.
29. Yamb - atamasining kelib chiqish tarixi ancha qor ong'u. Dmitra afsonasi bilan bog'liq. Sho'h va o'ynoqi degan ma'noni bildiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Alimuhamedov N. "Antik adabiyot tarixi", Toshkent, "O'qituvchi", 1975 yil.
2. Azizov Q, Qayumov O. "Chet el adabiyoti tarixi". T.1987 y..
3. Andayk Dj. "Kentavr", Moskva, 1979 yil.
4. Anikst A. A. Doniel Defo. M. 1957 y.
5. Borisova I.F., Yermatov B.S. o'rta asrlar G'arbiy Evrupo adabiyotlari ravnaqining zamonaviy kontseptsionalari. T., "Universitet", 1994y.
4. Dubashinskiy I.A. Puteshestviya Gulliverom. Djonatana Svifta. M.V.Sh.1969 g
5. Ilyosov Ya. "So'g'diyona", Toshkent, "Sh'arq", 1994 yil.
6. Istoriya zarubejnoj literaturi XIX v. (pod red. A.S. Dmitrieva) v 2-h chastyah. M., MGU., 1979.
7. Istoriya zarubijnoj literaturi: Srednie veka. Vozrojdenie. (Alekseev M.P., Jirmunskiy V.M., Mokul'skiy S.S., Smirnov A.A.) M., Vish. Shk.1987g
8. N.Komilov "Tafakkur karvoni" T-2000.
9. Kun N.A. "Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlari". Toshkent, 1983 yil.
10. Literaturnie mannfesti zapadnoevropeyskih klassitsistov. M. 1980. .
11. Mahmudov Mahkam "Hayrat va tafakkur", T., G'afur G'ulom
12. "Mahabharata", Toshkent, "Yosh gvardiya", 1966 yil.
13. Merime P. Karl IX saltanatining yilnomasi, T., 1978.
14. "Mif diffuziyasi va epik motivlar", "O'zbek tili va adabiyoti", 1994 yil, 3.
15. M. Mahmudov "Hayrat va tafakkur" T. 1990 y.
16. Melehov O.V. Istoriya zarubejnoj literatur XVII- XVIII vekov. M. 1974 g.
17. Nurmatov O'. Shiller tragediyalari o'zbek tilida.Sh'arq yulduzi.1985 y. 1 son.
18. "Otello" va "Gamlet" tragediyalari. Toshkent-1970
19. Po'latov Yu. "Asrlarga tutash hamkorlik" T. 1974 y.
20. Rim adabiyoti bo'yicha hrestomatiya. Oybek tahriri ostida. Toshkent, 1940 yil
21. Sagdullaev A. "Ognennie streli", Toshkent, "Universitet", 1993g .
22. Sofokl "Shoh Edip", T., Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979 yil
23. Sulaymonova F. "Sh'arq va G'arb", Toshkent, "O'zbekiston", 1997 yil.
24. Stendal. Rasin i Sheksper. Vanina Vanini. Qizil va q'or a. Parma ibodathonasi. Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990 yil.
25. Hayrullaev M. "Uyg'onish davri va Sh'arq mutafakkirlari" T-1971.
26. Homer "Iliada", T., G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988 yil.
27. Shekspir tanlangan asarlar to'plami. Toshkent 1978
28. Shell P. Vosstanie islama. Osvobojdenie Prometiya.
29. "Ellada qahramonlari", Toshkent, "Yosh gvardiya", 1976 yil.
30. Qayumov O, Azizov Q. Chet el adabiyoti tarixi. (XVIII XX asrlar) T.1987 y.
31. Qayumov O. "Chet el adabiyoti tarixi". Toshkent 1973 yil. 1979 yil.

M U N D A R I J A

1.	Antik dunyo adabiyoti -----	5
2.	Yunon adabiyotining Attika davri -----	12
3.	Rim adabiyoti -----	24
4.	O'rta asrlar adabiyoti -----	30
5.	Uyg'onish davri adabiyoti -----	38
6.	XVII asr g'arbiy Yevropa adabiyoti -----	61
7.	XVIII asr ma`rifatchilik adabiyoti -----	67
8.	XIX asr romantizm va realizm davri adabiyoti-----	79
9.	XIX asr tanqidiy realizm adabiyoti -----	87
10.	XX asr adabiyoti -----	94